

Bartın Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Bartın University
Journal of Islamic Sciences Faculty

ISSN: 2148-3507

Cilt/Volume: 4 Sayı/Number: 7
Bahar/Spring 2017

BARTIN

ISSN: 2148-3507

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Azize TOPER KAYGIN (İslami İlimler Fakültesi Dekan V.)

Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. Cüneyd AYDIN

Editör Yardımcıları / Assistants of Editor

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUNMERAL

Arş. Gör. Nihat DURMAZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Asife ÜNAL

Yrd. Doç. Dr. Cüneyd AYDIN

Yrd. Doç. Dr. Erdoğan KÖYÇÜ

Yrd. Doç. Dr. Kamil ÇOŞTU

Yrd. Doç. Dr. M. Abdülmecit KARAASLAN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUNMERAL

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN

Yrd. Doç. Dr. Yunus ABDURAHİMOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Vahit CELAL

Adres / Address

Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi 74100 Bartın-TÜRKİYE

e-mail: iff@bartin.edu.tr

Tel / Phone: 0378 223 5258/5006

Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayımlanan makaleler Yayın Kurulu'nun izni olmadan ayne n veya kısmen yayımlanamaz. Yayımlanan yazı ve makalelerin içeriği ile ilgili tüm sorumluluk yazarlarına aittir.

BİLİMSEL DANIŞMA VE HAKEM KURULU / SCIENTIFIC ADVISORY AND REFEREES BOARD

Prof. Dr. Âdem CEYHAN	(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal TÜNER	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit EV	(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin PEKER	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt KAYA	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup CİVELEK	(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet İNANIR	(Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Asife ÜNAL	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Kamil KÖMÜRCÜ	(Cumhuriyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ayşe İNAN KILIÇ	(Sinop Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Burhan SÜMERTAŞ	(Artvin Çoruh Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Cüneyd AYDIN	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan KÖYCÜ	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DEMİR	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kamil ÇOŞTU	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Abdülmecit KARAASLAN	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUNMERAL	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Ali YILDIZ	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU	(Karabük Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özden KANTER	(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yunus ABDURRAHİMOĞLU	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Vahit CELAL	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zübeyir BULUT	(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Âdem CEYHAN	(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN	(Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet İNANIR	(Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Asife ÜNAL	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Kamil KÖMÜRCÜ	(Cumhuriyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Cüneyd AYDIN	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Abdülmecit KARAASLAN	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUNMERAL	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Ali YILDIZ	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özden KANTER	(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Vahit CELAL	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zübeyir BULUT	(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Editörden	1
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DEMİR – Öğr. Gör. Tunay KARAKÖK Avusturya’da Tasavvuf Konusunda Hazırlanmış Lisansüstü Tezler İçin Bir Literatür Taraması	2
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN İslam’da İnsan ve İnanç Hürriyeti.....	9
Arş. Gör. Ersin SAVAŞ – Yrd. Doç. Dr. Vahit CELAL İslam Düşüncesinde Allah’ın Zatı ve Sıfatları Âlem ve İnsan Görüşleri Üzerine Bir İnceleme.....	25
Arş. Gör. Mehmet Yunus YAZICI Âmilöglü’nün Arş-nâme Tercümesinde Aşk Tasavvuru.....	33
Kitap Tanıtımı: Öğr. Gör. Tunay KARAKÖK Cüneyd AYDIN, İnsanın Anlam Arayışı ve Yeni Çağ İnançları, Araştırma Yayınları, Ankara, 2016, 283 s.	50
Kitap Tanıtımı: Hatice AYBAY Filibeli Ahmed Hilmi, <i>A’mâk-ı Hayâl</i> , Günümüz Türkçesine Çeviren: Âdem Ceyhan, Nesil Yayınları, İstanbul, Eylül 2015, 206 s.	53
Yayın İlkeleri	59

EDİTÖRDEN

Kıymetli bilim insanları,

2014 yılında yayın hayatına başlayan Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi (BÜİİFD), 2017 Yılı 4. Cilt ve 7. Sayısıyla istifadenize sunulmuştur. Üçüncü yılını tamamlamış olan dergimiz akademik teşvik kapsamına da girmiştir. 2016 yılı Aralık sayısı ile DergiPark online sistemine geçen dergimiz, ULAKBİM ve uluslararası indekslerde taranma amacı doğrultusunda çalışmalarını sürdürmektedir.

İçerisinde yer alan bilimsel araştırmalarla bilim hayatına katkıda bulunmak isteyen BÜİİFD, sosyal bilimlerin her alanında yapılmış ilmi çalışmalara kapısını açmaktadır. Bu doğrultuda dergimizin yedinci sayısında farklı bilim dallarına ait dört makale ve iki kitap tanıtım yazısı bulunmaktadır.

Tasavvuf alanındaki çalışmalarıyla Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DEMİR ve Öğr. Gör. Tunay KARAKÖK'e, Kelam alanındaki yazısıyla Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN'e, İslam Felsefesi alanındaki makaleleriyle Arş. Gör. Ersin SAVAŞ ve Yrd. Doç. Dr. Vahit CELAL'e, Tasavvuf Edebiyatı alanındaki incelemesiyle Arş. Gör. M. Yunus YAZICI'ya ve son olarak kitap tanıtımı çalışmalarıyla bu sayımıza katkıda bulunan değerli yazarlarımıza ve bu çalışmaların incelenmesinde mesai harcayan kıymetli hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca dergimizin mizanpaj ve dizgi işlemlerinde bizlerden kıymetli yardımlarını esirgemeyen Okt. Can ŞEN'e teşekkürü bir borç biliriz.

Dergimizin diğer sayılarında da siz değerli bilim insanlarıyla görüşmeyi sabırsızlıkla beklediğimizi bildirmek ister, saygılarımızı sunarız.

Yrd. Doç. Dr. Cüneyd AYDIN

BÜİİFD Editörü

AVUSTURYA'DA TASAVVUF KONUSUNDA HAZIRLANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLER İÇİN BİR LİTERATÜR TARAMASI

Hüseyin DEMİR* - Tunay KARAKÖK**

Özet

Bu çalışma Avusturya'daki devlet üniversitelerinde çalışılan ve Tasavvuf - Sufilik konusunu ele alan lisansüstü tezlerle ilgili bir durum tespiti denemesidir. Avusturya Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (OBV-Österreichischer Bibliothekenverbund) Tez Merkezi'nde bulunan tezler "tasavvuf/sufismus", anahtar kelimeleyle taranarak elde edilen bulgular (on beş tez) konu başlıkları dâhilinde içerikleri de incelenmek sureti ile araştırmamıza dâhil edilmişlerdir. Taramamız esnasında Avusturya'da faaliyet gösteren Viyana Üniversitesi, Karl-Franzens Graz Üniversitesi, Alpen Adria Klagenfurt Üniversitelerinin Filoloji ve Kültür Araştırmaları Fakültesi, Felsefe ve Eğitim Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Kültür Araştırmalar Fakültesi, Beşeri Bilimler Fakültesi ve Katolik İlahiyat Fakültelerinde 1980-2015 yılları arasında "tasavvuf/sufismus", konu başlığı ile doğrudan ilişkili lisansüstü tezler tespit edilmeye ve bu tezlere dair ilerleyen zamanlarda ülkemizde konu dâhilinde çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için tasnifi yapılmış bir "tasavvuf/sufismus" literatürü hazırlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avusturya, Avusturya Üniversite Kütüphaneleri, Tasavvuf, Tarikat, Literatür.

A LITERATURE STUDY ON THE COMPILATION OF POST-GRADUATE DISSERTATIONS ABOUT SUFISM IN AUSTRIA

Abstract

This study deals with the subject of sufism studied at state universities in Austria and makes an assessment by analyzing the related post-graduate theses. Consortium of Austria Universities Libraries (OBV – Österreichischer Bibliothekenverbund) was included in the study to find keywords such as sufism, sufismus in theses (fifteen) and to reach findings about subject headings. During our search, Faculty of Philology-Cultural Studies, Faculty of Philosophy and Educational Sciences, Faculty of Social Sciences, Faculty of Cultural Studies, Faculty of Humanities Sciences and Faculty of Catholic Theological Faculty at Vienna University, Karl-Franzens Graz University, Alpen Adria Klagenfurt University were the basic of the study. In these faculties, post-graduate theses during 1980 - 2015 were tried to be detected about sufism and these were classified for interested researchers in our country to be able to prepare literature of sufism.

Keywords: Austria, Austrian University Libraries, Sufism, Order, Literature.

Giriş

Kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kulun ihsan vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilim olarak hicri ikinci asrın sonlarından itibaren İslam düşünce tarihinde

* Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, Arapça Mütercim Tercümanlık ABD, hudemir@barin.edu.tr.

** Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD, tkarakok@bartin.edu.tr.

ilk defa sistemli bir şekilde ortaya çıkmış olan tasavvuf, temsil ettiği alan ve muhtevasının insanlık tarihi kadar eski olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu açıdan bakıldığında hem ülkemizde hem de yurt dışı üniversitelerinde tasavvuf konusunu içeren veya doğrudan bu başlık ile ilgili olarak hazırlanmış olan lisansüstü çalışmalar ile ilgili derinlemesine inceleme ve değerlendirme çalışmalarının yapılması da bir ihtiyaç olarak karşımızda durmaktadır. İşte bu çalışma bahis konusu olan eksikliği kapama ihtiyacına dikkat çekebilirse amacına ulaşmış olacaktır.

Tasavvuf Nedir?

Tasavvuf; İslâm'ın ruh hayatı ve İslâm Peygamber'inin şahsında temsil ettiği manevî otoritenin, müessesleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir (Yılmaz, 2013: 23). Ancak, tasavvufun çok çeşitli tarifleri yapılmıştır. "sûfî" ve "tasavvuf" kelimelerinin hangi kökten geldiği konusu ihtilâflıdır. Kuşeyrî ve Hucvirî gibi bazı müellifler bu kelimenin Arapça bir kelimedenden türemediğini, olsa olsa câmid bir lakap olabileceğini belirtmektedir. Sûfî ve tasavvuf kelimelerinin Arapça bir kökü bulunduğunu öne sürenler ise, bir kelime üzerinde ittifak edemeyip değişik görüşleri savunmuşlardır. Tasavvuf kelimesine kök olarak öne sürülen başlıca kelimeler ise; Asr-ı saâdetteki Ashâb-ı suffenin "suffe"sinden, Bir çöl bitkisi olan "sufâne"den, Doğruluk ve temizlik anlamına gelen "safâ" ve "safvet" ten, "Saff-ı evvel" den, Kendilerini halka hizmete veren "Benu's-sûfe" den, Ense saçı ve kıl anlamına gelen "suffet'ül-kafâ" dan, "Sıfat" kelimesinden, Yunanca hakim ve filozof anlamına gelen "sofia" dan ve Yün anlamına gelen "sûf" tan geldiği şekildedirler. Ancak tasavvuf kelimesinin hangi kökten geldiği konusunda olduğu gibi, tasavvufun tarifi konusunda da belli bir görüş birliği sağlanamamıştır (Yılmaz, 2013: 23-24).

Tüm bunlar ile birlikte ise; tasavvufla ilgili çok çeşitli tarifler yapılmıştır. Zira tasavvufun mânevî bir hayat tarzı olarak özelliklerini, Kitap ve Sünnet'le irtibatını, kulun Allah'la ve mâsivâ ile ilişkilerini, kalp temizliği, nefis terbiyesi, güzel ahlâk ve sûfînin vasıflarını belirten tariflerin bine kadar çıktığı söylenmektedir. Tariflerin çeşitliliği önemli ölçüde tarifi yapan sûfînin o anki mânevî hali ve mertebesi ile ilgilidir. Bu sebeple tarifi yapan sûfîlerin sayısı kadar çok olduğu belirtilir (Öngören, 2011: 119).

Bu noktada tasavvuf'un tarifini yapan başlıca sufilere ve tanımlarına bakacak olursak; Ma'rûf Kerhî (ö. 200/815): "Hakikatları almak ve halkın elinde bulunandan ümit kesmektir (Kuşeyri, 2012: 368) derken, Ebû Hüseyin Nûrî (ö. 295/907): "Tasavvuf, Hakk'ın nasîbi için nefsin nasîbini külliyyen terketmektir" (Yılmaz, 2013: 40) demiştir. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909): "Tasavvuf, Allah'ın safâyı sana has kılmasıdır. Allah'tan gayrı her şeyden gönlü arındıran kimse gerçek sûfidir" (Yılmaz, 2013: 34) derken, birbaşka tarifinde ise: "Tasavvuf bir evdir, kapısı şerîattır" (Yılmaz, 2013: 37) demiştir. Ebû Bekir Şiblî (ö. 334/945): "İki dünyada Allah ile beraber O'ndan başka bir şey görmemektir" (Yılmaz, 2013: 40) diye tasavvufu tanımlarken Gazzâlî ise (ö. 505/1111): "Kalbi Hakk'a bağlayıp mâsivâ ile ilgiyi kesmektir" (Kara, 2012: 29) şeklinde bir tanım yapmıştır.

Bu konuda bir tanım yapan âlim ise İbnü'l Arabî (ö. 638/1240) olup: "Kişinin zâhiren ve bâtinen şer'i edepelerle birlikte olmasıdır. Bu da ilâhî ahlaktır." (İbnü'l Arabî, 1985: 373) Bir

başka tarifinde: "Tasavvuf ubûdiyyet ahlâkıyla süslenmektir" (İbnü'l Arabî, 1990: 11) şeklinde bir tanım yapmıştır.¹

Son olarak ise günümüz tasavvuf araştırmacılarından olan Ethem Cebecioğlu şöyle tarif etmektedir: "Tasavvuf" Arapça, yün giymek anlamında bir kelime. Kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kula, ihsân vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilim. Bâtınî fıkıh. Tasavvufun birden fazla tarifi yapılmıştır. Her sûfi, içinde bulunduğu hâle göre tasavvufu tarif etmiştir. Biz de şöyle tanımlarız: "Tasavvuf, Kur'an-ı Kerim'i Hz. Rasulullah (s.a.v.) gibi yaşamaya çalışmaktır" (Cebecioğlu, 2004: 629, 634) şeklinde bir tanım yaparak, konuyu toparlamaya ve sistematik bir tasavvuf tanımı yapmaya çalışmıştır.

Tasavvuf Hakkında Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde ve dünyada üzerinde en çok araştırma yapılan İslami disiplinlerden birisi de, hiç şüphesiz tasavvuftur. Çünkü bu alan, son yıllarda gün geçtikçe hem doğulu hem batılı birçok araştırmacının dikkatini çekmekte ve ilgisini cezbetmektedir. Yine böylesine yoğun çalışmaların yapıldığı ve müstakil bir bilim alanı haline gelmiş bulunan tasavvuf tarihinin, metodolojik çalışmalardan yoksun olduğunu görüyoruz. İşte bu tür bibliyografik çalışmaların yapılmasıyla hem tasavvuf alanında yapılmış tezlerden haberdar olunacak hem de emek ve zaman israfına yol açan tekrarlar, kısmen de olsa, önlenmiş olacaktır. Çalışmamızın araştırmacılar açısından yararlı olacağını beklediğimiz yanlarından biri, yurt dışında konu hakkında yapılmış akademik çalışmaların ki bu alanda başı çeken ülkelerden biri olan Avusturya'daki devlet üniversitelerinden Viyana Üniversitesi, Karl-Franzens Graz Üniversitesi, Alpen Adria Klagenfurt Üniversitesinin ilgili fakültelerinde hazırlanarak sonlandırılmış olan lisansüstü tezlerin tespit edilmiş ve bu çalışmada yer almış olmasıdır. Ayrıca bunu da belirtmek gerekiyor ki 1 Kasım 2008 senesi itibari ile Avusturya'daki üniversiteler, lisansüstü eğitimini tamamlayan (master-doktora) öğrencilerden tezlerini hem matbu-basılmış hem de digital halde vermelerini zorunlu kılmıştır. Sonrasında ise yazarı tarafından belirli bir süre yayınlanmaması yönünde görüş belirtilen tezler için yayınlanmaması için zorunlu bir gerekçe gösterilmesi aksi takdirde söz konusu tezlerin ilgili üniversitelerce elektronik veri toplama merkezi olan Avusturya Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (OBV - Österreichischer Bibliothekenverbund) Tez Merkezi veri tabanında yayınlanmasında bir sakınca görülmeyeceği belirtilmiştir. Öyle ki bu merkezden, 2008 yılından önceki tez sahiplerine isterlerse kendi tezlerini adı geçen sisteme yüklemeleri için bir çağrı bile yapılmıştır. Literatürde yer alan tezler tespit edilirken "*tasavvuf/sufismus*" anahtar kelimesi ve tez künyeleri *tezi hazırlayanın adı soyadı, tezin Almanca adı ve Türkçe tercümesi* kullanılmış, *üniversitesi, sayfa sayısı ve yılı* formunda verilmeye gayret edilmiştir. Bu listenin hazırlanmasında, tezler mümkün olduğunca yerinde görülme ya da en azından künye bilgileri tahkik edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamız kapsamında tespit ettiğimiz ve içerik olarak ele aldığımız "*tasavvuf/sufismus*" konulu Avusturya'daki devlet üniversitelerinin önde gelenlerinden olan Viyana Üniversitesi, Karl-Franzens Graz Üniversitesi, Alpen Adria Klagenfurt

¹ Tasavvuf yolunda, kalbi masivadan kopararak ilahi hakikatlere ulaşmanın öneminden bahseden İstanbul'un fatihi Fatih Sultan Mehmet Han'ın hocası kimliği ile meşhur olmuş Akşemseddin Hazretlerinin yakın zamanda ortaya çıkan 38 adet şiirinin neredeyse tamamı bu açıdan incelenmeye değer niteliktedir. Şu iki beyit bu hususa güzel bir örnek teşkil etmektedir.

"Mak'ad-ı sıdkı dilersen olasın Allâh'ıla

Sen tebettül ile ana 'ışk-ı derd-i âhıla

Mâ-sivâdan kalbünü ger sen musaffâ idesin

Sâfî vü sûfî olban kalasın ol şâhıla" (Yıldız, 2017: 134-135).

Üniversitelerinin Filoloji ve Kültür Araştırmaları Fakültesi, Felsefe ve Eğitim Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Kültür Araştırmalar Fakültesi, Beşeri Bilimler Fakültesi ve Katolik İlahiyat Fakültelerinde 1980-2015 yılları arasında hazırlanmış olan lisansüstü tezlere baktığımızda; bu tezlerden dört tanesinin Doktora, on bir tanesinin ise Yüksek Lisans Tezi olduğu tespit edilmiştir. Bu tezlerden El-Quşeyri, Mevlâna Celâleddin Rûmi, Barbara Frischmuth, Hazrat İnyat Khan ve Abu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali'nin bakış açılarından tasavvuf konusunun işlenenlerin dışındaki kalan dokuz tanesinin çeşitli formlarda ortaya çıkan veya etkileşim halinde olmuş hali ile tasavvuf konularını işledikleri tespit edilmiştir. Bu noktada adı geçen üniversitelerde yapılmış ve tarafımızca tespit edilebilmiş "*tasavvuf/sufismus*" konulu lisansüstü tezler şu şekildedir;

1. Jerzy Nosowski, **Grundzüge der muslimischen sozialen Sittlichkeit nach den Aussagen und Berichten der sūfischen Lehrmeister: dargestellt im "Sendschreiben" Al-Quşayri's**, (*Tasavvuf Öğreticisinin İfadelerine ve Haberlerine Göre İslami Sosyal Ahlakın Esasları: El-Quşayri'nin "Tezkere"si*), *Basılmamış Doktora Tezi*, Viyana Üniversitesi/Hangi Fakülte ve Bölüm olduğu belirtilmemiş, 203 Sayfa, 1985²

2. Ashraf Sheikhalaslamzadeh, **Eine kurze Darstellung des Sufismus in Persien**, (*İran'daki Tasavvufun Kısa Bir Tanımı*), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Viyana Üniversitesi/Hangi Fakülte ve Bölüm olduğu belirtilmemiş, 62 Sayfa, 1988³

3. Hande Tunçbilek, **Islamische Mystik als Lebensstil: eine religions- und kultursoziologische Untersuchung über den Sufismus**, (*Bir Yaşam Biçimi Olarak Tasavvuf: Tasavvufun Dini ve Kültürel Sosyolojik Üzerine Bir Çalışma*), *Basılmamış Doktora Tezi*, Viyana Üniversitesi/Hangi Fakülte ve Bölüm olduğu belirtilmemiş, 299 Sayfa, 2001⁴

4. Gressl Gunner, **Körper, Bewegung, Tanz, Sufismus: Auswirkungen der Kontaktimprovisation auf das Erleben und Verhalten**, (*Beden, Hareket, Dans, Tasavvuf: Deneyim ve Davranışları Üzerindeki İletişim Doğaçlama Etkileri*), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Alpen Adria Klagenfurt Üniversitesi/Hangi Fakülte ve Bölüm olduğu belirtilmemiş, 121 Sayfa, 2006⁵

5. Katharina Poimer, **Die Rolle der Frau im frühen Sufismus**, (*Erken Tasavvufta Kadının Rolü*), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Viyana Üniversitesi/ Felsefe ve Eğitim Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, 99 Sayfa, 2008⁶

6. Çiğdem Demir, **Sufismus mit besonderer Berücksichtigung von Mevlâna Celâleddin Rûmi**, (*Mevlâna Celâleddin Rûmi Özelinde Tasavvuf*), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Viyana Üniversitesi/Hangi Fakülte ve Bölüm olduğu belirtilmemiş, 117 Sayfa, 2008⁷

7. Anita Elkhayat, **Die Psychologie des Sufismus: psychologische Aspekte im Sufismus und ihre praktische Bedeutung für die Entwicklung des Individuums**, (*Tasavvuf Psikolojisi: Tasavvuftaki Psikoloji Yönleri ve Onun Bireyin Gelişimindeki Pratik Önemi*), *Basılmamış Yüksek*

² Bu tezin, OBV-elektronik veri tabanı üzerinden özeti yüklenmemiştir.

³ Bu tezin, OBV-elektronik veri tabanı üzerinden özeti yüklenmemiştir.

⁴ Bu tezin, OBV-elektronik veri tabanı üzerinden özeti yüklenmemiştir.

⁵ Bu tezin, OBV-elektronik veri tabanı üzerinden özeti yüklenmemiştir.

⁶ Bu tezin, OBV-elektronik veri tabanı üzerinden özeti yüklenmemiştir.

⁷ Bu tezin, OBV-elektronik veri tabanı üzerinden özeti yüklenmemiştir.

Lisans Tezi, Alpen Adria Klagenfurt Üniversitesi/Kültür Araştırmaları Fakültesi/Sosyal Psikoloji, Etnik Psikanaliz ve Psicotravmatoloji, 133 Sayfa, 2010⁸

8. Driss Tabaalite, **Islamische Mystik bei Barbara Frischmuth: Untersuchungen zum Konzept einer "geistigen Archäologie des Gemeinsamen"**, (*Barbara Frischmuth'a göre İslami Tasavvuf: "Bir Fikri Ortaklığın Arkeolojisi" Kavramı Üzerinde Çalışmalar*), *Basılmamış Doktora Tezi*, Karl-Franzens Graz Üniversitesi/ Beşeri Bilimler Fakültesi, Franz-Nabl-Edebiyat Araştırmalar Bölümü, 266 Sayfa, 2011⁹

9. Melek Paşalı, **Taşavvuf: eine Sufi-Zeitschrift des frühen 20. Jahrhunderts**, (*Tasavvuf: 20. Yüzyıldaki Bir Tasavvuf Gazetesi*), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Viyana Üniversitesi/ Filoloji ve Kültür Araştırmaları Fakültesi, Şarkiyat Bölümü, 108 Sayfa, 2011¹⁰

10. Agnieszka Lampe, **Der heutige Sufismus : mystische Dimension des Islam oder eine neue New Age Bewegung?**, (*Bugünkü Tasavvuf: İslamın Tasavvuf Boyutu ya da Yeni Çağ Hareketi Mi?*), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Viyana Üniversitesi/Filoloji ve Kültür Araştırmaları Fakültesi, Şarkiyat Bölümü, 94 Sayfa, 2012¹¹

11. Elisabeth Merkelin, **Der Klang des Göttlichen: zur Bedeutung der Musik im traditionellen Sufismus und im Universalen Sufismus des Ḥaḍrat 'Ināyat Kḥān**, (*İlahi Ses: Hazrat İnayat Khan'ın Geleneksel ve Evrensel Tasavvufunda Müziğin Önemi*), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Viyana Üniversitesi/Filoloji ve Kültür Araştırmaları Fakültesi, Müzikoloji Bölümü, 84 Sayfa, 2013¹²

12. Hüseyin Demir, **Die Naqşbandiyya unter besonderer Berücksichtigung des Naqşbandiyya-Scheichs Mahmut Ustaosmanoğlu**, (*Nakşibendi Şeyhi Mahmut Ustaosmanoğlu Özelinde Nakşibendilik*), *Basılmış Doktora Tezi*, Viyana Üniversitesi/Filoloji ve Kültür Araştırmaları Fakültesi, Şarkiyat Bölümü, 215 Sayfa, 2013¹³

⁸ İki bölümden oluşan tezin birinci bölümü olan teorik kısmında tasavvufun tarifi, tarihi, bugünün tasavvufu, seyrü sülûk, tasavvuf psikolojisi ele alınmış olup ikinci bölümü olan deneysel kısmında ise Almancanın konuşulduğu bölgelerde tasavvuf ile ilgilenenlere uygulanan anket ve bu anketlerin değerlendirmeleri yer almaktadır.

⁹ Bu doktora tez çalışmasında; 1970'lerden beri İslam tasavvufu ile ilgilenen Barbara Frischmuth'un savunduğu ortak entelektüel arkeolojinin önemine yer verilmektedir. Tez, eski Mısır, İslam ve Hıristiyan dünyası arasındaki ortak paydaların neler olduğu ile ilgili görüşlere cevap aramaktadır.

¹⁰ Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 20. yüzyılda yayın hayatına başlayan tasavvuf gazetelerinin içeriği ve kurulan tasavvufi dernekler yer almaktadır. İkinci bölümde yine aynı yüzyılda kurulan Tasavvuf Gazetesinin kuruluşu, ana konusu ve gazetede yer alan makaleler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Tasavvuf Dergisinde makalelerini yayınlatan dört önemli yazarın hayatına dair bilgileri bulunmaktadır.

¹¹ Bu tez çalışmasında bugünkü tasavvufun tezahürleriyle ilgilenilmektedir. Tartışılan konu ise, görülen modern tasavvuf hareketlerinde hala İslami tasavvuftan konuşmak mümkün mü? Birinci bölümde temel tasavvufun öğretileri kısa bir girişle yer verilmiş ikinci bölümde, Türkiye'de Tarikatların mevcut durumu ve her ne kadar yeni sosyo-politik koşullarına uyum sağlasalar bile kendi tasavvuf geleneklerinde ayrılmayan Nakşibendi ve Mevlevilik örneklerine yer verilmiştir. Üçüncü bölüm ise, Anadolu menşeli ve bugün Türkiye'de varlığını sürdüren Tarikatların Amerika'daki durumlarının tespitine çalışılmıştır.

¹² Bu tez çalışmasında tasavvufun müzik ile olan bağlantısı ele alınarak geleneksel tasavvufta müziğin rolü ve Allah'a giden yolda sufilerin mistik tecrübesi ele alınmıştır. Daha sonra ise, yine aynı tezde evrensel tasavvuf müziğinin önemini ve Hint müzisyenleri ve mutasavvıf İnayat Khan'ın 20. yüzyılın başlarında müzik felsefesi hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.

¹³ Bu doktora tez çalışmasında tarikatlar tasavvufun kurumsallaşmış biçimi olarak tarif edilmiş, zühhd; bir yaşam şekli olarak İslam'ın ilk günlerinden beri insanın iç dünyasının güzelleşmesini sağlamak amacıyla disipline edilmiş bir sistem olarak değerlendirilmiştir. Nakşibendi Tarikatı'nın tarihsel yapısının incelenmesinden sonra bu tarikatın temelini oluşturan on bir esası, kabul edilme şartları, şeyh ve mürid

13. Bielal al-Saby, **Der Sufismus bei Abū Ḥāmid Muḥammad bin Muḥammad al-Ġazālī**, (*Abu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali'de Tasavvuf*), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Viyana Üniversitesi/Filoloji ve Kültür Araştırmaları Fakültesi, Şarkiyat Bölümü, 82 Sayfa, 2013¹⁴

14. Gino Poosch, **Der Askese Diskurs im klassischen und nachklassischen Sufismus: Untersuchungen zur islamischen Verzichtsethik**, (*Klasik ve Post-Klasik Tasavvufta Sufi Söylevi: İslami Feragat Ahlaki Çalışmaları*), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Viyana Üniversitesi/Katolik İlahiyat Fakültesi, Din Araştırmalar Bölümü, 180 Sayfa, 2014¹⁵

15. Barbara Lorenz, **Der Liebesbegriff in der islamischen Mystik**, (*İslami Tasavvufta Sevgi Kavramı*), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karl-Franzens Graz Üniversitesi/Katolik İlahiyat Fakültesi, Din Araştırmalar Bölümü, 94 Sayfa, 2016¹⁶

Sonuç ve Değerlendirme

Avusturya devlet üniversitelerindeki Viyana Üniversitesi, Karl-Franzens Graz Üniversitesi ve Alpen Adria Klagenfurt Üniversiteleri özelinde Tasavvuf konusunda dördü doktora on bir tanesi ise Yüksek Lisans olmak üzere on beş adet lisansüstü tez tespit edilmiştir. Bu tezlerden El-Quşeyri, Mevlâna Celâleddin Rûmi, Barbara Frischmuth, Hazrat İnyat Khan, Abu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali ve Muhammed Bahaeddin Naqshbandi'nin bakış açılarından tasavvuf konusunun işlenenlerin dışındaki kalan dokuz tanesinin çeşitli formlarda ortaya çıkan veya etkileşim halinde olmuş hali ile tasavvuf konularını işledikleri tespit edilmiştir. Burada dikkat çeken bir durum şudur ki bu tezlerden çoğunun kaynakçasında "*tasavvuf/sufismus*" konusunda Türkiye'de duayen isim olarak zikredilen Ethem Cebecioğlu, Mustafa Aşkar, Mehmet Ali Ayni, Esat Çoşan, Mustafa Eraydın, Abdülbaki Gölpinarlı, Erol Güngör, Ahmet Kırkkılıç, M. Fuad Köprülü, Ahmet Yaşar Ocak, Süleyman Uludağ, Azmi Bilgin, Mehmet Demirci, Ekrem Işın'ın eserleri sıklıkla yer almaktadır. Tüm bu tanıdık isimlere rağmen, tespit ettiğimiz çalışmalar, ülkemizde bu tezlerin hazırlanmış olduğu dil bilgisine sahip araştırmacıların eksikliğinden dolayı hala dilimize kazandırılmamıştı. Bu çalışma ile burada zikredilen tezlerden en azından

arasındaki münasebetleri, uyulması gereken altı şartı ve bu tarikatın en önemli gördüğü ibadetler sırasıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Nakşibendi Tarikatı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na girişi ve yayılması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar ki zaman içerisinde sosyal açıdan halk arasında geniş kitleler tarafından kabul görmesinin sebepleri özetlenmiştir. Bu çalışmanın ana temasında halen Türkiye'de bulunan Nakşibendi Tarikatı'nın Halidiye kolundan olan Şeyh Mahmut Ustaosmanoğlu'nun hayatı ve tasavvufi görüşlerine yer verilmiştir. Sonuç olarak çoğunlukla İstanbul Çarşamba'da bulunan Şeyh Mahmut Ustaosmanoğlu'na bağlı İsmailağa Cemaati üyeleri arasında sosyal, kültürel ve dini hayata ilişkin anket sonuçlarının değerlendirilmesine yer verilmiştir.

¹⁴ Bu tez çalışmasında İslam'ı etkilemiş ve insanlığın genel fikirlerine değerli katkı sağlamış bir düşünür olan el-Gazali'nin insanlığı ilgilendiren konulara yaklaşımına yer verilerek genel tasavvufa tarihsel bir yaklaşımı ele alınmıştır.

¹⁵ Bu çalışma ilk olarak tasavvufun dini tarihsel gelişimini, İslam tarihi seyrinde çeşitli tasavvuf düşüncelerinin gelişimini (olgunlaşmasını), tasavvuf ile modernlik arasındaki ilişkiyi ve İslam dışındaki faktörleri ele alıyor. Ayrıca Kuran ve Sünnet kapsamında zühdün varlığını irdelemektedir. Bununla birlikte Kuran tefsirinde tasavvuf yöntemlerine değinilerek tasavvuf dindarlığı ve İslami hukuk arasındaki ilişki sorunu incelenmiştir. Daha sonra yoksulluk, cinsel perhiz, yalnızlık veya açlık noktasında münzevi uygulamalara yer verilmiştir.

¹⁶ Bu tez çalışmasına göre İslam tasavvuf tarihi seyrinde Allah ile kulun arasında oluşan bağ gelişerek önemli bir farklılaşma kaydetmiş, sevgi kavramı merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda sevgi kavramı seçilerek Rabi'l-Adaviyya'deki özverili sevginin teorik konumu, Mansur el-Hallac'ın tasavvufi sevgi şehitliği, tasavvufi metafizik olarak İran sufisi Celeddin Rumi'nin düşünceleri ve felsefi bir bakış açısı olarak Muhyiddin İbn Arabi'nin tasavvuf sevgisi gibi örneklere yer verilmiştir.

ülkemizde konu hakkında çalışmalar yapacak olan araştırmacıların haberdar olmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Cebecioğlu, E. (2004). Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kara, M. (2012). Tasavvuf ve tarikatlar tarihi. İstanbul: Akçağ Yayınları.

Kuşeyri, A. (2012). Kuşeyrî risâlesi. (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul.

Muhyiddin, İbnü'l-Arabi. (1985). Fütühât-ı mekkiyye. C. 2. (Tahk. Osman Yahya). Kahire.

Muhyiddin, İbnü'l-Arabi. (1990). Mu'cemu istilâhâtü's-sûfiyye. (Tahk. B. Abdülvehhâb el-Câbî). Beyrut.

Öngören, R. (2011). "Tasavvuf", *DİA*, XI, TDV Yay., İstanbul. s. 119-126.

Yıldız, M. (2017). Osmanlı'nın bilgeleri -8- akşemseddin. İstanbul: İlke Yayınevi.

Yılmaz, H.K. (2013). Anahatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar. İstanbul.

İSLAM'DA İNSAN VE İNANÇ HÜRRİYETİ

Mustafa ÖZDEN*

Özet

Kur'an'ın getirdiği mesajın temel amacı insan üzerine baskı kuran ve onun hürriyetini elinden alan tüm batıl dinlere ve ideolojilere karşı insanı uyarmaktır. Kur'an insana özgürlüğün bilgisini vermek amacıyla Allah tarafından gönderilmiştir. Bu bakımdan, Kur'an, hürriyetimize engel bir kitap değil tam aksine özgürlüğümüzü güvence altına alan bir kitaptır.

Bu dünyada insan eli kolu bağlı olan bir varlık mıdır? Her şeyi yapıp eden Allah ise insanın yaptığı nedir? İnsan, rotası çizilmiş bir varlıksa irade ve akla sahip olmasına gerek var mıdır? Sorumluluğu olmayan varlıklar gibi insandan da mekaniksel hareket etmesi mi yoksa varoluşunun gayesini bilinçli olarak yerine getirmesi mi istenmiştir?

İnsan kendi karakteri, akli, özgür iradesi ve sorumlulukları olan bir varlıktır. İnsanın gayesi Allah tarafından tespit edilmiş olmasına rağmen bu gayenin/hedefin gerçekleştirilmesini Allah insana bırakmıştır. Kur'an'a göre insan Allah tarafından yaratılmış fakat O'nun tarafından kurulmamıştır. Kısaca insan bilinçli ve hür olup, yeryüzünü imar etmekle sorumlu bir varlıktır.

Anahtar Kelimeler: Allah, İslâm, Kur'an, İnsan, Hürriyet.

THE HUMAN AND THE FAITH FREEDOM IN ISLAM

Abstract

The fundamental aim of Quran's message is to warn human being against "untruthful faiths and ideologies" which exercise power on man and deprive him from freedom; to return his honor to mankind and to equip him with the awereness of freedom. Quran is not a hindrance to our freedom since it provides us the meaning of freedom, on the contrary it is the fundamental source that illustrate the existence of freedom.

Is mankind a creature bound hand and foot in this World? If it is God that designs everything what is it that man does? If man is a predestined creature what is the use of willpower and reason for him? Is man expected to act mechanically as does entities that are not entitled responsible? Or is he expected to carry out his aim of existence consciously?

Man is entity with his own character, reason, freewill, and responsibilities. Though aim of humanity is predestined by God, actualization of this aim is subject to freewill of mankind. According to Quran, man is created by God but not winded. For short, man is an conscious, responsible and free being.

Key Words: God, Islam, Quran, Human, Freedom.

* Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, mozden@bartin.edu.tr.

GİRİŞ

Tarih boyunca filozoflar, kevnî ve teşrîî bazı yasalara tâbi olmak zorunda olan insanın hürriyeti'nin ne anlama geldiğini ve bunun mümkün olup olmadığını tartışmıştır. İslam düşünce tarihinde de, özellikle Kelâmîcileri en çok meşgul eden konulardan biri bu olmuştur.

İnanç hürriyeti, irade, seçme ve eylem özgürlüğü olarak üç safhası bulunan insan hürriyetinin içinde yer alan, bir özgürlük alanıdır. İnanç hürriyeti insana mahsus bir fenomen olduğu için ancak insanın varlığı, özellikleri ve onun diğer varlıklarla ilişkisi, yani görev ve sorumlulukları çerçevesinde doğru olarak anlaşılıp yorumlanabilir. Fizik olsun metafizik olsun genel olarak varlığın mahiyeti ve varoluş, varlık kategorileri ve yasaları, varlıkların birbirleriyle ilişkisi gibi konuları ve bu arada insanın varlığını inceleyen ontoloji, bir felsefe disiplini olarak, dînî bir açıklama ve yorum kaygısı taşımadığı için “İslam'da insan ve inanç hürriyeti” konusunda onun verilerinden sınırlı olarak yararlanabiliriz.¹

İslam'da insan ve inanç hürriyeti konusu, ancak ilgili Kur'an ayetlerinin sahih yorumu ve Kur'an hükümlerini kendi zamanında açıklayıp uygulayan Hz. Peygamber'in Sünnetinin doğru izahıyla, bir bütünlük ve tutarlılık içinde ele alınabilir. Konunun özelliğinden ve devrin sosyopolitik şartlarından kaynaklanan sebeplerle tarihte, sahih ve genel anlayışın dışına çıkılarak yapılmış, Kur'an'ın ruhuna aykırı, farklı uygulamalar olmuş olabilir. Bunlara istisnai hükümler nazarıyla bakmak gerekir. Dolayısıyla bu uygulamalara bakılarak İslam'ın akla, bilime, insan hürriyetine veya inanç hürriyetine mani olduğu sonucuna varılamaz.

Biz bu çalışmamızda Kur'an'la, Kur'an hükümlerinin farklı zaman ve şartlarda uygulanmasından ortaya çıkan İslam kültürünü birbirinden ayırarak, varsa, yanlış uygulamaların, Kur'an'dan değil O'nu uygulayan insanlardan kaynaklandığını; bu yanlışlıkların Kur'an'ı ilzam etmeyeceğini belirtmeye çalışacağız.

Konuyu Kur'an'a Göre İnsan ve İnanç Hürriyeti, Kur'an'da İnanma Hürriyeti, Kur'an'a Göre Dinden Dönme olarak üç ana başlık halinde inceleyip, Kur'an'ın bu konuya yaklaşımını ortaya koymaya çalışacağız.

Kur'an'a Göre İnsan ve İnanç Hürriyeti

Kur'an'a göre inanç hürriyeti konusunu iyi anlayıp doğru değerlendirme yapabilmek için önce Kur'an'a göre iman konusunu açıklamamız gerekir.

Kur'an'a Göre İman

Kur'an, Allah'ın insanlığa gönderdiği son ilahi mesajı içeren bir hidayet kitabı olarak insanın yaratılış gayesinin tek Allah'a iman ve O'na kulluk olduğunu ifade etmiş ve her türlü şirki reddetmiştir. (Bakara, 2/21; Zariyât, 51/56) Dolayısıyla Kur'an'ın önemli ve öncelikli konusu

¹ Özgürlük konusunda ontolojik ve teolojik bakış açısının farkına işaret eden yazar: “Ontolojik açıdan insan hürdür ve sorumludur, hayvansa hür değildir, sorumlu da değildir. Teolojik açıdan: İnsanın hürriyeti şeriatla (hukukla) kayıtlıdır. Hayvansa mükellef değildir, serbest bırakılmıştır, çünkü onun temyiz gücü yoktur.” (Özdenören, Özgürlük Sorunu Y. Şafak, 24.12.2009) demektedir. Devamında “Özgürlüğün insanın bağlanma yetisini kaybetmesi” değerlendirmesi yapan bir yazara “Acaba insana bağlanma yetisini kaybettiren özgürlüğü mü? Yoksa bağlanmaya değer kazandıran onun özgür istem (irade) sonucu gerçekleştirilmiş olması mı?” sorusuyla cevap veriyor. Burada “ontoloji”nin bir felsefe disiplini olarak değil sözlük anlamıyla alındığını, İslami anlayışın iki farklı cepheden, aklî (ontolojik) ve naklî (şer'î) olarak birleştirdiğini görüyoruz. Bu, Müslüman filozofların yaklaşımına örnek olabilir. Bu konuda Dinî/metafizik referans almayan felsefi/ontolojik yaklaşımın insanın özgürlüğü konusunda tatmin edici tutarlı bir cevap verip veremediği merak konusudur.

Allah'a ve O'nun bildirdiklerine şeksiz ve şüphesiz imandır. Bu bağlamda Kur'an insanları Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaya, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaya, Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve son elçisi olduğunu tasdik etmeye davet etmiş, iman edip iyi ve güzel işler yapanları Cennetle müjdelemiştir.

Allah'ın gönderdiği peygamberler bir davetçi ve tebliğci olarak insanları "hikmet ve güzel öğütle Rabbin yoluna davetle (Nahl, 16/125)" memur olmuşlar, asla insanları iman etmeye zorlamamışlardır. İman, insanın hür irade ve seçimiyle gönülden Allah'ın varlığını, birliğini ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğunu tasdiktir. İnsan bu hür irade ve ihtiyarıyla yaptığı seçimden dolayıdır ki Allah katında mükâfatı hak eden makbul bir kul mevkiine erişmiş olur. Bundan dolayı ikrah/zorlama ve yeis/ümitsizlik halindeki iman makbul sayılmamıştır.

İman Teklifi ve İslam'a Davet

Kur'an'a göre, İslam'a iman bütün insanlara yapılmış bir teklif/mükellefiyettir. Bu mükellefiyetin gerekçesi "Allah'ın sayısız nimetlerine ermiş, akıl sahibi, şerefli/mükerrerem ve yetenek/güç sahibi insan" olmaktır.(İbrahim, 14/34; İsrâ, 17/70; Bakara, 2/286) İnsan bu teklifle ciddi bir sorumlulukla karşı karşıya bırakılmış, bir yol ayrımına gelmiş oluyor. Ya şükrederek kurtuluşa erecek veya inkâr ederek ebedi azaba müstahak olacaktır.(İnsan, 76/3) Kur'an'a göre inanç hürriyeti konusunu işlerken bu noktayı göz ardı etmemek, İslam'ı dinlerden herhangi bir din, inançlardan herhangi bir inanç gibi mütalaa etmemek gerekir. "İslam Allah'ın dinidir.(Âl-i İmran, 3/19)" Hükümleriyle, uygulamasıyla, prensipleriyle sağlam, açık ve tutarlıdır; hükümleri arasında hiçbir çelişki yoktur.(Nisâ, 4/82)

İslam akıl sahibi insanları çeşitli delillerle tek Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmeye, O'nun son elçisi Hz. Muhammed'i ve O'nun getirdiklerini tasdik etmeye çağırmıştır. Bu çağırışı yaparken delillerle ikna metodunu kullanmış, hikmet ve güzel öğüt yolunu tutmuştur. Baskı ve zorlamayı yasaklamıştır. İnanmada insanın hür iradesine ve seçimine büyük önem vermiştir.

İmana davetin başında insanın iradesine ve serbest seçimine önem veren İslam, hür iradeyle kabul edilen dinin gereklerinin yerine getirilmesini müeyyide altına almıştır. Unutulmamalıdır ki İslam'ı kabul eden kimse Allah'a söz vermiş(Nahl, 16/91), yaratılışın gayesi olan bir sözleşme/misak imzalamıştır.(Bakara, 2/83) Bu, insanın gücü dâhilinde olan bir mükellefiyettir. İnsan hür irade ve serbest seçimiyle imzaladığı bu sözleşmeye sadakat göstermek zorundadır. İslam'a göre iman ettikten sonra Mü'min için iman esasları ve bu esasların uygulanması konusunda muhayyerlik hakkı yoktur.(Ahzâb, 33/36) Kur'an'a göre imanı ve iman teklifinin mahiyetini; iman kabul edildikten sonra bağlayıcı olduğunu ve müeyyideye bağlandığını ifade ettikten sonra Kur'an'da inanma hürriyetini ifade eden nasları incelemeye geçebiliriz.

Kur'an'da İnanç Hürriyetini İfade Eden Naslar

Ehl-i sünnetin genel kanaat'ına göre iman, kalple tasdik dil ile ikrar olduğu için, iman davetine muhatap olan insanın ikna olmasını ve bunu gönülden benimsemesini zaruri kılar. İmanda zorlama olmamasının sebebi bu "gönülden katılımı" sağlamaktır. Kur'an'da inanç hürriyetini ifade eden naslar, tebliğ edilip öğrenildikten, delilleri ve sonuçlarıyla açıklandıktan sonra inanmanın insanın hür iradesine ve serbest seçimine bırakılmasını ifade ederler.

Kur'an, sahih ve hakiki bir imanın ancak hür irade ve serbest seçimle gerçekleşen bir iman olduğuna vurgu yapmak ve bu imanın çok değerli olduğunu ifade etmek üzere müminlerin

kalplerine yerleşen bu imanın onların hayatlarında meydana getirdiği olumlu değişikliklere dikkat çeker ve onların ruhen çok yüksek bir mevkide olduğunu bildirir. İman etmelerinin yararını hem bu dünyada hem de ahirette kendilerinin göreceğini müminlere hatırlatarak onları imanlarında samimi olmaya ve sebat etmeye çağırır.(Talâk, 65/2,3; Âl-i İmrân, 3/8; Mâide, 5/83; Enfâl, 8/2)

Bütün güzel çağrılara, cennet ve Allah'ın rızasını vadederek yapılan davetlere rağmen bu daveti kabul etmeyenleri, dünyada serbest bırakmakla birlikte ahirette karşılaşacakları azabı onlara haber verir. İslam'ın iman etmek istemeyen kimseleri bu şekilde serbest bırakmış olması, dünyada müeyyide uygulamaması onları onayladığı manasına gelmez; onları kendi sorumluluklarıyla baş başa bırakması anlamına gelir. Çünkü “dinde zorlama yoktur.”

Kur'an, akıl sahibi ve mükerrem insana “hikmet ve güzel öğütle” iman daveti yaptıktan sonra bu noktada kulun kalbini bu davete açmasını, düşünüp ibret almasını ona tavsiye eder ve bu noktada Allah'ın yardım ve hidayetinin de gerekli olduğunu vurgular.

Görüldüğü gibi inanma süreci tek boyutlu basit bir süreç değil, insanın değeri, üstünlüğü, akıl, irade ve ihtiyarıyla bağlantılı komplike bir süreçtir. Kulun fiili ve onun meydana gelmesi süreci olarak nitelendirebileceğimiz bu sürecin inanç hürriyeti noktasında nasıl işlediğini Kur'an ayetleriyle açıklamaya geçmeden önce bu süreçte önemli bir fonksiyonu olan insan hürriyeti konusunu işleyeceğiz.

İnsan Hürriyeti

İnsan hürriyetinin incelendiği temel kelimeler konusu “kulların fiillerinin yaratılması” meselesidir.² Soru şudur: Kul fiillerini kendisi mi yaratır? Yoksa kulun fiilleri ezelden Allah tarafından mı yaratılmıştır? Konumuzla ilişkilendirirsek insanın inanıp inanmaması kendi iradesi ve seçimine mi bağlıdır? Yoksa bu imanı ezelden Allah mı takdir etmiştir?

Bu konuda Kaderiyye, Cebriyye ve Telifçi Görüş olmak üzere üç kelâm ekolü vardır.

Kaderiyye (Mu'tezile)

Kulların fiillerinin ezelden Allah tarafından takdir edildiğini kabul etmedikleri ve kulun fiilini kendi irade ve seçimiyle ortaya koyduğunu iddia ettikleri için Kaderiyye olarak adlandırılan bu kelâm ekolü “Kulların fiillerini kendi güçleri ile yaptıklarını bundan dolayı sorumlu olduklarını, ayrıca zulüm niteliği taşıyan her türlü insan fiilinin ilahi takdirle bir alakası olmadığını, bu tür fiillerin sahibinin insan olduğunu, kendi irade ve ihtiyarları ile tercihte bulduklarını, dolayısıyla hür olduklarını ifade etmiştir. (İbnRüşd, 122-125; Abdülcebbar, 392-393; İcî, 311; Özarlan, 2017, 48-49) Kulların kendi kaderlerini tayin ettiklerini ve kendi fiillerinin yaratıcısı olduklarını iddia eden bu görüş (mutlak tevfiz) sahiplerinin delilleri başlıca şu ayetlerdir:

² Kulun fiillerinin yaratılması hususunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasında ilgili ayetlerin bütün olarak değil, birbirinden bağımsız olarak incelenmelerinin rolü olduğu gibi, tarihte zalim yöneticilerin baskısı altında çaresiz kalan insanların Allah'ın takdiri tesellisine sığınarak kendi sorumluluklarını göz ardı etmelerinin de rolü vardır. İslam düşünce tarihinde bazı inanç fırkaları akl-ı selîme ve vahyin ruhuna uygun olmayan kendi düşüncelerini doğrulamak için Kur'an'dan deliller aramışlar, neticede her bir fırkanın dayanağının Kur'an olduğunu iddia ettiği birbiriyle çelişen görüşler ortaya çıkmıştır. Cebri savunanlar da insanın sorumlu olduğunu ve fiillerin de ezeli tespit olmadığını belirtenler de bu iki görüş arasında uzlaşmacı bir tavır takınanlar da görüşlerinin doğruluğunu ortaya koymak için Kur'an ayetlerini delil getirmişlerdir.

“Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler, kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir...”(Bakara, 2/286)

“...Herkesin kazandığı kendisinedir, kimse başkasının yükünü taşımaz, sonunda dönüşünüz Rabbinizedir. O, ayrılığa düştüğünüz şeyleri bildirecektir.”(En’âm, 6/164)

“Kim doğru yola gelirse ancak kendi lehine yola gelmiş ve kimde saparsa ancak kendi aleyhine sapmıştır. Kimse kimsenin günahını çekemez...”(İsrâ, 17/15)

“Bu, yaptığının karşılığıdır. Yoksa Allah kullara asla zulmetmez.”(Âl-i İmran, 3/182)

“Kötülük işleyenlere kötülükleri kadar ceza verilir.”(Yunus, 10/27)

“Günahkâr kimse diğerinin günahını çekmez. Günah yükü ağır olan kimse, onun taşınmasını istese, yakını olsa bile, yükünden bir şey taşınmaz. Ey Muhammed, sen ancak, görmediği halde Rablerinden korkanları, namaz kılanları uyarırsın. Kim arınırsa, ancak kendisi için arınmış olur, dönüş ancak Allah’adır.”(Fâtır, 35/18)

“Eğer inkâr ederseniz bilin ki, Allah sizden müstağnidir. Kulların inkârından hoşnut olmaz. Eğer şükrederseniz sizden hoşnut olur. Hiçbir günahkâr diğerinin günahını çekmez. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir. Yaptıklarınızı o zaman size haber verir. Çünkü o kalplerde olanları bilir.”(Zümer, 39/7)

“Semud’a gelince biz onlara da doğru yolu gösterdik. Fakat onlar sapıklığı doğru yola tercih ettiler.”(Fussilet, 41/17)

“Şüphesiz ona yolu gösterdik. Buna kimi şükreder kimi de nankörlük eder.”(İnsan, 76/3)

“De ki, Ey inananlar, Rabbimizden size gerçek gelmiştir. Doğru yola giren ancak kendisi için girmiştir ve sapıtan da kendi zararına olarak sapıtmıştır. Ben sizin bekçiniz değilim.”(Yunus, 10/108)

“Başınıza gelen herhangi bir musibet ellerinizle işlediklerinizden ötürüdür. O, yine de çoğunu affeder.”(Şûra, 42/30)

“İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz o da kendinizdir.”(İsrâ, 17/7)

* Kur’an-ı Kerîm’de bu mahiyette daha birçok ayet vardır.(Bakara, 2/134,139; Enâm 6/165; A’raf, 7/28; Enfâl, 8/50,51; Tevbe, 9/69,93; Rad, 13/11; Hicr, 15/92,93; Enbiya, 21/23; Nur, 24/54; Furkan, 25/17; Rum, 30/41; Sebe, 34/25; Sâffat, 37/39; Câsiye, 45/15,16; Tûr, 52/16; Necm, 54/38-41; Müddessir, 74/54-55; İnsan, 76/29-30; Şûra, 42/30; Fussilet, 41/46)

Cebriyye

Bu ayetlerin karşısında Allah’ın her şeyi ezelde ilmiyle ihata ettiğini, her şeyi belli bir kadere bağladığını delil getirerek, kulun rüzgârın önünde bir yaprak misali kadere tabi olduğunu, kendisinin hiçbir suretle irade ihtiyarının bulunmadığını kabul eden “cebr-i mutlak”(İbnü’s-Sid el-Batalyesvi, 82-91; Şehristani, 1/87; Taftâzâni, 353; et-Tehânevi, 199; Razi, 68) taraftarı Cebriyye ekolünün delillerini teşkil eden ayetlere de örnek olarak şu ayetler zikredilebilir:

“Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye (kadere) göre yaratmışızdır.”(Kamer, 54/49)

“Allah her dışının raminde taşıdığını, rahimlerin düşürdüğünü ve alıkoyduğunu bilir. O’nun katında her şey bir ölçüye (kadere) göredir.”(Rad, 13/8)

“Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta bulunmasın. Doğrusu bu Allah’a kolaydır.”(Hadid, 57/72)

“Allah sizi de yaptıklarınızı da yaratmıştır.”(Sâffât, 37/96)

“Allah dileseydi onları doğru yolda toplardı. Sakın bilmeyenlerden olma.”(Enâm, 6/35)

“Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinde de perde vardır ve büyük azap onlar içindir.”(Bakara, 2/7)

“Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe sizler bir şey dileyemezsiniz.”(Tekvir, 81/29; İnsan, 76/30)

“De ki; Allah’ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim Mevla’mızdır. Onun için Mü’minler yalnız Allah’a dayanıp güvensinler.”(Tevbe, 9/51)

“...O, dilediğini doğru yola iletir.”(Yunus, 10/25)

*Kur’an-ı Kerîm’de bu manada birçok ayet bulunmaktadır.(Bakara, 2/213, 253, 272; Nisâ, 4/88, 143; Enâm, 6/39, 125; Araf, 7/155, 179, 186; İbrahim, 14/4; Nur, 24/21; Secde, 32/13; Zümer, 39/36-37; Mürselât, 77/30; İnfitar, 82/29)

Telifçi Görüş

Bu arada yukarıda zikredilen her iki yaklaşımı da aşırı bulan telifçi görüşler de ortaya çıkmıştır. Mûtezile’nin tefviz-i mutlak görüşüne karşı Mâturidîyye’nintelifçi görüşü diye ilim dünyasında kabul edilen “tefviz-i mutavassıt” (Mâturidî, 41), Cebriyye’nincebr-i mutlakına karşı da Eş’arîintelifçi görüşü diye iddia edilen “Cebr-i Mutavassıt” (Eş’arî, 38-44; Gölcük, 194) görüşleri bunlardandır.

Telifçi görüş kulun cüz’î irade ve serbest seçimiyle iş yapmasını, tedbir almasını, iradesini istediği yönde kullanmasını, Allah’ın da bu işi yaratmasını, takdir etmesini, kısaca tedbirin kuldandan, takdirin Allah’tan olduğunu ifade eder. (Özarlan, 2015, 184)

Telifçi görüşleri benimseyenlerin fikirlerini desteklemek için Kur’an’dan delil olarak getirdikleri ayetler şunlardır:

“Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz.”(İnsan, 77/30)

“Eğer sana sebat vermemiş olsaydık ant olsun ki sen az da olsa onlara meyil ediverecektin.”(İsra, 17/20)

“Kadın O’na niyeti kurmuştu. Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı Yusuf da O’na kendini kaptırıp gitmişti.”(Yusuf, 12/24)

Yukarıda görüşleri zikredilen ana kelâmi ekollerin birbirine zıt sonuçlara ulaşmasında en temel etken, ilk bakışta birbirine karşıt görünümde olan ayetler sebebiyle, Kur’an’a parçacı yaklaşımlarından ve siyasi otoritenin baskısından kaynaklandığını düşünüyoruz. Genelde fırkalar Kur’an’ın ne dediğinden ziyade, kendi düşüncelerini doğrulamak için Kur’an’dan deliller getirmişler, neticede her birinin dayanağı Kur’an olduğu iddia edilen birbiriyle çelişen görüşler ortaya çıkmıştır. Cebri savunanlar da insanın sorumlu olduğu fiillerinde ezeli tespitin olmadığını belirtenler de bu iki görüş arasında uzlaşmacı bir tavır benimseyenler de görüşlerinin doğruluğunu ortaya koymak için Kur’an ayetlerini delil getirmişlerdir. Öyleyse Kur’an’ın bütünlüğüne zarar vermeyecek şekilde insan Kur’an ayetlerini nasıl değerlendirecektir. Bu konuda ölçütler/prensipeler neler olmalıdır? Kur’an ayetlerini sağlıklı bir şekilde değerlendirip anlamak için nasıl bir metot geliştirilmelidir? Nasıl bir yol izlenmelidir?

Kur'an'a göre inanç hürriyetini Kur'an'ın bütünlüğü göz önünde bulundurarak doğru bir şekilde nasıl yorumlayıp değerlendirebiliriz. Bu konuda ölçütler neler olmalıdır? Kur'an'ın bir ayetini sağlıklı bir şekilde değerlendirip anlamak için;

Ayet çerçevesini

Siyâk – Sibâk çerçevesini

Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesini

Kâinattaki fiziki ve sosyal kanunlar çerçevesini

Akl-ı selim çerçevesinigöz önünde bulundurmamız gerekmektedir. (Halis Albayrak, Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri, 71.)

Yani bir ayeti anlamak için bu beş esasa dikkat edilmelidir. Anladığımız mananın, bunlardan hiçbirisine aykırı olmayacağını bilmemiz lazımdır. Burada bir noktaya işaret etmek gerekmektedir. Kur'an ayetlerini yukarıda belirtilen beş ilkeye göre kavramaya çalışırsak; “herkese göre doğrular yerine, Kur'an'ın kendi doğrularını” (Albayrak, 71) ortaya koyma imkânını elde edebiliriz. Bu ilkeler göz önüne alınmadan yapılan değerlendirmeler subjektif olur, Kur'an'ın belirttiği hedeflerden uzak düşer. Dolayısıyla Kur'an'ı ilzam etmez. Bu durumda herkesin başlangıç noktası farklılık arz ettiğinden, sonuçların da birbirinden farklı olması gayet tabiidir. Bu açıklamalardan sonra Kur'an'a göre hürriyet nedir? Sorusunun cevabını bulmaya çalışalım.

Kur'an'ın getirdiği mesajın temel amacı, insan üzerine baskı kuran ve onun hürriyetini elinden alan başta nefis ve şeytan olmak üzere “diğer bütün bâtil dinlere ve ideolojilere” karşı insanı uyarmak, ona onurunu iade etmektir. Kur'an insana hür olmanın bilgisini vermek için yüce yaratıcı tarafından gönderilmiştir. Bu bakımdan Kur'an, hürriyetimize engel bir kitap değil, tam aksine bize özgür olduğumuzu haber veren temel kaynaktır. İnsan hürriyeti probleminin makul bir izahının yapılabilmesi için hareket noktasının doğru belirlenmiş olması gerekir.

Hürriyet insanın meselesi olduğuna göre, hürriyet konusunu açıklamaya insanın nasıl bir varlık olduğu ile ilgili bazı sorular sormakla başlamak gerekir. (Akbulut, 33/129)

Bu dünyada insan eli kolu bağlı mahkûm bir varlık mıdır? Her şeyi yapıp eden Tanrı ise insan neyi yapıp etmektedir? (Aydın, 90) Eğer insan, rotası çizilmiş bir varlıkta onda iradenin olmasına, aklın bulunmasına gerek var mıdır? Sorumluluğu olmayan varlıklar gibi insandan da mihaniki olarak hareket etmesi mi istenmiştir? Ya da varoluşunun gayesini bilinçli olarak yerine getirmesi mi beklenmektedir?

Mutlak varlık Allah'tır. Ancak, insan da bir varlıktır ve Allah'tan ayrı fakat O'na bağlı bir varlıktır. Şahsiyeti, aklı, iradesi bulunan ve sorumlu olan bir varlıktır. İnsanı bu şekilde yaratan da Allah'tır. Allah insana “kötülüğü ve iyiliği ilham etmiş”(Şems, 91/8), iyiliğe rıza göstermiş fakat kötülüğe rıza göstermemiştir.(Zümer, 39/7) Kâinatta yaratılan her varlığın, kendisine has bir kaderi bulunmaktadır.

İnsanın kaderi de iyilik ya da kötülük işleyecek tarzda yaratılmış olması ve kendisine akıl ve irade verilmiş olmasıdır. İnsanın gayesi Allah tarafından tespit edilmiş olmasına rağmen, bu hedefin gerçekleştirilmesini Allah insana bırakmıştır. İnsan aklı, iradesi ve tecrübesi ile bu gayeyi gerçekleştirebilecek imkâna sahiptir. Amacı gerçekleştirip-gerçekleştirmemekte insan serbest bırakılmıştır. Yani insana bu hürriyeti Allah vermiştir. (Öner, 31; Atay, 3/16) Kur'an'a

göre insan Allah tarafından yaratılmış fakat O'nun tarafından kurulmamıştır. Kısaca insan bilinçli, sorumlu ve hür bir varlık olup, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir (Bakara, 2/30; Sâd, 36/26; Zemaşşeri, Keşşâf, 1/62; Yazır, 6/4093).³

Allah, insanı akıllı ve vicdanlı yani özgür ve sorumlu bir kul olarak yaratmıştır. Başka bir ifadeyle insanın hür ve sorumlu bir varlık olmasını Allah istemiştir. Eğer insan daha önceden belirlenmiş bir yolda gidiyor ise ve “Âlemde olup biten her şey Allah tarafından tayin edilmiş ise”; “Allah tarafından tayin edilmiş bir şey başka bir tarzda ve başka bir düzende” (Öner, 32-41) olmayacağından insan için iradi-gayri iradi ayrımının yapılmasına da Allah'ın kâinata müdahale etmesine de gerek kalmayacaktır. Bu durumda da insanın yaptıklarından sorumlu olmasının (Al-i İmran, 3/182; Enfal, 8/51; Hac, 22/10; Fussilet, 4/46) anlamı kalmayacaktır.

Bu neticeyi Kur'an'ın ortaya koyduğu dünya görüşü ile uzlaştırmaya imkân yoktur. Çünkü Kur'an fitrat olarak insanın hür ve sorumlu bir varlık olduğunu belirterek, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Doğrusu biz, sorumluluğu göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zalim ve çok cahil olan ise onu yüklenmiştir.”(Ahzap, 33/72)

“Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi? Ama o, zor geçidi aşmaya girişmedi. O zor geçidin ne olduğunu sen bilir misin? O geçit köle ve esir azat etmektir.”(Beled, 90/10-16)

“Biz insanı karışık bir nutfeden yaratmışızdır. Onu deneriz, bu yüzden, onun iştmesini ve görmesini sağlamışızdır. Şüphesiz ona yol gösterdik; buna kimi şükreder, kimi de nankörlük.”(İnsan, 76/2-3)

“Verdikleri ile denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kılan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün yapan O'dur...”(Enam, 6/165)

“Doğrusu bu anlatılanlar birer öğüttür. Dileyen kimse, Rabbine doğru giden bir yol tutar.”(Müzzemmil, 73/19)

“De ki; Ey insanlar! Rabbinizden size gerçek gelmiştir. Doğru yola giren ancak kendisi için girmiş ve sapıtan da kendi zararına olarak sapıtmıştır. Ben sizin bekçiniz değilim.”(Yunus, 10/108)

“Doğrusu size Rabbinizden açık belgeler gelmiştir. Kim görürse kendi lehine ve kim körlük ederse kendi aleyhinedir. Ben sizin bekçiniz değilim.”(Enam, 6/104)

“Hayır, şüphesiz bu Kur'an bir öğüttür. Dileyen kimse öğüt alır.”(Müddessir, 74/54-55)

“Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler, kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir.”(Bakara, 2/286)

“Allah, mahvolan, apaçık belgeden ötürü mahvolsun, yaşayan da apaçık belgeden ötürü yaşasın diye olacak işi yaptı...”(Enfâl, 8/42)

“Eğer Rabbin dileyseydi insanları tek bir ümmet kılardı.”(Hud, 11/118; Maide, 5/48)

“...Allah dilese bütün insanları doğru yola eriştirebilir...”(Rad, 13/31)

“...Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez.”(Rad, 13/11)

³ Halifeliğin ne anlama geldiğine Bkz. Hamdi Yazır, a.g.e, 1/299; Atay, Kur'an'a Göre Araştırmalar, 3/24; Atay, Allah'ın Halifesi İnsan, A.İ.F.D., 18/74.

“İnsan ancak çalıştığına erişir.”(Necm, 53/39)

Kur'an-ı Kerim'de bu konuda daha birçok ayet vardır.(En'am, 6/152; Araf, 7/42; Mü'minun, 23/62)

Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde görüldüğü gibi Kur'an'da, halife olma liyakatini gösterebilmesi için insanın hür seçimle donatıldığı, bu yönü ile diğer varlıklardan ayrıldığı, yeryüzünde ahlâka dayalı bir sosyal düzen kurma görevini/emanetini(Ahzâp, 33/72) yüklediği, insanın oyun ve eğlence için yaratılmadığı(Mü'minun, 23/115), işlediği sapıklık ve yanlışların cezasını çekeceği(Âl-i İmran, 3/117; Bakara, 2/54,57,231; Talâk, 65/1; Neml, 27/44; Kasas, 28/16; Arâf, 7/23, 160, 177), Allah'ın teklifte bulunduğu(Bakara, 2/286), bu teklifi insanın kabullenmesi için zorlanmadığı(Yunus, 10/99; Hud, 11/118; Kehf, 18/29) ifade edilmektedir.

Bütün bunların yanında Allah'ın insana kitap(Ahkâf, 46/12; İsrâ, 17/55; Mâide, 5/46; Nisâ, 4/105) ve peygamber göndermesi(En'am, 6/124; Nisâ, 4/164), emretmesi(Mâide, 5/88; Bakara, 2/169,172; Nahl, 16/91; En'am, 6/152), nehyetmesi(Zümer, 39/60; İsrâ, 17/32; Mâide, 5/29; Nisâ, 4/29; Hucurat, 49/12), sözleşme yapması(Araf, 7/172, 173), insanın hür bir varlık olduğunu gösteren açık delillerdir.

İnsan yukarıda belirtilen hususlara uyup-uymama, bağlı kalıp-kalmama hürriyetine sahiptir. Zaten böyle olmazsa sorumluluk da olmaz. Bundan dolayı Kur'an'ın insanın hür iradesine hitap ederek onu düşünmeye davet etmesi de insana sorumlu ve hür olduğu gerçeğini hatırlatmak içindir. Sorumlulukla hürriyet doğru orantılıdır. Hürriyet genişledikçe sorumluluk artar, daraldıkça azalır (Atay, 3/76). Bütün evren Allah'ın iradesine teslim olmuştur. Bu külli kanunun tek istisnası insandır. (Fazlu'r-Rahman, 80) Bu hürriyeti ona Allah vermiştir. İnsan kendisine bahşedilen bu hürriyeti, şerefine yakışan bir biçimde kullanmalı ve Allah'ın muradı doğrultusunda değerlendirmelidir.

Kur'an'da İnanç Hürriyeti

Kur'an, gönderiliş amacı, hükümleri, vâd ve vâdiyle bir bütün olarak ele alınıp incelendiğinde Allah'tan başka bir yaratıcıya inanmayı reddettiği ve yasakladığı görülür. Bu, yukarıda da belirtildiği gibi akıl sahibi ve mükerrem olarak yaratılan insanın şerefini korumak, onu kula kulluktan ve “Allah dışında aciz varlıklara/putlara” tapmaktan kurtarmak içindir.

İnanma hürriyeti kavramını, hangi din olursa olsun “Mutlak anlamda bir dini özgürlük hakkı” gibi anlamak ve algılamak Kur'an'ın bunu onayladığını düşünmek, Kur'an'ın gönderiliş gayesine ve insanın yaratılış amacına aykırı düşer. Kur'an, “İnsanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için gönderilmiştir.”(İbrahim, 14/1)

İnsanın yaratılış amacı da Allah'a kulluktur.(Zâriyat, 51/56) Dolayısıyla başlangıçta insanın akıl ve şeref sahibi bir varlık olarak yaratılmasını tanıma mükellefiyeti vardır. Yani Kur'an'a göre insana tek Allah'a iman emredilmiş ve bu imana davet edilmiş, inanıp inanmamak kendi sorumluluğuna bırakılmıştır.

Kur'an, akla ve hür iradeye sahip olduğu için insana ancak tebliğden sonra ve sonucunu bildirerek Hak dine inanmama serbestliği vermiştir. Zaten Bakara 256. ayeti de bunu ifade etmektedir; “Din de zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tağutu reddedip Allah'a inanırsa kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.”

Dine inanmanın akıl ve hür irade sahibi insanın kendi seçimine ve sorumluluğuna bırakıldığını ve dinde zorlamanın olmadığını ifade eden ayetleri insana inanma hürriyeti verilmesinin delilleri olarak aşağıya alıyoruz:

“Dinde zorlama yoktur; artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır. Putları inkâr edip Allah’a inanan kopmak bilmeyen bir kulpa sarılmıştır. Allah işitendir, bilendir.”(Bakara, 2/256)⁴

“Ey Muhammed, Rabbin dileyseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?”(Yunus, 10/41-42)

“Ey Muhammed, seni yalanlarsa, “Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim de.” “Aralarında sana kulak veren vardır. Sen sağırlara – üstelik akılları da almazsa- işittirebilir misin?”(Yunus, 10/41-42)

“Yolun doğrusunu göstermek Allah’a aittir. Yolun eğri olanı da vardır. Allah dileyseydi hepimizi doğru yola iletirdi.”(Nahl, 16/9)

“Kim inkâr ederse, inkâr kendi aleyhine olur. Yararlı iş işleyen kimseler, kendileri için rahat bir yer hazırlamış olurlar.”(Rum, 30/44)

“De ki; Gerçek Rabbinizdir. Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin. Şüphesiz zalimler için, duvarı çepeçevre onları içine alacak bir ateş hazırlamışızdır...”(Kehf, 18/29)

“De ki; Ben dinimi Allah’a halis kılarak O’na kulluk ederim.”(Zümer, 39/14)

“Ey Allah’a eş koşanlar, siz de O’ndan başka dilediğinize kulluk edin...”(Zümer, 39/15)

“Ey Muhammed, Kur’an’ı önce gelen kitabı tasdik ederek ve O’na şahit olarak gerçekte sana indirdik. Allah’ın indirdiği ile aralarında hükmet, gerçek olan sana gelmiş olduğuna göre, onların heveslerine uyma, her biriniz için bir yol yöntem kıldık. Eğer Allah dileyseydi sizi bir tek ümmet yapardı. Fakat bu verdikleriyle sizi denemesi içindir. O halde iyiliklere koşun, hepimizin dönüşü Allah’adır.”(Mâide, 5/48)

“Ey Muhammed, bundan ötürü sen birliğe çağır ve emrolunduğun gibi doğru ol, onların heveslerine uyma ve şöyle söyle; Allah’ın indirdiği kitaba inandım, aranızda adalet ile hükmetmek ile emrolundum, Allah bizim de Rabbiniz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz kendinizdir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak bir şey yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş O’nadır.”(Şûra, 42/15)

“Allah dileyseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Ama O istediğini saptırır, istediğini doğru yola eriştirir. İşlediklerinizden, ant olsun ki, sorumlu tutulacaksınız.”(Nahl, 16/93)

“Doğrusu size Rabbinizden açık belgeler gelmiştir. Kim görürse kendi lehine ve kim körlük ederse kendi aleyhinedir. Ben sizin bekçiniz değilim.”(En’am, 6/104)

“De ki; Ben, yalnız her şeyin sahibi olan ve bu kutlu kılınmış şehrin Rabbine kulluk etmekle emrolundum. Müslümanlardan olmak ve Kur’an okumakla emrolundum. Kim doğru yolu bulmuşsa yalnız kendi için bulmuş olur, kim sapmışsa kendine etmiş olur. De ki; ben sadece uyaranlardan biriyim.”(Neml, 27/91-92)

⁴ Bakara 256. Ayeti bazı bilginlere göre din içi hürriyeti konu almaktadır. Aynı zamanda bu ayet, hem din içi hem de din dışı hürriyeti savunan âlimler tarafından delil olarak sunulmaktadır. Bkz. Hamdi Yazır, a.g.e., 2/260-271.

“...Bizim işlediğimiz bize, sizin işlediğiniz sizedir. Size selam olsun, cahillerle ilgilenmeyiz.”(Kasas, 28/55)

“Ey Muhammed, doğrusu biz insanlar için kitabı fiilen sana indirdik, kim doğru ise bu kendi lehinedir. Sapıtan da kendi aleyhine sapıtmış olur. Sen onlara vekil değilsin.”(Zümer, 39/41)

“Ey Muhammed, sen onlara vekil olmaya memur değilsin.”(Şûra, 42/6)

“Eğer dilemiş olsaydı hepsini bir tek ümmet yapardı...”(Şûra, 42/8)

“De ki; Ey Kitap Ehli, ancak Allah’a kulluk etmek, O’na bir şeyi eş koşmamak, Allah’ı bırakıp birbirinizi Rab olarak benimsemek üzere bizimle sizin aranızda müşterek bir söze gelin. Eğer yüz çevirirlerse, bizim Müslüman olduğumuza şahit olun, deyin.”(Âl-i İmran, 3/64)

“Kitap Ehli’nden zulmedenler bir yana, onlarla en güzel şekilde mücadele edin, şöyle deyin, bize indirilene de size indirilene de inandık, bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir. Biz O’na teslim olmuşuzdur.”(Ankebut, 29/46)

“Her ümmete, yerine getirmeleri gerekli ibadetler koyduk. Öyleyse, Ey Muhammed, bu konuda seninle çekişmelerine fırsat verme. Rabbine davet et, sen şüphesiz doğru yol üzerindesin. Seninle tartışılırsa, Allah yaptığınızı çok iyi bilir, ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında kıyamet günü Allah hükmedecektir, de.”(Hacc, 22/67-69)

“Sabah akşam, Rablerinin rızasını isteyerek O’na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk yoktur. Senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur ki, onları kovarak zulmedenlerden olasın!”(En’am, 6/52)

“De ki; Ey milletim, durumunuzun gerektiğini yapın; doğrusu ben de yapacağım. Kendisini rezil edecek azap kime gelecek, kime sürekli azap incek bileceksiniz.”(Zümer, 39/39-40)

“Allah’tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlarda bilmeyerek aşırı gidip Allah’a sövmesinler. Böylece her ümmete işini güzel gösterdik, sonra dönüşleri Rabbinedir. O, işlediklerini haber verir.”(En’am, 6/108)

“...Allah – Mahvolan, apaçık belgeden ötürü mahvolsun, yaşayan da apaçık belgeden ötürü yaşasın diye – olacak işi yaptı. Doğrusu Allah iştir ve bilir.”(Enfâl, 8/42)

“Ey Muhammed, de ki; Ey inkârcılar, ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim taptığıma da sizler tapmazsınız. Ben de sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”(Kâfirun, 109/1-6)

Meallerini sunduğumuz bu ayetler, Kur’an’da inanç hürriyetinin açık birer vesikalarıdır. Kur’an’ın hâkim olduğu bir toplum düzeninde herkesin dilediği gibi bir toplum düzeninde herkesin dilediği gibi bir inancın sahibi olabileceği, kişilerin inançlarından dolayı kınanamayacağı, her inanç sahibinin mabuduna sövülmeyeceğini, insanların inanmakta ne kadar hür iseler, inanmamakta da o kadar hür oldukları açık bir biçimde ortaya konmaktadır. Bu ayetlerin manaları açıktır, muhkemdir, te’vile, yorumlanmaya ihtiyaçları yoktur.

Kur’an’a Göre Dinden Dönme (İrtidat)

İslam toplumunda yetişip eğitim almış bir Müslümanın ya da sonradan Müslümanlığı kabul etmiş bir kimsenin İslâm inancından vazgeçerek inançsız yaşamaya yahut din değiştirmeye hakkı var mıdır? Diğer bir ifade ile İslâm’a girme özgürlüğü bulunmasına karşılık, İslâm’dan çıkma özgürlüğü de var mıdır? Kur’an dinden dönmeye nasıl bakıyor? Kur’an din değiştirenlere (mürted) her hangi bir müeyyide uygulamayı öngörüyor mu?

Bu soruların cevabını vermeden önce irtidat ve mürted kavramlarını, etimolojik açıdan tanımlamaya çalışalım.

Lügatte dönmek ve sapmak anlamına gelen irtidat, iftial babından bir mastardır. Mürted ise aynı kelimenin iftial babından “dönen” anlamına gelen ism-i faildir. (İbnManzur, 3/173; Müncit, 204; Cevherî, 1/474; Zebîdî, 8/92)

Terim olarak irtidat “İslam dinini terk etmek yahut İslam’dan çıkıp başka bir dine girmek” demektir. Mürted ise; “İslam dininden çıkan kimse”dir. (İbnKudame, 10/74; İbnÂbidin, 3/238; Bilmen, 4/5; Karaman, 1/132)

Bu tanımlardan hareketle irtidat ve mürted kelimelerini daha geniş manada şöyle tanımlayabiliriz: Âkil, bâliğ olmuş, Müslüman bir erkek veya kadının, herhangi bir baskı ve zorlama olmaksızın, irtidat niyeti ile İslâm dininde inanılması zorunlu olan şeyleri ya tamamen veyahut kısmen inkâr etmesi ve bu inkârını veya inkâr sayılabilecek davranışını, söz, fiil, olay vb. şeylerle, açığa çıkarmasına, ortaya koymasına irtidat, bu eylemi yapana da mürted denir.⁵

Bu kelime iftial ölçüsünde, Kur’an’da sekiz yerde geçmekte ve şu anlamlara gelmektedir. Hidayet yolundan vazgeçme, İslam dininden çıkma, geri dönme, geldikleri yoldan izleri üzerinden geri dönme ve çevirme.(Bakara, 2/217; Mâide, 5/21, 54; Yusuf, 12/96; İbrahim, 14/43; Kehf, 18/64; Naml, 27/40; Muhammed, 47/25) Şimdi mürted ve irtidat kelimelerinin Kur’an’da kullanılmasını görelim:

“...İçinizden dininden dönüp kâfir olarak ölen olursa, bunların işleri dünya ve ahirette boşa gitmiş olur. İşte cehennemlikler onlardır, onlar orada temellidir.”(Bakara, 2/217)

“Ey insanlar, aranızda dininden kim dönerse bilsin ki, Allah, sevdiği ve onlarında kendisini sevdiği insanlara karşı alçakgönüllü, inkârcılara karşı güçlü, Allah yolunda cihat eden, yerinin yermesinden korkmayan bir millet getirir...”(Maide, 5/54)

“Kendileri için doğru yol belli olduktan sonra artlarına dönenleri, bu işi yapmaya şeytan sürüklemiş, onlara ümit vermiştir.”(Muhammed, 47/25)

Bu ayetlerde dinden dönenlere dünya hayatında herhangi bir ceza önerilmekte, sadece ahirette uğrayacakları azaptan bahsedilmektedir. Bu ceza cehennem ateşi ile ziyana uğramak ve yapılan amellerin yok olup gitmesidir. Doğrudan dinden dönmekten bahseden bu ayetlerin yanında, bu manaya gelmek üzere, imandan sonra kâfir olmakla ilgili birçok ayet-i kerîme bulunmaktadır. Bu ayetlerin bir kısmını burada zikretmenin konunun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

“İnandıktan sonra inkâr edip, inkârda aşırı gidenler var ya, onların tövbeleri kabul edilmeyecektir. İşte sapıklar onlardır.”(Âl-i İmran, 3/90)

“Doğrusu inanıp sonra inkâr edenleri, sonra inanıp tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârları artmış olanları Allah bağışlamaz. Onları doğru yola erdirmez.”(Nisâ, 4/137)

“İnandıktan, peygamberin hak olduğuna şahadet ettikten, kendilerine belgeler geldikten sonra inkâr eden bir milleti Allah nasıl doğru yola erdirtir? Allah zalimleri doğru yola erdirmez.

⁵ Mürtedle ilgili tanımlar için bkz. Maverdî, Ahkâmü’s-Sultâniyye, 113; Serahsî, el-Mebsût, 10/98; İbnü’l-Hümâm, Fethu’l-Kadir, 5/307; Samerrâî, Mürtede Ait Hükümler, 48; Bilmen, a.g.e., 3/340 - 4/5; Karaman, a.g.e, 1/132; İbnKudame, a.g.e., 10/74.

İşte bunların cezası Allah'ın, meleklerin, insanların lanetinin üzerlerine olmasıdır.”(Âl-i İmran, 3/86-87)

“...İnandıktan sonra Allah'ı inkâr edip, gönlünü kâfirliğe açanlara Allah katından bir gazap vardır; büyük azap da onlar içindir.”(Nahl, 16/106)

“İmanı inkâra değişenler, şüphesiz Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir. Elem verici azap onlarıdır.”(Âl-i İmran, 3/177)

“Bu, önce inanıp sonra inkâr etmiş olmalarındandır. Bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir, artık anlamazlar.”(Münâfikun, 63/3)

“Doğru yol apaçık belli olduktan sonra, peygamberlerden ayrılıp, insanların yolundan başkasına uyan kimseyi, döndüğü yöne döndürür ve onu cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir dönüş yeridir.”(Nisâ, 4/15)

“Allah, “Ben onu size indireceğim; bundan sonra içinizden kim inkâr ederse kâinatta hiçbir kimseye etmediğim azabı ona edeceğim.” dedi.”(Mâide, 5/115)

“Ey Muhammed, bedevilerden geri kalmış olanlara de ki; “Güçlü kuvvetli bir millete karşı, onlar Müslüman olana kadar savaşmaya çağılacaksınız; eğer itaat ederseniz Allah size güzel ecir verir ama daha önce döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız can yakan azaba uğratır.”(Fetih, 46/16)

“...İnandıktan sonra yoldan çıkmış olmak ne kötü bir addır. Tövbe etmeyenler, işte onlar zalimlerdir.”(Hucurat, 49/11)

“Ant olsun ki, Müslüman olduktan sonra inkâr edip küfür sözünü söylemişler iken, söylemedik diye Allah'a yemin ettiler. Başaramayacakları bir şeye giriştiler; Allah ve peygamberi bol nimetinden onları zenginleştirdi ve öç almaya kalktılar. Eğer tövbe ederlerse iyiliklerine olur; şayet yüz çevirirlerse Allah onları dünya ve ahirette can yakıcı azaba uğratır. Yeryüzünde yardımcıları yoktur.”(Tevbe, 9/74)

“Özür beyan etmeyin, inandıktan sonra inkâr ettiniz. İçinizden bir topluluğa affetsek bile suçlarından ötürü bir topluluğa da azap edeceğiz.”(Tevbe, 9/66)

“İkiyüzlü erkek ve kadınlar Mü'minlere “Bizi de gözetin, ışığınızdan faydalanalım” dedikleri gün onlara: “Ardınıza dönün de ışık arayın” denir. İnananlarla ikiyüzlüler arasında kapının içinde rahmet ve dışında azap olan bir sur çekilir.”(Hadid, 57/13)

“...Kim yüz çevirirse kendi aleyhine olur, doğrusu Allah müstağnidir, övülmeye layıktır.”(Mümtehine, 60/6)

“Ehl-i Kitaptan bir grup şöyle dedi;”Mü'minlere indirilmiş olana sabahleyin (görünüşte) inanıp akşamleyin inkâr edin. Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler.”(Âl-i İmran, 3/72)

“Çevrenizdeki bedeviler içinde ikiyüzlüler ve Medineliler içinde de ikiyüzlülükte direnenler vardır. Onları siz değil, ancak biz biliriz. Kendilerine iki defa azap edeceğiz. Onlar sonra da büyük bir azaba uğratılır.”(Tevbe, 9/101)

“Münafıklar; “Allah'a ve peygambere inandık, itaat ettik.” derler. Sonra da bir takımı yüz çevirirler. İşte bunlar inanmış değillerdir.”(Nur, 24/47)

“Ey Muhammed, şüphesiz sana baş eğerek ellerini verenler, Allah'a baş eğip el vermiş sayılırlar, Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir. Verdiği bu sözden dönen, ancak kendi

aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük ecir verecektir.”(Fetih, 48/10)

“De ki; “Gerçek Rabbinizdendir.” Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin. Şüphesiz zalimler için duvarları çepeçevre onları içine atacak bir ateş hazırlamışsınız. Onlar yardım istediklerinde erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su ile kendilerine sunulur. Bu ne kötü bir içecek ve Cehennem ne kötü bir duraktır.”(Kehf, 18/29)

Yukarıda zikredilen ayetlerin tamamında Mü'min olduktan sonra dinden dönenler, münafıklar ya da kâfir olanlara verilecek olan ahiret azabından, uğrayacakları ziyandan, Allah'ın bir daha kendilerine yol göstermeyeceğinden bahsedilmesine karşılık, dünya hayatında onlara uygulanacak herhangi bir dünyevî ve en basit bir bedensel cezaya yer verilmemiş, bundan bahsedilmemiş olmasına rağmen Kur'an'da “Mürted'in” öldürülebileceğini emreden veya işaret eden hiçbir Kur'an'ınass mevcut değilken geleneksel İslâm hukukunda Mürted'in öldürülmesi hükmü adeta tartışmasız bir İslâmî (hukuki) ceza olarak kabul edilmiştir (İbn Rüşd, 2/383; Serahsî, 10/116; Şevkani, 7/201-202; İbn Münzir, 86). Dolayısıyla irtidat eden kişilere ölüm cezası gibi çok ağır bir cezai müeyyideler kullanarak iman etmeye mecbur bırakılması Kur'an'ı değildir. Zira Kur'an, Nahl suresi 106 ayette, Allah-insan ilişkisini ahlaki ve imani bir zemine oturtmuş, imanın bir gönül işi, gönül bağı olduğunu beyan etmiştir. Çünkü iman tamamen ihtiyari bir eylemdir (Nahl, 16/106) İslam hukukçularının çoğunluğu da dine girmede olduğu gibi dinden çıkma da ihtiyari olmalıdır.(Serahsî, 10/123; İbn Kudame, 10/108)⁶ Hangi gerekçeyle olursa olsun, irtidat edenleri İslam'ı kabul etmeye, formel anlamda değişikliğe zorlamak Kur'an'ı değildir. Kur'an'da olan bir hüküm için başka yere gidilmez. Çünkü Allah'ın kelâmı kesin, itiraz götürmez din kaynağı, hakkı batıldan ayıran temel ilkeleri, temel ölçüleri veren(Furkan, 25/1), Allah'ın mutlak koruma vaadi altında bulunan(Furkan, 25/30), yegâne ölçüdür.

Kur'an-ı Kerim'in tek ölçü olduğunu kabul etmek, Hz. Peygamber'in tebliğine gerçekten imanın temel şartlarından. Çünkü peygamber efendimiz; “Ey Rabbim, onlar (kavmim) Kur'an'ı hafife aldılar, terk ettiler.” Şeklindeki yakınışı Kur'an-ı Kerim'i tek kıstas olarak almamak, Kur'an dışı rivayetleri, Kur'an'ın önüne geçirmek, bizzat Rasulullah (s.a.v.)'in rızasına aykırı olarak davranmak demek olduğuna işaret edilmektedir. Böyle bir yaklaşım sünneti reddetmek ve ondan istifade edilemeyeceği şeklinde bir düşünceye yol açmamalıdır.⁷

Sonuç

İslam'da insan ve inanç hürriyetini Kelâm ilmi usulüne göre incelemeye çalıştık. Dinde zorlamanın olmadığı açık bir Kur'an'î hükümdür. Fakat insan ve inanç hürriyetinin, İslam tarihi içerisinde Kur'an'ın öngördüğü görüşlerden farklı bir mecrada gelişmiş olduğunu müşahade etmekteyiz. Böyle olmasının muhtemel sebebi, konu ile ilgili gerek Kur'an-ı Kerim'den gerekse sünnetten getirilen delillerin bütünlük içinde ele alınıp değerlendirilmediği ve İslam'ın kurumsallaşma, yapılanma dönemine ait birkaç istisnai uygulamanın tüm çağlara teşmil edilmesi gibi metodik yaklaşımlardan kaynaklanmış olsa gerektir.

⁶İslam hukukçuları “Allah'ın kitabına aykırı düşen bir haber eğer ahad ise delil olmaz, amel edilemez.” Tespitini ortaya koymaları ve ilke bazında benimsemelerine rağmen, ahad tarikiyle gelen bir hadise dayanarak dinden dönenleri ölümle, hapisle tehdit edilmesi, icbar edilmesini benimsemeleri kendi metodolojileriyle çelişmesi anlamına gelir. Bkz. Serahsi, el-Usûl, 1/364-365.

⁷ Allah Kur'an'ı açıklama ve uygulama görevini Hz. Peygamber'e vermiştir.

Kelâm açısından söylenecek söz herhalde müesses nizama başkaldırı niteliği taşımayan ve kamu düzenini bozucu nitelikte olmayan ferdi bir dinden dönme olayını –ki böyle bir durum çoğunlukla başkaları tarafından bilinmez- kişisel inanç bağlamında değerlendirmek gerekir.

Kaynakça

- Akbulut, A. (1992). Allah'ın Takdiri Kulun Tedbiri. *AÜİFD*. 33. Ankara.
- Albayrak, H. (1993). *Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*. İstanbul.
- Atay, H. (1993). *Kur'an'a Göre Araştırmalar I-III*. Ankara.
- Atay, H. (1993). Allah'ın Halifesi İnsan. *AÜİFD*. 18. Ankara.
- Aydın, M. (1990). *Din Felsefesi*. İzmir.
- Bilmen, Ö. N. (1985). *Hukuki İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul.
- Cevheri, İsmail b. Muhammed (1974). *Sihahfi'l Lugave'l-Ulûm*. Lübnan.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (1952). *Kitabu'l Lumafi'r-Redalâ Ehli'z-Zeyğve'l-Bida*. Nşr. Richard J. Mc. Carthy. Sj. Beyrut.
- Fazlur Rahman. (1982). *Ana Konularıyla Kur'an*. (Çev. Alpaslan Açıkgenç) Ankara.
- Firuzâbâdi, Mecdüddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakup. (1305). *Kâmûsu'l-Muhît*. (Çev. Asım Efendi) İstanbul.
- Gölcük, Ş. (1979). *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*. İstanbul.
- Hayyât, M. (1925). *Kirab'ü-l İntişâr*. Nşr. Nyberg. Kahire.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer. (Tarihsiz). *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*. Beyrut.
- İbn Kudame, Abdullah b. Ahmed. (1970). *el-Muğnî*. Kahire.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mukerrem. (1955). *Lisanu'l-Arab*. Beyrut.
- İbn Rüşd, el-Kâdi Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. (1985). *Bidayetü'l-Müctehid ve'n-Nihayetü'l-Muktesid*. İstanbul.
- İbn Rüşd, el-Kâdi Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. (1955). *el-Kitâbu'l-Keşfan Menahi'l-Edille fi Akaidi'l Mille*. (Çev. Nevzat Ayasbeyoğlu) Ankara.
- İbn'ül-Humam, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvahid. (Tarihsiz). *Fethu'l-Kadir*. Beyrut.
- İbnu's-Sîd, el-Batalyevsî. (1319). *el-İnsâffî't-Tenbih Ale'l-Es-bâbi'l-letî Evcebet el-İhtilâf Beyne'l-Müslimîn fi Ârâihim*. Mısır.
- İcî, Adudiddin Abdurrahman b. Ahmed. (Tarihsiz). *el-Mevâkf fi ilmi'l-Kelâm*. Beyrut.
- Kadı Abdülcebbar, Abdullah b. Ahmed. (1988). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. (Nşr. Abdülkerim Osman) Kahire.
- Karaman, H (1991). *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. (1982). Ankara: DİBY.
- Mâturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. (1970). *Kitabü't-Tevhid*. Nşr; Fethullah Huleyf. Beyrut.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. (1990). *el-Ahkamu's-Sultaniye*. Beyrut.

- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. (1986). *Müncit*. Beyrut.
- Münzir, Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim. (1983). *Kirabu'l-İcma*. (Çev. Abdülkadir Şener) Ankara.
- Özarlan, S. (2017). *Kelam Tarihi*. 3. Baskı. Ankara: Nobel Yayınları.
- Özarlan, S. (2015). *İslam İnanç Esasları/ Akaid Esasları (Temel Dini Bilgiler)*. 2. Baskı. TDV. Basımevi.
- Pezdevî. (1988). *Ehl-i Sünnet Akaidi*. (Çev. Şerafettin Gölcük) İstanbul.
- Ragıp İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed. (Tarihsiz). *el-Müfredat fi Garibi'l Kur'an*. Beyrut.
- Razî, F. (1938). *İ'tikâdât'ü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*. Kahire.
- Razî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. (1978). *İtikatu Fırakı'l-Müslimin ve'l-Müşrikîn*. Kahire.
- Samerraî, N. A. (1970). *İslam Fıkhdında Mürted'in Tabi Olduğu Hükümler*. (Çev. Osman Z. Soyyiğit, Ahmet Tekin) İstanbul.
- Serahsî, Ebu Bekir, Muhammed b. Ahmed. (1982). *Kitabu'l-Mebsut*. İstanbul.
- Serahsî, Ebu Bekir, Muhammed b. Ahmed. (1984). *Usulü's-Serahsî*, İstanbul.
- Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim. 1366/1947. *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal*. Mısır.
- Şevkanî, Muhammed b. Ali. (1343). *Neylü'l-Evtâr*". Mısır.
- Taberî, Muhammed İbn Cerir. (1968). *Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an*. Mısır.
- Taftazanî, Mesud b. Ömer. *Şerhu'l-Masid*. Beyrut.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali. (1317). *Keşşâfu Istılahatı'l-Fünün*. İstanbul.
- Yazır, M. H. (1979). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul.
- Zebidî, Muhibbûddin Ebu'l Feyz Murtaza el-Huseynî. (Tarihsiz). *Tâc'ül-Arûs min Cevahirü'l-Kâmus*. Lübnan.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed. (1397/1977). *Tefsiru'l-Keşşâf an Hakaiku't-Tenzil ve Uyûnil Ekavil fi Vucûhi't-Te'vil*. Kahire.

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ALLAH'IN ZATI VE SIFATLARI ÂLEM VE İNSAN GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Ersin SAVAŞ** - Vahit CELAL***

Özet

İslam düşüncesinde, Allah'ın zati, âlem ve insan konuları sürekli beraber irdelenmiştir. Bu bağlamda ilgili mevzuların birbiriyle ilintili oldukları söylenebilir. Burada da bu konularla ilgili görüşlerin bir arada incelenmesi hedeflenmiştir.

İslam düşüncesinde, Allah'ın zati ve sıfatları konusu, Müşebbihe-Mücessime, Mutezile, Şia ve Ehli Sünnet çerçevesinde değerlendirilmiştir. Âlem tasavvuru konusu ise; Cafer Sadık, Kindi, Ebubekir Zekeriya Razi, Farabi, Gazali ve İbn Rüşd'ün düşüncesi çerçevesinde ele alınmıştır. Makalede değinilen bir diğer husus, insana atfedilen değer meselesidir. Bu noktada, insanın değeri, insanın insani vasfını koruması ve felsefi düşüncenin önemi üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Âlem, İnsan, İslam Düşüncesi, Felsefi Düşünce.

AN INVESTIGATION ON ALLAH'S ENTITY AND CHARACTERISTICS, THE VIEWS ABOUT THE UNIVERSE AND HUMAN BEINGS IN ISLAMIS THOUGHT

Abstract

In the thought of Islam; God's entity, the universe and human subjects are constantly examined together. In this context, it can be said that the related subjects are related to each other. With reference to this, it is aimed to examine the views about these subjects together in this study.

In Islamic thought, the entity and characteristics of God are evaluated in the framework of Müşebbihe-Muscessime, Jahmiyye-Mutezile, Shia and the Followers of Sunnah. As the description of the universe, it is evaluated in the framework of thought Cafer Sadık, Kindi, Abu Bakr, Zakariya Razi, Farabi, Ghazali and Ibn Rushd. Another issue mentioned in the article is the matter of value attributed to man. At this point, it has been tried to emphasize the value of human being, the protection of man's human qualification and the importance of philosophical thought.

Key Words: God, Universe, Human, Islamic Thought, Philosophical Thought.

Giriş

İslam düşüncesinde Allah'ın zati ve sıfatları üzerinde yoğun tartışma ve fikir ayrılıklarının olduğu bir konudur. Bu konudaki görüşler diğer meseleleri de oldukça ilgilendirmektedir. Zat-Sıfat konusu, dört görüş altında incelenmeye çalışılmıştır. Bunlar; Müşebbihe-Mücessime, Mutezile, Şia ve Ehl-i Sünnettir. İlgili fikir gruplarının düşünceleri genel hatlarıyla değerlendirilmeye gayret edilmiştir.

* Bu makale, "Latifi'nin Risale-i Esrarname İsimli Eseri ve Eserdeki Eğitim İle İslami İlimler Hakkındaki Görüşleri" isimli Basılmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, esavas@agri.edu.tr.

*** Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi ABD, vcelal@bartin.edu.tr.

Çalışmada ele alınan diğer konu İslam düşüncesindeki âlem tasavvurlarıdır. İnsan var olduğunda kendini içinde bulunduğumuz âlemde bulmuştur. Bu bağlamda düşünen insan için bu âlemin bir varlık ifade edip etmediği ve mahiyeti önemli bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. (Şimşek, 2016, s.85-86) İslam düşüncesinde âlem tasavvuru; Cafer Sadık, Kindi, Ebu Bekir Zekeriya Razi, Farabi, Gazali ve İbn Rüşd'ün fikirleri çerçevesinde ele alınmaya çalışıldı.

İslam düşüncesinde, önemli yer işgal eden meselelerden biri de insan konusudur. Bu mesele; insana atfedilen değer, insanın insanlık vasfını koruması ve insani düşüncenin önemi başlıkları altında işlenmiştir. İnsana atfedilen değer, Kur'an-ı Kerim'e başvuru yapılarak ele alınmıştır. Bu konuya ek olarak insanın erdemini koruması için kaçınılması gereken birtakım fiillerden de bahsedilmiştir. Son olarak felsefi düşüncenin önemi; Kindi, Ebu Bekir Zekeriya Razi, Farabi, İhvan-ı Safa, Amiri, Gazali ve İbn Rüşd'e atıf yapılarak ele alınmıştır.

1. Zat-Sıfat İlişkisi

İslam düşünce tarihinde, Allah'ın zatı ve sıfatları arasındaki ilişki meselesinde dört farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlar; Allah'ı antropomorfik bir şekilde telakki eden *Müşebbihe ve Mücessime*, sıfatları nefyeden *Mutezile*, yine bu ikinci fırkaya benzeyen *Şia* ve orta yolu tutan *Ehl-i Sünnet*'tir (Gölcük ve Toprak, 2001, s.211-218).

Müşebbihe ve Mücessime Allah'ı cismani bir varlık olarak telakki eder. Nitekim isimleri de benzetenler anlamında *Müşebbihe* -ki buradaki benzetme Allah'ı yarattıklarına benzetmedir- ve cisimleştiren anlamında *Mücessime* anlamlarından gelmektedir. Bu ekol Kur'an ve sünnete aykırı görülerek İslam dışı sayılmıştır. Teşbih ve tecsim düşüncesini İslam dünyasına, Abdullah İbn Sebe'nin soktuğu bilinmektedir. Bu fikriyata yakın *Kerramilere* göre Allah arşa oturmuştur ve arşa üst taraftan temas etmektedir (Gölcük ve Toprak, 2001, s.211-214).

Mutezileye göre Allah tektir, ortağı yoktur. Allah, kıdem dışında bir sıfatla tavsif edilirse bu tevhit ilkesine aykırı olur. Çünkü Allah, her şeyi yok iken var etmiş ve her şeyin yaratıcısı olmuştur. Allah, varlığı kendinden olan, var olmak için bir sebebe ihtiyaç duymayandır. Bu sebeple Allah'ın sıfatlarının, insanın sıfatlarına benzetilmemesi gerekir. Bu bağlamda Mutezile, Allah'ın diğer zati sıfatlarını tevile gitmiştir. Mutezile, Allah'ı zatıyla hayy, zatıyla basir kabul etmiştir. Mutezileye göre bu sıfatlar Allah'ın zatının dışında değildir. Bu sıfatlar Allah'ın zatı dışında kabul edilirse Allah'tan başka ilahlar olduğu kabul edilmiş olur ki bu da tevhide aykırıdır. Dolayısıyla bu sıfatları tevil etmek kaçınılmazdır. (Işık, 1967, s. 67-68)

Üçüncü ekol olarak inceleyeceğimiz grup ise *Şia*'dır. Şii dünyası sıfat konusunda tıpkı Mutezile gibi düşünmektedir. Yani Şiiler de Allah'ın sıfatlarını kabul etmektedirler fakat bunların Allah'ın zatında var olduğuna inanmaktadırlar. Örneğin, Allah zatından dolayı kadir ve yine zatından dolayı âlimdir. İmamiyye *Şia*'sına göre Allah'ın bir fiili irade etmesi demek o fiilin bizzat kendisi demektir. Cafer Sadık, Kur'an'da Allah'a izafe edilen "el" kelimesini Allah'ın kudreti olarak telakki etmiştir (Güneş, 2004, s.187-188).

Son olarak değineceğimiz Ehl-i Sünnet ekolü ise; *Selefiyye*, *Matüridiyye* ve *Eş'ariyye* olarak ayrı ayrı ele alınabilir. Selefiyye akaidine göre, Allah'ın sıfatları vardır. Bu sıfatlar zati veya fiili olarak ayrılamaz hepsi bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Selefiyye'nin en önemli özelliği Allah'a izafe edilen el, yüz gibi kavramları olduğu gibi kabul edip bunları tevile gitmemesidir. Selef bu kavramlara iman etmenin yeterli olduğunu savunur. Selef âlimlerine göre bunları tevil etmek insanı şirke götürmektedir. Eş'ariyye ve Matüridiyye mezheplerine baktığımızda ise,

“Allah sıfatlarının ne aynıdır ne de gayrıdır.” anlayışını görmekteyiz. Bu anlayışa göre Allah, sıfatları ile kadim ve ezelidir. Onun sıfatları yaratılmışların sıfatlarından hiçbirine benzemez. Bundan dolayıdır ki Allah, O'na layık olduğu tarzda tavsif edilmelidir (Gölcük ve Toprak, 2001, s.218-221).

2. Âlem Düşüncesi

Şii dünyasındaki fikirlerin günümüze ulaşmasında önemli bir yeri olan Cafer Sadık (702-765), âlemin yaratılışı ile ilgili meselelerde Sünni anlayışa oldukça yakın durmuştur. Zira Cafer Sadık, âlemin, Allah tarafından yaratılan ve belli bir noktada sona erecek olan bir varlık olduğunu savunmuştur. Cafer Sadık âlemin yaratılışının her safhasında Allah'ın var olduğunu kabul etmiştir. Bu noktada Allah'ın iradesini sınırlayan zorunlu sebepleri kabul etmemiş, âlemin Allah'ın iradesi neticesinde var olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Tüm bunlara ilaveten Cafer Sadık, âlemin, insanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde Allah tarafından yaratıldığını kabul etmiştir. Bu yaratılma sürecinin tamamında hikmet ve mükemmeliyetin hâkim olduğu görüşü de Cafer Sadık tarafından dillendirilmiştir (Atalan, 2000, s.628-629).

İslam dünyasında âlemin yaratılışı ile ilgili olarak fikir beyan edenlerden biri de el-Kindi'dir. (796-866) Kindi'ye göre âlem, kadim değildir. Bu, oldukça önemli bir husustur. Zira İslam felsefesinde yaygın kanaat âlemin kadim olduğu görüşüdür. Kindi, bu meselede diğer İslam filozoflarından ayrılmaktadır. Kindi, âlemin kadim olmadığıyla ilgili, *Âlemin Cisminin Sonluluğu Üzerine* adlı risalesinde dört teori geliştirmiştir (El- Ehvani, 2014, s.544-545).

Kindi, âlemin varoluşunu açıklarken İslam felsefesinde oldukça etkili olan Yeni Eflatunculuktan ve Aristoteles'ten oldukça farklı fikirler üzerinde durmuştur. Allah, âlemi yaratmıştır fakat bu, sebepler dairesinde cereyan etmiştir. Allah her şeye bir sebep takdir etmiştir. Allah, sebeplerin ilkidir. Fakat bu sebepleri sonsuza dek uzatmak mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, âlem sonludur. Allah'ın varlığa sebep tayin ettiği şeyler sırasıyla; akıl, nefis ve maddedir. Bunlardan sonda olan başta olana sebep olamaz. Allah; aklın sebebi, akıl, nefsin sebebi ve nefis de insani ruh ve kâinatın sebebidir (Şahin, 2000, s.82).

Diğer bir düşünür olan Ebubekir Zekeriya Razi, (841-926) âlemin yaratılışını Allah'ın yoktan var etmesi şeklinde değil de, beş ezeli ilkeye dayanarak oluşturması şeklinde telakki etmiştir. Bu beş ezeli ilke; Allah, külli nefis, ilk heyula, mutlak zaman ve mutlak mekândır. Razi'nin bu fikirleri, İlkçağ Yunan filozoflarından mülhemdir. Razi, varlığın olması için bu beş ilkenin olmazsa olmaz olduğunu vurgulamıştır (Şahin, 2000, s.67-68).

Ünlü Türk bilgini Farabi (870-950) âlemin var oluşunu açıklamada *Sudur Nazariyesi'* ni kullanır. Farabi'ye göre varlık, Allah'tan taşıp fıskırmış ve vücuda gelmiştir. Bu görüşe göre varlık, Allah'ın bilgisi ve iradesi dâhilinde Allah'tan taşıp meydana gelmiştir. Bu nazariyede Allah *İlk Varlık* olarak telakki edilir. İlk varlıktan sudur eden ilk varlık ve kendini idrak eden ilk akıldır. Akabinde ikinci akıl, sonra da kendini idrak etmesi neticesinde en uzak gök meydana gelir. Sonrasında onuncu akla kadar sudur silsilesi devam eder (Fahri, 1998, s.133).

Âlemin var oluşu hususunda görüşlerine değineceğimiz bir başka âlim de İmam Gazali'dir(1059-1111). Gazali, âlemin, sonsuz kerem ve hikmet sahibi Allah tarafından yoktan var edildiğine inanır. Bundan dolayı O, İslam dünyasında kendisinden önce âlemin var oluşu problemini sudur nazariyesi ile açıklayan Farabi ve İbn Sina'yı şiddetle eleştirir. Gazali'nin görüşlerini değerli kılan şey neye karşı olduğunu bilmesidir. Gazali, eleştirdiği filozoflara tutarsız

bir şekilde yüklenmemiş, felsefeyi ve felsefi metodu öğrenip İslam filozoflarını felsefi metodu kullanarak ilzam etmeye çalışmıştır. *Tehafütü'l Felasife* adlı eserinde mevzu bahis filozofları yirmi meselede tenkit etmiştir. Bu yirmi meselenin on yedisinde onları bidatle, üç meselede ise küfürle itham etmiştir. Son üç meselenin konumuzla ilgili olan kısmı *âlemin ezeliyeti* meselesidir. Nitekim Gazali en çok da bu meseleye yer vermiştir. Öncelikle Gazali, işe, öncelikle filozofların âlemin ezeli oluşu görüşünü ispatlamaktan aciz olduklarını söylemekle başlar. Devamında ise, inandıkları İslam dininin böyle bir şeyi içinde barındırmasının imkânsız olduğunu savunur. Gazali'ye göre, Allah'a inanmakla Allah'ın kâinata olan tesirine inanmak aynı şeydir; ve bunlar birbirinden ayırt edilemez. Filozoflar ise Allah'ı kâinatın var oluşunda adeta yardımcı bir rol ile tavsif etmişlerdir. Gazali'nin asıl kabullenemediği işte bu görüştür (Leaman, 2000, s.73-75).

İslam dünyasının yetiştirdiği en önemli filozoflardan biri de İbn Rüşd'dür (1126-1198). İbn Rüşd'ün enteresan bir hayat hikâyesi vardır. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre son sözü "*Ruhum felsefenin ölümüyle ölüyor.*" olmuştur (Atay, 2003, s.29). Felsefeye bu denli ilgi duyan İbn Rüşd, Gazali'nin yılmaz karşıtlarından biri olmuştur. Bununla birlikte İbn Rüşd, varlığın oluşunu açıklamada İslam filozoflarını eleştirerek bu hususta Gazali ile mutabık kalır. İbn Rüşd, Aristoteles düşüncesine *Yeni Eflatuncu* fikirleri soktukları gerekçesiyle Farabi ve İbn Sina'yı eleştirir. İbn Rüşd ne Aristoteles'te ne de Aristoteles'i şerh edenlerde sudur düşüncesi olmadığından İbn Sina ve Farabi'nin bu nazariyesini zanni bir görüş olarak değerlendirir (Bayrakdar, 2004, s.125).

İbn Rüşd, öncelikle Kur'an'da sudur nazariyesine işaret eden bir karine olmadığı için bu nazariyeyi kabul etmez. Ona göre böyle bir görüşü kabul etmek Allah'ın mutlak yaratıcı olma özelliğine gölge düşürür. Dolayısıyla İbn Rüşd, âlemin, Allah tarafından yoktan yaratıldığı görüşünü benimser. Yine İbn Rüşd'e göre âlemde silsile halinde mekanik güçler yoktur. Tek bir güç olan Allah vardır ve kâinatı da O idare etmektedir (Bayrakdar, 2004, s.126).

3. İnsana Atfedilen Değer

İslam dininin en temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda insanla ilgili oldukça yüceltici ifadeler görmekteyiz. Öncelikle Kur'an'da insanın sureti ile ilgili "*Biz, gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık.*" (et-Tin 95/4) buyurulmaktadır. Ayetten de anlaşılacağı üzere Allah, insanın suretini övmekte ve onu yüceltmektedir. Başka bir ayette ise insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğu vurgulanır: "*Hani, Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti.*" (el-Bakara 2/30). İnsanın, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak tavsif edilmesi insana verilecek en büyük payedir. Zira varlıkların en mükemmeli olan Allah'ın halifesi olması, insanın Allah'tan sonra varlıkların en değerlisi olduğu anlamını taşımaktadır. Kur'an'ın insana verdiği değeri kanaatimizce en güzel yansıtan ayetlerden biri de "*Andolsun biz insanoğlunu şerefli kıldık.*" (el- İsrâ 17/70) ayetidir.

İslam düşünce tarihi denince akla ilk gelen isimlerden biri olan Mevlana Celaleddin Rumi'ye (1207-1273) baktığımızda İslam'daki insan sevgisinin somutlaşmış halini görmekteyiz. Mevlana, İslam dünyasını aşarak bütün dünyaya mal olmuştur. Dolayısıyla Mevlana Celaleddin Rumi insan sevgisini tüm dünyaya tanıtan ve benimseten bir düşünürdür. Celaleddin Rumi insanı, ruh ve bedenden müteşekkil bir varlık olarak görmektedir. Mevlana, insanın bedenini mezbele ve gübre yığını olarak görmekteyken; insanın ruhunu, Yaratıcıdan gelen bir parça olarak vasıflandırmaktadır. (Bircan, 2016, s. 3) Bu bağlamda Mevlana'da insanın ruhi yapısı öne çıkmaktadır.

Yunus Emre (1240-1321) de insan sevgisini en iyi biçimde yansıtan erenlerden birisidir. Buradan yola çıkarak Yunus Emre'yi hümanist olarak nitelendirmek pek isabetli görünmemektedir. Çünkü Yunus Emre'nin tüm varlıklara sevgisi vardır. İnsanı daha çok sevmesinden ötürü ona hümanist denmesi doğru değildir. Yunus Emre'nin insan sevgisinde ayırım yoktur (Sevgi, 2012, s.101). Yunus Emre, meşhur beytinde şöyle söylemiştir:

"Elif okuduk ötüri bazar eyledik götüri

Yaratılmışı severiz Yaradandan ötüri" (Sevgi, 2012, s. 100).

İnsanın erdemini koruması ve varoluş gayesini unutmaması için bazı fiillerden kaçınması gerekmektedir. Bu kaçınılması gereken fiillerden bazıları; kibir, ucb, kin, şehvet ve hırstır. İslam dininde en yerilen kötü sıfatların başında kibir gelir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: *"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin."* (el-İsra 17/37). Başka bir ayette ise: *"Onlara, "Ebedi kalmak üzere cehennem kapılarından girin. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür."* (el-Mü'min 40/76) buyurulmaktadır. Ayette kibir sahiplerinin gideceği yer cehennem olarak nitelendirilmiştir.

İslam dininin yasakladığı fiillerden biri de ucbdur. Ucb, aslında kibirle yakın olan bir sıfattır. Fakat ondan küçük bir farkı vardır ki, o da kişinin yaptığı iyi amellere güvenip gururlanmasıdır. Bu durum Kur'an'da bir kıssa ile anlatılmıştır. *"Şüphesiz biz, vaktiyle bahçe sahiplerine bela verdiğimiz gibi, onlara (Mekkeli inkârcılara) da bela verdik. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden bahçenin ürünlerinin devşirmeye yemin etmişlerdi. (Bunu tasarlarken) istisna da yapmıyorlardı. (İnşallah demiyorlardı) Nihayet onlar uykuda iken Rabbinden bir afet bahçeyi sardı. Böylece bahçe yakılmış toprağa döndü."* (el- Kalem 68/17-20). Ayette, iyi amel veya da sahip olduğu bir emtiaya güvenip asıl güvenmesi gereken mecrayı unutan insan yerilmiştir.

İnsanın kaçınması gereken fiillerden biri de kindir. Kur'an'da kinle ilgili *"Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"* (el- Maide 5/91) buyrulur. Kinin asıl kaynağı gadaptır. Fakat kin ile gadap arasında ince bir fark vardır. Gadap, bir nevi ani bir refleks olup gelip geçici bir durumdur. Fakat kin, şuurlu ve devamlı olarak insanın içine işleyen ve onu yiyip bitiren kötü bir sıfattır. Kinin hem şahsi hem de içtimai zararları vardır. Öncelikle kişiyi kasıp kavurur. Emeline ulaşma yani kin beslediği kişiye zarar vermek için fırsat kollar. Devamlı olarak bu menfi uyanıklık kişiye zarar verir. İçtimai olarak ise toplumda nifak ve fitne tohumları ektiğinden insanların arasındaki kardeşlik duygusunu zedeler. (Serdaroğlu, 1965, s.76).

İnsanın zarar gördüğü başka bir fiil de hırstır. İnsanın fitratında yer alan hırs kontrol altına alınmazsa kişide psikolojik rahatsızlıklar oluşmasına neden olabilmektedir. Hırs, giderek artan bir özelliğe sahiptir. Kişinin sağlıklı düşünmesini engelleyerek, toplumda fitne ve fesat tohumları ekmektedir. Amacına ulaşma adına her türlü yolu deneme gözü karalığına sebep olabilmektedir. Çeşitli hırs türleri vardır ki en bilinenleri; makam- mevki, kadın ve dünya malıdır. İyi ameller hususunda örneğin faydalı olma, ilim öğrenme, adaleti temin etme gibi hususlarda hırslı olmak kabul edilebilmektedir. Dolayısıyla hırsın, hangi fiille ilgili kullanıldığına bakmak daha doğru olacaktır (Dölek, 2003, s.50-76).

İslam filozoflarından Kindi, kaçınılması gereken filler meselesinde önemli bir tespitte bulunmaktadır. Kindi 'ye göre insanda üç meleke vardır. Bu üç meleke; akıl, gazap ve şehvettir.

Eğer kişinin aklı, diğer iki özelliğe galip gelirse o kişi meleklerden üstün olur. Gerçek insan vasfını kazanır. Fakat diğer iki özellik kişinin aklına galip gelirse o kişi hayvanlardan beter bir varlık olur (Şahin, 2000, s.83).

4. Felsefi Düşüncenin Önemi

İlk İslam filozofu olarak tanınan el- Kindi'ye göre felsefe, eşyanın hakikatlerini bilmektir. Eşyanın hakikatlerini bilmek ise Allah'ı ve yarattıklarını en doğru şekilde tanımaktır. Dolayısıyla dini hakikat ile felsefi hakikat birdir. Bundan dolayıdır ki ikisi de insan için gereklidir (Kaya, 2005, s.7-11).

Muallim-i Sani olarak tavsif edilen Farabi'ye göre ise hakikat birdir. Din bu hakikatin bir yanını, felsefe ise diğer yanını temsil etmektedir. Dolayısıyla aralarında bir tenakuz olması söz konusu değildir. Farabi, felsefi sistemler arasında da tenakuz olmadığını ifade eder. Zıtlık gibi gözükten şeylerin aslında bizim onları öyle algılamamızdan kaynaklanan şeyler olduğunu ifade eder (Arıcan, 2008, s.229).

Farabi'ye göre peygamber veya filozof, erdemli şehrin başkanı olmaya namzet olan yegâne kimselerdir. Peygamber Allah'tan aldığı bilgilerle doğru yoldadır, filozof ise aklı ile eriştiği doğru yoldadır. Çünkü peygamber ve filozof ikisi de doğru bilgiyi Faal Akıl olan Allah ile girdikleri iletişimden almaktadırlar. Bundan dolayıdır ki yöntem farklı olsa da sonuç aynıdır, ikisinin sözü de aynı derece muteberdir ve çelişmez. Bu bağlamda dini bilgi ne kadar gerekli ise felsefi bilgi de o derece gereklidir. Farabi, peygamber ile filozofu hakikati yayma, anlatma anlamında eşit görmektedir (Bayrakdar, 2005, s.156).

İhvan-ı Safa'ya göre ise çocukların, yetişme çağında olanların, dini bilgiler noktasında yetersiz olanların ve dinen sorumlu olduğundan habersiz olan kimselerin felsefe öğrenme çabası zararlıdır. Kişi önce dini eğitimini tamamlamalı ve özümsemelidir. Ardından felsefe öğrenmelidir. Çünkü felsefe bu noktaya ulaşmış bir kimseyi dini ilimleri daha iyi anlayan, Allah'tan daha fazla korkan, ahiret inancı pekişen, kâinatı daha iyi yorumlayan, helal-haram dengesini daha iyi gözeten biri yapacaktır (Kaya, 2005, s.221).

Amiri'de (?-992) de felsefe ve din birlikteliği hususunda benzer ifadeler görmekteyiz. Ona göre felsefenin gereksiz olduğunu savunmak, felsefeyi boş iş olarak nitelemek yanlıştır. Dini ilimler gibi felsefi ilimler de akla uygun temellendirmelerden müteşekkildir. Aklın icap ettirdiği ile delillerin desteklediği felsefe, hak din ile uyum halindedir. Nitekim felsefe insana üç anlamda olumlu katkı yapmaktadır. Birincisi, var olanların hakikatini bilme ve kendi yararına kullanabilme istidadını kazanmadır. İkincisi, Allah'ın varlık âlemindeki hikmetini kavramaktır. Üçüncüsü ise mantık ile taassup yerine, tahkiki bilgiye ulaşmadır (Kaya, 2005, s.198-199).

Gazali ise, felsefe öğrenmek için iki yıl harcadığını, bu öğrendiklerini hazmedip düşünmek için ise bir yıl harcadığını ifade eder. Bu çabaları sonrasında felsefecilerin delillerinin tutarsız olduğunu ifade etmektedir. Zira Gazali, filozofları; materyalistler, natüralistler ve metafizikçiler olmak üzere üçe ayırır. (Kaya, 2005, s.347-350).

Felsefe ve din ilişkisi noktasında en orijinal fikirlerden bir diğerini İbn Rüşd ifade etmiştir. İbn Rüşd, "Ey basiret sahipleri, ibret alın." (el- Haşr 59/2) ayetine dayanarak felsefenin vacip yani dini bir zorunluluk olduğunu savunmuştur (Kaya, 2005, s.468).

Sonuç

Makalede, Allah'ın zatı ve sıfatları konusunda dört görüşe değinilmiştir. Bu görüşlerden biri olan Mücessime Allah'ı insana benzer şekilde vasıflandırmıştır. İkinci grup olan Mutezile, Allah'ın sıfatlarını zatında kabul etmiştir. Üçüncü grup olarak, Şia da bu konuda Mutezileyi takip etmiştir. Son olarak, Ehl-i sünnet içerisinde Selefiye, sıfatları zati ve fiili diye ayırmamaktadır. Yine Allah'a izafe edilen el ve yüz gibi kavramlara sadece inanmayı bunları tevil etmemeyi esas almaktadır. Matüridi ve Eşari anlayış ise Allah'ı zatı ve sıfatlarıyla ezeli kabul etmektedir.

İslam düşüncesinde âlem ile ilgili olarak birçok görüş ortaya çıkmıştır. Genel kabul Allah'ın âlemi, yokluk durumundan varlık safhasına yaratarak getirdiğidir. Bu genel kabulden bazı noktalarda ayrışan düşünürler de vardır. Ebu Bekir Zekeriya Razi, Allah'ın beş ezeli ilkeye dayanarak âlemi oluşturduğuna inanmaktadır. Farabi de varlığın vücut bulmasını Sudur Nazariyesi ile açıklamaktadır.

İslam düşüncesinde özellikle Celaleddin Rumi ve Yunus Emre'nin insan sevgisini sıkça işlediği görülmektedir. Bu iki düşünür; din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın insanı muhterem kabul ederek düşünce sistemlerinde inançları gereği merkeze almaktadır. Yine birçok düşünür özellikle İbn Rüşd, insani bir eylem olarak düşünmeyi oldukça önemsemektedir.

Kaynakça

- Arıcan, M. Kazım (2008). İbn Rüşd'ün hakikat öğretisi: "çifte hakikat ve "hakikatin birliği" tartışması, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XII, s. 2, 225-252.
- Atalan, M. (2000). Cafer es- Sadık 'da tanrı, bilgi, insan ve âlem. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 [Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı], 621-631.
- Atay, H. (2003). Gazzâlî ve İbn Rüşd felsefesinin karşılaştırılması. *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 3-48.
- Bayraktar, M. (2004). *İslam düşüncesi yazıları*. Ankara: Elis Yayınları.
- Bayraktar, M. (2005). *İslam felsefesine giriş*. (6. Basım). Ankara: TDV Yayınları.
- Bircan, H. Hüseyin (2016). Mevlana'da insan ve kurtuluşu, *İslâmî Araştırmalar*, cilt: XXVII, sayı: 1, 1-11.
- DİB (2009). *Kur'an-ı kerim meali*. (18. Baskı). Ankara: DİB Yayınları.
- Dölek, A. (2003). Sünnet ışığında hırs hastalığı ve korunma yolları. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: 11, sayı: 6, 50-76.
- El- Ehvani, Ahmed Fuad (2014), 3. Kısım Filozoflar Kindi, Haz. Mian Muhammed Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi 1* içinde (s.533-549) çev. Osman Bilen, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Fahri M. (1998). *İslam felsefesi tarihi*. (Çev. K. Turhan). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Gölcük, Ş. ve Toprak, S. (2001). *Kelam tarih, ekoller, problemler*. (5. Basım). Konya: Tekin Kitabevi.
- Güneş, K. (2004). Şii kaynaklarda Şia (İmamiyye) ile Mu'tezile arasında ittifak ya da ihtilaf edilen bazı kelami meseleler üzerine. *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*, 1(2), 183-202.

Işık, Kemal, (1967) *Mutezilenin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Kaya, M. (2005). *İslam filozoflarından felsefe metinleri*, (3. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları.

Leaman, O. (2000). *Ortaçağ İslam felsefesine giriş*. (Çev. T. Koç). İstanbul: İz Yayıncılık.

Serdaroğlu, A. (1965). Dinimiz, Müslümanları kin tutmaktan şiddetle men eder. *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 1965, cilt: IV, sayı: 5-6, 76-79.

Sevgi, Ahmet. (2012). Yunus Emre'de insan sevgisinin evrensel niteliği üzerine. *Turkish Studies*, 7(1), 99-103.

Şahin, H. (2000). *İslam felsefesi tarihi dersleri*. Ankara: Önder Matbaacılık.

Şimşek, İ. (2016) God-universe and human relation in Âşık Pasha's Garib-nâme. *Journal of Strategic Research in Social*, 2(3), 85-110.

ÂMİLOĞLU'NUN ARŞ-NÂME TERCÜMESİNDE AŞK TASAVVURU

Mehmet Yunus YAZICI*

Özet

Hurûflilik, Fazlullah-ı Esterâbâdî (ö. 796/1394) tarafından 14. yüzyılda bugünkü İran topraklarında kurulmuştur. Sayı ilahiyâtı yapması açısından mistik-bâtınî bir yapıya sahip olan Hurûflilik, varlığı kavramak ve hakikate ulaşmak için harflere –dolayısıyla sayılara- çeşitli remiz ve manalar atfederek değerler üretmiş, bu yöntem ile Allah'ı tanımayı ve ona ulaşmayı amaç edinmiştir.

Hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz Âmiloğlu, Fazlullâh'ın aslı Farsça olan *Arş-nâme* adlı manzum eserini yine manzum olarak Türkçe'ye çevirmiştir. Makalenin giriş kısmında İslâm medeniyetindeki temel bilme biçimlerine genel olarak değinilmiş ve Hurûflilik ile ilgili kısa bir değerlendirme sunulmuştur. Ardından bu perspektiflerin aşka ait görüşlerine bazı atıflar yapılarak aşk tasavvurları betimlenmeye çalışılmıştır. Ardından Klâsik Türk edebiyatında aşk kavramının önemine yer verilerek aşkın muhatabı olan sevgilinin ele alınmış biçimlerine vurgu yapılmıştır. Daha sonra *Arş-nâme*'deki aşk ile ilgili beyitlerden hareket ile eserdeki aşk tasavvuru işlenmiş ve sonuçta Hurûflilik'in aşk mefhumunu işleyişindeki orijinallik belirtilmeye, klâsik edebiyatımız ile örtüşen ve ondan ayrılan yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hurûflilik, Aşk, *Arş-nâme*, Âmiloğlu, Fazlullah Esterâbâdî.

THE IMAGINATION OF LOVE IN THE ARŞ-NÂME TRANSLATION OF ÂMİLOĞLU

Abstract

Hurufism, as a Sufi doctrine, was founded by Fazlallah Astarabadi (d. 796/1394) in the region of today's Iran in the 14th century. Because of dealing with numerology, Hurufism had a mystic-esoteric character which aimed to get to know and to reach Allah by attributing special values to letters which were believed to help Sufis comprehend existence and find truth.

Âmiloğlu, who is a shadowy figure, translated Fazlallah's *Arş-nâme* from Persian to Turkish, again, in verse form. In the Introductory part of the article, basic epistemology of the Islamic civilization is offered along with a short evaluation on Hurufism. In the sequel, referring the remarks of these perspectives, various imaginations of love is intended to be characterized. After that, the significance of the concept of "love" in the classical Turkish literature and "beloved" as the object of love are emphasized. After that, with reference the couplets of *Arş-nâme*, which are related to love, the imagination of love in this text is discussed and as a result, the originality of Hurufism on approaching the concept of "love" and its variance with the classical literature are tried to be detected.

Key Words: Hurufism, Love, *Arş-nâme*, Âmiloğlu, Fazlallah Astarabadi

Giriş

İnsanoğlu hakikate ulaşmak adına farklı yollar arayıp çeşitli yöntemler geliştirmiş ve bu yöntemler neticesinde çeşitli bilme biçimleri ve bilgi türleri elde etmiştir. Teoloji, felsefe ve gnostik perspektifler tüm medeniyetlerde gerçekliğe ulaşmada ana damarı temsil eden unsurlar

* Arş. Gör., Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, myazici@bartin.edu.tr.

olmuştur. İslâm düşünce geleneğinde de kelâm, hikmet ve tasavvufu bu üç geleneği karşılayacak şekilde eşleştirebiliriz. Mütakellimîn, hukemâ ve mutasavvifâ ilmî disiplinlerin teşekkülünden bugüne kadar olan dönemde birbirleri ile de etkileşime girerek İslâm düşüncesini zenginleştirmişlerdir. Bu etkileşimden doğan zenginleşme özellikle Gazâlî sonrası düşünce geleneğinin bilme biçimlerini çeşitlendirmiştir. Râzî'nin tahkik metodu ile gelişip Cürçânî ve Teftazânî'de kemâle eren felsefî kelâm, İbn Arabî-Konevi silsilesindeki felsefî-nazarî tasavvuf, Meşşâî gelenek ile keşfi birleştiren İshrâkîlik, Ankaravî-Sarı Abdullah çizgisindeki sûflerin manzum metinleri ile âriflerin mensur-nazarî tasavvuf metinlerini birleştiren *Mesnevî* şerh geleneği hep Gazâlî sonrası meydana gelen üst terkiplerdir.¹ Bu ana damarların yanında tâlî yollar da mevcuttur ve Hurûfluk bunların arasında zikredilebilir.

Hurûfluk, Fazlullâh-ı Esterâbâdî (ö.796/ 1394) tarafından kurulmuş, kuruluşunun ardından Anadolu'dan Balkanlara kadar Osmanlı coğrafyasının büyük bir kısmına yayılarak etkili olmuştur. Taşındığı mistik yapı siyasî olarak da bir etki alanı oluşturmuş ve bu etki Fazlullah'ın idamı ile sonuçlanmıştır.

Hurûfluk üzerine birçok çalışması olan Fatih Usluer Hurûfliği şu şekilde özetler:

"Harflerin, aralarında öncelik ve sonralık olmayıp tek bir hakikat olduğunu kabul eden Hurûfler doğal olarak ilgilerini harflerin yekûnuna hasretmişlerdir. Onlara göre mümkün tüm sesleri ifade eden azami harf sayısı 32'dir ki bu Fars alfabesinin harf sayısıdır. Kur'an alfabesinin 28 harfi de, 32 harfi içinde barındırmaktadır. Zira 29. Harf olarak kabul edilen lamelif harfinin eczasında tekrarsız olarak 4 çeşit harf (l,m,e,f) ortaya çıkmaktadır. İşte lam elif'ten ortaya çıkan bu 4 harf, Farsçada olup Arapçada olmayan 4 harfin ki bunlara mu'cem harf denir, kâim-i makâmıdır. Hurûfî felsefesi Arap ve Fars alfabesinin işte bu 28 ve 32 harfi üzerine kuruludur. Hurûfluk, peygamberlerden meleklerle, ibadetlerden ahirete, Kur'an'dan hadislere, kısaca İslâmî düşüncenin sınırlarına giren her şeyde, 28 ve 32 harfin varlığını göstermeye çalışmıştır." (Amiloğlu, 2014, s. 19-23)

İşte varlığı bu şekilde kavramayı amaçlayan Hurûfler çeşitli kavramlara kendilerince yeni tanım ve açılımlar getirmişlerdir. Kelâm, hikmet ve tasavvuf, "aşk" mefhumunu nasıl belli perspektiflere göre ele alıyorsa, Hurûfluk de kendi perspektifinden ele alarak anlamlar yüklemiştir. Fazlullâh hayatta iken Hurûfluk üzerine metinler yazmış ölümünden sonra da takipçileri hem mensur hem de manzum eserler üreterek Anadolu'dan Balkanlar'a kadar yayılmışlardır. Fazlullâh'ın *Dîvân*'ı dışında yazdığı tek manzum eser, mesnevî nazım biçimiyle kaleme aldığı *Arş-nâme*'dir. Manzum metinler ezberlenip okunduğu için klâsik geleneğe popülerliği ve dolayısı ile dolaşım hızı ve yayılma etkisi daha güçlü olan metinlerdir. Ayrıca *Arş-nâme* Hurûfliğin temel görüşlerini içeren ve Hurûfliğin en temel kitabı olan *Câvidân-nâme*'nin manzum çevirisi olarak nitelendirilebilir (Amiloğlu, 2014, s. 37; Esterâbâdî, 2012, s. 8). Bu açıdan eser kurucu bir nitelik arz etmektedir.

Klâsik İslâm Düşüncesinde Aşk Tasavvurları

Kelâmcılardan felsefecilere, sûflilerden âriflere kadar birçok kesim aşk üzerine eserler yazmış ve bunun neticesinde ciddi bir literatür oluşmuştur. Bu literatür sadece bugün için değil geçmiş için de kabarık bir yekün teşkil etmektedir. İşte bu literatür zenginliği, aşkı tanımlarken

¹ İslâm düşüncesinin Gazalî sonrası yapısal değişimine dair ayrıntılı bilgi için bkz: Hatice Toksöz, "Osmanlı'nın Klâsik Döneminde Felsefe ve Değeri", Değerler Eğitimi Dergisi, 2007, (5) 13, s. 123-154.

dahi büyük farklılıkların olması sonucunu doğurmuştur. İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye aşk mefhumunun altmışa yakın isminin olduğunu belirterek bunların elli tanesini eserinde zikretmiştir (Cevziyye, 2001, s.23). İzzeddîn Kâşânî de aşkın on alâmetini sayarak açıklamış ve tüm alâmetlerinin açıklanmasının ciltleri dolduracağını söylemiştir ve bu sebeple de muhabbetin tanımının kişinin kendi özelliklerine nispetle değişeceğini ve ihtilafli birçok tanım doğuracağını belirtmiştir (Kâşânî, 2010, s. 406). İbn Arabî de aşkı tam anlamı ile tanımlandırmanın mümkün olmadığını, tasavvur etmenin çok zor olduğunu, tatmayanın bilemeyeceğini söyler (İbn Arabî, 1988, s. 80). İbn Hazm, aşkın tanımı yapılmayacak kadar inceliklerle dolu olduğunu söyler ve bu inceliklerin ancak âşık olunca anlaşılacağını belirtir. (İbn Hazm, 1997, s. 84) Yani hem Kâşânî hem İbn Arabî hem de İbn Hazm aşkın tanımlanabilirlik açısından tecrübî ve dolayısıyla öznel yönünden doğan müşkilâtı dile getirmiştir. Hattâ aşkı ve sırlarını bilmenin zorlukları üzerine Abdurrahman el-Askerî *Risâle-i Müşkilât-ı Esrâr-ı Işk* adında müstakil bir eser yazmıştır (Erünsal, 2003, s.28). Hucvirî kavramın bilinirliği, her kesim arasındaki yaygınlığı hakkında şunları söyler:

“Hulasa mahabbet her çeşit halk kesimleri arasında bilinmekte, bütün dillere meşhur olmuş bulunmakta ve tüm milletlerin lisanlarında, durmadan üzerinde konuşulmaktadır. Akli başında olan hiç bir zümre, mahabbeti kendinden gizli bir halde tutmaya kadir olamaz.” (Hucvirî, 1982, s. 447)

Aşk kavramı nicel yönden bu kadar geniş yer işgal etmesinin yanında nitel yönden de baktığımızda tüm geleneklerinde temel bir mefhum olarak öne çıkmaktadır. Tarihte bazen bu kavram o kadar uç noktalarda ele alınmıştır ki Hâricî bir fırka olan Acârideler Yusuf suresini aşk, âşık ve mâşuk temalarını işlediği için Kur’ân’dan saymamıştır (Râzî, 2009, s. 243). Tasavvuf ehli ise bunun tersi istikamette varlığı yorumlarken aşkı merkeze almışlardır. Örneğin İbn Arabî âlemin varlığının ilk sebebi olarak sevgi kavramını temele oturtur. Âlemin yokluktan varlığa olan hareketi sevgi temellidir. “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim”² hadisini de delil olarak gösteren İbn Arabî, âlemin dışta zuhurunun sevgi olmadan gerçekleşmeyeceğini söylemiştir (İbn Arabî, 2006, s. 223). Konevî’den *Füsûs* dersleri alan Fahreddin-i Irâkî varlıkta sadece aşkın olduğunu söyleyerek aşkın varlığın tümüne nüfûz etmiş bir halde var olduğunu belirtmiştir. Zâhir olan her şey âştan zuhûr etmiştir ve aşk zâhir olana nüfûz eder (Irâkî, 2012, s. 113). Bir İbn Arabî takipçisi olan Dâvûd el-Kayserî de benzer görüşleri dile getirir. Allah’ın sevgiyi kendi nefsi ile var ettiğini söyleyen Kayserî, tüm varlığın ortaya çıkışını sevgiye bağlamış ve bu sevgi türlerini piramidyen bir şekilde birbirini var ettiğini söylemiştir. Bunlar zâtî sevgi, kemâlâtın zuhuruna yönelik sevgi ve sıfâtî sevgidir (Kayserî, 2009, s. 63). İhvân-ı Safâ’da hareket ve aşk münasebeti açısından İbn Arabî ile paralellikler bulunur. İhvân, Allah’ın ilk sevgili, ilk maşuk olduğunu ve bu sebeple bütün varlıkların ona yöneldiğini ileri sürerler (İhvan-ı Safâ, 2014, s. 230). İlk sûfilerden olan Muhâsibî’de de sevgi ile yaratılış arasında bir bağ vardır. Allah’ın nefsini bildirmesi ile kul kendini tâata götürür, tâat sevgiyi doğurur, sevgi ile olan etkileşimden rıza meydana gelir, bu rıza ve sevgi semâvâta-meleklerle yayılır, tüm âleme ve mahlûkâta sevgiden kaynaklanan şân yayılır ve insan tüm bunlarla kendine râm olan yaratılmışların karşısına çıkar (Muhâsibî, 2000, s. 17).

² Hadisle ilgili değerlendirmeler için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara 2000, s. 98-99.

Ahlâk felsefecisi olan İbn Miskeveyh aşırı zevkin ve iyiliğin aşkı doğurduğunu söyler. Yani ona göre aşk aşırı derecede bir sevgidir (İbn Miskeveyh, 1983, s. 124). Ebû Bekr er-Râzî aşkı haz bağlamında ele alarak onun bir hastalık olduğunu vurgular. Hazı kaybedince veya hazzın bir kısmını elde edemeyince üzülenler, aşk belasından kurtulamazlar. Ancak üstün nefisli insanlar aşk belasından uzak durabilirler (Ebû Bekir Râzî, 2004, s. 75).

Felsefî gelenek de tasavvufî gelenek kadar aşk kavramına ehemmiyet atfetmiştir. Fârâbî Tanrı'yı ilk sevilen ve âşık olunan olarak tanımlarken İbn Sinâ aşk hakkında müstakil bir eser telif ederek kavramı sistematik bir şekilde ele almıştır (Farabî, 1990, s. 14). İbn Sinâ'nın aşk hakkındaki görüşü İbn Arabî ve takipçilerinin düşüncelerinden uzak sayılmaz. Aşk, İbn Sinâ'da varlık felsefesinin temelindeki bir kavramdır:

“İlâhî sıfatlar arasında zâtı ile ve zâtı içinde ayrılma olmadığından, aşk, açıkça, zâttır ve varlıktır –bununla mahz iyilik içinde varlıktır demek istiyorum-. Demek ki, varlıklar, ya içlerinde bulunan aşk sebebi ile vardılar, yahut onların varlıkları ile aşk birbirlerinin tamamıyla aynıdır. Açıkça görülüyor ki, hüviyetlerde muhakkak aşk vardır, ve bizim açıklamak istediğimiz bu idi.” (İbn Sînâ, 1953, s.3)

İşrâkî sistemin kurucusu Şihabeddin Sühreverdî aşk kavramını Tanrı-evren münasebeti bağlamında bir rabîta olarak ele alır. Nur kavramı üzerinden bir metafizik ve kozmolojik sistem geliştiren Sühreverdî'nin sisteminde nurlar birbirine âşıktır ve hareketleri aşk kaynaklıdır. Göksel kütleler de nurdan olup aşk sayesinde hareket sahibi olmuşlardır (Yörükan, 1998, s. 83).

İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye, İbnü'l-Kayyim gibi Hanbelî âlimlerde aşk, aşırı sevgiyi ifade eder. Ancak piramidyen olarak bakıldığında teteyyum-kölelik kavramı merteye olarak daha şiddetli bir dünyevî sevgi türüdür. Hatta İbnü'l-Cevzî valeh-ayrıt etme yetisini kaybetmek olarak bir kavram daha ileri sürer ve bunu piramidin en tepesine oturtur (Bell, 2010, s. 246).

Yukarıdaki aşk tanımlarına mutabık olarak Ahmed Gazâlî din, dünya ve geleceği tehlikeye atmanın ve her şeyden vazgeçmenin âşğın özelliklerinden olduğunu söyler. Ancak iş aşk noktasına gelince âşık maşuku asla tehlikeye atamaz, fakirlik (âşğın vasfı) bir özgürlük olsa dahi aşk bağı içinde özgürlük yer almaz (Ahmed Gazâlî, 2008, s. 62).

Arş-nâme Tercümesinde Aşk

Klâsik Türk edebiyatında aşk kavramı kuruluşundan modern döneme kadar en çok işlenen temaların başında gelmektedir. Mevlânâ'nın Anadolu'daki iki kurucu metni olan *Mesnevî-i Mânevî* ve özellikle de *Dîvân-ı Kebîr* aşkın terennüm edildiği mısralarla doludur. Hem tekke edebiyatı hem de divan edebiyatı şairleri aşk konusunu çokça işlemiş bu sebeple de İlâhî aşk, mecâzî aşk, hakîki aşk, beşerî aşk, vâsûht aşk gibi birçok türevi ortaya çıkmıştır. Sadece aşk redifli gazellerin işlendiği bir çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir:

“Genel olarak hepsi aşkı “Vücudu fani etmek” ve “Aşk hariç her şeyden vazgeçmek” olarak tanımlamışlardır... Şairler aşkı mecazi aşkla başlayıp İlâhî aşkla nihayet bulan bir merdiven şeklinde işlemişlerdir. Bu yüzden mutasavvıf şairler hariç, onlar da bazen mecazi aşkı konu edinmişlerdir, [şairlerin] mecazi ya da ilâhî aşktan bahsedip etmedikleri kesin olarak ayrılamaz. Çalışmada yer alan 348 adet şiirin 250 adedinde İlâhî aşkı ifade eden mısralar yer almaktadır. Şiirlerin tamamında ise beşerî aşk muhakkak ifade edilmiştir.” (Nacar, 2011, s. 349-350)

Divan şiirinde sevgiliyi ele alan başka bir çalışmada beşerî ve mecazi aşkı hem ayrı ayrı hem de birlikte zikreden şairlerin olduğu, sevgilinin mutlaka idealize edildiği, sevgilinin cinsinin

dışarıda kaldığı ortaya konmuştur. Ayrıca güzellik unsurları arasında en çok saç, yüz, dudağın kullanıldığı tespit edilmiştir (Gönel, 2010, s. 553-555). Yüz ve dudağın en çok kullanılan güzellik unsurlarından olması *Arş-nâme* açısından ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü hem Hurûfî metinlerinde hem de *Arş-nâme* tercümesinde yüz merkezde yer alan bir unsurdur.

Fazlullâh-ı Esterâbâdî tarafından Farsça olarak kaleme alınan *Arş-nâme*, Amiloğlu tarafından yine manzum olarak Türkçeye çevrilmiştir. 15. Yüzyılda çevrildiğini bildiğimiz metnin müterciminin hayatı hakkında bilgimiz yok denecek kadar azdır. Eserin sonunda;

Şeh 'Alâ'ü'd-dîn ü devlet kâmrân
İbn-i Togâdur şeh-i kişversitân³ (2503)

Beyti ile kime sunulduğuna ait bilgi bulunmaktadır. Ayrıca mütercimnin ismi;

'Âmiloglın sâkî-i bezm-i elest
Mey-i tevhîdile kılmış anı mest (2505)
Beytinde geçmektedir.

Hurûfîler aşk kavramı ile birlikte genellikle vech-yüz kavramını birlikte kullanmışlardır. Klâsik Türk şiirinde de yüz güzellik unsurlarını barındırması açısından çok önemlidir. Ancak klâsik Türk şiirinde yüzdeki güzellik unsurlarının ele alınışı ile Hurûfîlerin yüzden hareketle yaptığı çıkarımlar birbirinden farklıdır. Hurûfîler felsefelerini kurarlarken birçok yerde yüzü, yüzdeki 7 deliği ve 7 hattı ve hatt-ı istivayı anarak 28 ve 32 harfe ulaşmışlardır. 7 delikten kasıtları göz(2), burun(2), kulak(2) ve ağızdır. Yüzdeki hat ise ümmi ve ebî olarak ayrı ayrı yedişer tanedirler. Bunlar ümmi olarak saç, dört kirpik ve iki kaş; ebî hatlar olarak sakal(2) burun içi(2), bıyık(2) ve anfekadır(dudak altı)(Usluer, 2009). Yüz insan vücudunun en önemli uzvudur. Ayrıca güzelliğin bulunduğu yerdir. *Arş-nâme*'de bu durum şu beyitler ile açıklanır:

Âdemî'nün vücûdundan ey cüvân
Yohdur efdal yiri vechinden hemân

Göz kulag u nutk u idrâk u kemâl
Ferr u zîb u behçet u hüsn ü cemâl (1095-1096)

Hurûfîler Âdem'in vechi ile Allâh'ın vechi arasında münasebet kurarlar. Allah'ın 32 hattı Âdem'in vechinden görünür olmuştur. Buradan hareketle insanın kendi vechini bilmesi, tanınmasının gerekliliği vurgulanır. Âdem'in vechini tanımak aslında kendi vechini tanımaktır:

³ Bundan sonra Âmiloğlu'nun *Arş-nâme* tercümesinden yapılan manzum alıntılarda beyit numaraları beytin sonunda verilip ayrıca kaynak belirtilmeyecektir. Alıntı yapılırken gerekli görülen yerlerde tarafımızdan düzeltme yapılmış, bu düzeltmeler yapılırken neşir metnin arkasında yer alan tıpkıbasım kısmından faydalanılmıştır.

Âdem'e mahsûsdur vech iy püser
Hak'dan Âdem böyle bulmuşdur haber

Tanırısın Âdem'ün vechün eger
Taniyasın kendü vechün iy püser

Sen bu kendü vechüni vech-i İlâh
Çün bilesin yüzüne açıla râh (1108-1110)

Ottuz iki hattı Allah'un ki var
Oldı Âdem sûretinden âşikâr (973)

Allah'ın zâtı ile Âdem vechi arasında birlik vardır. Allah, Âdem'in vechine kendi vechim demiştir:

Zât-ı Hak'dan vech-i Âdem'dür murâd
Anla bu sırrı yakîn iy hoş-nihâd (1125)

Âdem'ün vechine vechüm didi Hak
Perde götürildi açıldı tabak

Zâtına Hakk didi bu vechile Hak
Bu beyâna ki dimişdür hûb u hak (1137-1138)

Ayrıca Kur'an'ın Âdem vechinden okunabileceği görüşü belirtilmiştir. Kur'an ile yüz ve yüzdeki hatlar arasında bir özdeşlik kurulmuştur:

Mushaf-ı Hakk vech-i Âdem'dür ohı
Hakk katında ism-i a'zamdır ohı (56)

Âdem'ün yüziyimiş levh-i Hudâ
Ana tanuk hatt-ı vech-i Mustafâ (211)

Aynı zamanda Kur'an'ın yanında Kâbe ve âlem ile de Âdem vechi arasında birlik kurulmuştur. Âdem'in yüzü Kâbe toprağından yaratılmıştır ve bu yüzden Kâbe secde ve tavaf yeridir. Âlemde de Âdem'in vechi görülür:

Hakk'ı sûretde yaratdı Âdem'i
Anda gösterdi bu cümle âlemi (273)

Secdegâh-ı enbiyâ vü evliyâ
Ka'beyidi şöyle emr itdi Hudâ

Anuniçün ki buyurdu müste'ân
Âdem'ün vechi yiridür ol mekân

Kible düzmüş hâk-i vech-i Âdem'i
Ol ki ol esmâ-yı Hak'dur mahremi (1128-1130)

Ka'be hâkinden yaratdı yüzini
Kenz 'ilmün andan açdı sözünü

Andadur hüsn ü cemâl ile kemâl
Nite yigirmi sekiz nutk-ı celâl (1869-1870)

Bu özdeşliklerle birlikte yine Âdem ve Ahmed'in manada bir olduğu vurgusu dikkat çekmektedir. Vasıflarının nûr olduğu söylenmiştir:

Ma'nide Ahmed ü Âdem birdür
Bu sözi bilmeyene taksîrdür

Ahmed ü Âdem bular bir nûrdur
Ayruklık aralarından dûrdur (1317-1318)

Bunun yanında "Nûr-ı Muhammedî" veya "Hakikat-i Muhammediyye" olarak adlandırılan teorinin izleri *Arş-nâme*'de de görülür:

Pes zuhûr-ı Âdem Ahmed'den dürür
Ahmed'ün ol zâtı sermedden dürür (1341)

Görüldüğü üzere Allâh-Ahmed-Âdem-âlem-vech-Kur'an-Kâbe ile ilgili beyitler Hurûflerin bir çeşit vahdet-i vücûd felsefisini ortaya koyduklarını göstermektedir. Yalnız bir üst ilke olarak Hurûfler yaratılışta 32 hattı-nûru kabul ederler. İlk olarak 32 hat yaratılmıştır ve varlık birliği bu 32 hattın tecellisi olarak gösterilmiştir:

Âdem idi çünkü cedd-i enbiyâ
Var yüzinde hatt-ı esmâ-yı Hudâ

Andan öndin ki yaratdı Kirdgâr
Kıldı ottuz ikki hattın âşikâr

Nitekim ottuz iki nutk-ı Hudâ
Ol ki zâtundan Hak'un olmaz cüdâ (1131-1133)

Ottuz ikki nûr-ı Hakk bir nûrdur
Kâ'inât ol nûrıla ma'mûrdur

Ol ki Hakk nutkıdur ana didi nûr
Ol ki bulmuşdur her eşyâda zuhûr

Nur-ı Hak'dur dinle Allâh'un sözün
Ol ki her mazharda gösterdi özin

Kendi nûrına iletür hem bu nûr
Vahdeti buldı her eşyâda zuhûr (2272-2276)

Böylece Hurûflerin varlık felsefesi de bir şekilde ortaya çıkar. Allah 32 nutku-harfi yaratmıştır. Bu ilk yaratılan 32 harften sonra yaratılan diğer var-olanda bir birlik görülmüştür. Bu ilkeler ortaya konduktan sonra hem varlık, hem de var-olan arasındaki ilişkiler açısından aşk incelenebilir. Güzel ve güzelliğe âşik olmak, Allah'a ve dolayısı ile onun 32 hattına ve o hattın tecellisine âşik olmaktır. Tecellinin yeri yüzdür ve Allah'tan neşet etmiştir:

Her ki Hakk'un hattına 'âşik degül
'Aşk-bâzîluk ana lâyıık degül (146)

Hem hatıdur zînet ü hüsn ü cemâl
Hüsn içinde bî-şebîh u bî-misâl

Nitekim ottuz iki nutk-ı Hudâ
Anuniçün degdi bu hüsn ü bahâ

'Âşık olmuş mushaf-ı hüsne ezel
Böyle gelmişdür bu 'âşk-ı lem-yezel (739-741)

Hûb yüze çün 'âşık oldun iy cüvân
Hakk yüzinde 'âşık oldun bî-gümân (2391)

Hurûflerde de hakiki ve mecazi aşk ayrımı mevcuttur. Hakiki aşkı yüzden okumak lâzımdır. Bu güzellik zahiri güzellik değil, 32 harfin sırrının bilinmesi ile âşıkâr olacaktır. Yani güzellik soyut olarak yüzün kendisinde değil 32 harfin anlamlarının onda okunup bilinmesindedir:

Kim mecâzi âşık ise hûb yüze
Geçe 'âlemden ana fikrin düze (2195)

Güzele âşık olma Allah'ın hattına âşık olmaktır. Kadın ve erkeğin hattını Allah nur hattıyla yazmıştır. Kur'an'ın hakiki manası yüzde görülür. Fatihâ'nın hakiki anlamı da yüzden okunur. Âşık olan bu anlamı okur ve bu anlamı okumak onu cennete ulaştırır:

Her kim ol bir hûba 'âşıkdur i cân
Hattına 'âşıkdur Allâh'un hemân

İkkişer yeddi hat-ı gılmân u hûr
Hakk yazupdur eliyle hatt-ı nûr

Ol durur seb'u mesânî-i Hudâ
Cennete olmuş anunçün reh-nümâ

'Âşık-ı sebu'l-mesânîdür i yâr
Dün ü gün 'aşkında sergerdân u zâr (140-143)

Bir başka Hurûfî yazar Ferišteoğlu Abdülmecid bilmek ile âşık olmak arasında ilişki kurar. Allah'ı gerektiği gibi bilen kimse kendini bilir ve bu birlik içerisinde Allah'a âşık olur. İnsan Allah'a âşık olduğunda Allah da insana âşık olur ve bu durum da yüzünde belirir. *Arş-nâme*'deki görüşlere mutabık olarak yine aşk, bilmek ve yüzde belirme mevcuttur:

"Ve dahı kendü ruhın bile ve hakâyık-ı eşyâya muttali' ola ve âsmânun ve zemînün melekûtını müşâhede eyleye. Ve dahı Hakkın fazlı ile nefsinin bile ve Rabbini bile ve Hazret-i Ehâdiyyete 'âşık ola ve hem abdâl ola. Kemâ kâla'llâhu te'âlâ f'l-hadîsi'l-kudsiyyi:

(من عشقنى و من عشقته كنت له ممثلا بين عينه اولئك الابدال حقا)

Ma'nâsı demek odur ki, Hakk te'âlâ eydür: Her kişi ki bana âşukdur, ben dahı ana 'âşık olurun ve her kişiye ki ben 'âşık olam anun iki gözi ortasında mümessil olurun. Hakk abdâl anlardır ki kelime-i cehliye-i zulmâniyeyi tebdîl itdiler ve kelime-i tahkîke hurûc itdiler. Kelime-i 'ilmiye-i nûrâniye menziline irişdiler." (Usluer vd, 2014, s. 196)

Âdem sureti yüceltilir ve aşka layık olan makam olarak tanımlanır. İşte bu yüksek makama Hakk'ın zâtı âşıktır. Hz. Muhammed de İlâh'ın vechine âşık olduğundan Mi'rac yolculuğuna çıkmıştır:

'Aşka âdem sûreti lâyıık durur
Zât-ı Hakk ol sûrete âşık durur

Olmasa ger 'âşık-ı vech-i İlâh
Niçün Ahmed olıcak mi'râc-ı râh (917-918)

Mirac karşılaşmasında artık perde açılmıştır. Bu bir vuslat anı olarak resmedilir. Aşk ve naz birleşmişlerdir. "Likâ" kelimesi, hem kavuşma hem de yüz şeklinde anlaşılabilir. Mirac hadisesi ile Hz. Muhammed ve Allah kavuşmuş; Peygamber Allah'ın vechini görmüştür. Yakınlığı tasvir için tasavvufî metinlerde çokça geçen "Kâbe kavseyni ev ednâ" (Necm 59/13) ayetine telmihte bulunulmuştur:

Hakk götürdi çünkü vechinden nikâb
Ahmed'ün kaşlarıdır kavseyn-i kâb

Yine kendü kendüydür 'aşk-bâz
Kendüden ayru degüldür 'aşk u nâz

Gördi mi'râcun gicesi Mustafâ
Hakk te'âlâ vechini buldı lika

Bu beyitlerin hemen devamında yine vahdet felsefesi içerisinde Huda'nın hattı ve âdem suretinde görünmesi açıklanmıştır:

Hakk'ı âdem sûretinde gördi hem
Kâbe kavseyne irişdi lâ-cerem

Yohsa Hakk zâtı kocâ sûret kocâ
Vechimüzdedür ohı hatt-ı Hudâ (600-604)

Aşağıdaki beyitlerde tam bir vahdet-i vücûd felsefesi anlatılmak ile birlikte bu felsefeye ek olarak Hurûfliğin temel önermesi olan 32 hat ve harf vahdet-i vücûd birlikte harmanlanmıştır. Hurûfliğe bu açıdan sayı ve harfleri kullanan –ki klâsik dönemde harf ve sayı aynı şeylerdir– “vahdet-i vücûdcu” bir felsefe denilebilir. Bu varlık felsefesinin içinde aşk, varlık ile var-olan arasındadır. Ancak varlık ve var-olan arasında yani vücud ve mevcud arasında birlik vardır. Mevcud yani yaratılan yani beyitte geçen “merd ü zen” arada bir bahanedir. 32 hattın âşıkâre olması sırrın fâş olması vücuddan mevcuda geçilmesidir:

Kendözüyle ‘aşk-bâz olmuş Hudâ
Kendözünden hiç şey yohdur cüdâ

Cümle eşyâda tecellî kıldı ol
Vahdetine cümle eşyâ oldu ol

Kendözidür kendüye ‘âşık olan
Arada olmuş bahâne merd ü zen

Her birinde vardır ottuz ikki hat
Ottuz ikki nutk-ı Hak’dan bî-galat

‘Âşıkıdır hatt-ı Hak’un hatt-ı Hak
Sırr-ı hafî fâş kıldum bî-nutâk (945-949)

Nutk-ı Hak’dur nutk-ı Hakk’un ‘âşıkı
Biz bahâne yüz arada bâyıkı (2206)

Yukarıdaki beyitlere paralel olarak âşık ve maşuk arasında herhangi bir ayrılığın olmadığı dile getirilir. Âşık da maşuk da birdir. Birlik için aşk bir vasıtaadır:

‘Âşık-ı vech-i Hudâ’dur çün Hudâ
Ma’şukundan ‘âşık olmaya cüdâ (1165)

Tâ bilesin ma’şuk odur ‘âşık ol
Sen dahi ma’şûk gerekse ‘âşık ol (1172)

Hakk yüzünün ‘âşıkıdır Hakk yüzi
Kavl-i Hak’dur enbiyâ dir bu sözi (2207)

Bu felsefeye paralel olarak "Ben bir gizli hazine idim; bilinmek istedim" hadisine telmihte bulunulmuştur. Yine aşk kavramı vahdet felsefesine uygun olarak kullanılmıştır.

'Âşk-ı Rahmân Âdem'ün cânındadır
Küntü kenzen Âdem'ün şânındadır

Câmesidür Âdem'ün kılan namâz
Yine kendü kendüydür 'aşk-bâz (174-175)

Gayr-ı Hakk mevcûd yohdur iy cüvâ[n]
'Âşıkına yüzünün Hak'dur hemân (747)

Allah'ın kendi vechine âşık olması Âdem'in Havvâ'da cemâli görmesi ile anılır. Hurûffî metinlerinde Havvâ tasavvuru oldukça orijinaldir. Fazlullah'a göre Havvâ'nın vechindeki hatlar sâyesinde Âdem bilinir. Usluer bu konuda *Arş-nâme*'den şunları aktarır: "Eğer Havvâ'da da ebî hatlar gelmiş olsaydı, saç ve sakal hatları (ümme ve ebî hatlar) birbirine bitişik olduğu için tek hat kabul edilecekti. Havvâ'nın hatları sayesinde bunların ayrı hatlar olduğunu anlıyoruz." (Usluer, 2009, s. 320). Yani Âdem'in Havvâ'da cemâli-güzelliği görmesi aslında ümmi hatları görmesidir:

Kendünün vechine 'âşık oldu Rab
Cümle zerrât-ı cihân eyler taleb

Çünkü Havvâ'ya yarattı Zü'l-celâl
Gördi Âdem gözi Havvâ'da cemâl (928-929)

Âdem'in Havvâ'ya olan aşkı yüzündeki hatlar neticesinde oluşan cemaldendir. Bu da yine Allah'tan gelen bir güzelliştir ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız varlık felsefesi ile paralel niteliktedir:

Âdem'i 'aşkında hayrân eyledi
Lîk 'aşkı yirini cân eyledi

Hüsn-i hattın ya'nî Havvâ yüzünün
Ohıdı bildi beyânın sözünün

Gördi Hak'dan hüsn-i hattıla cemâl
Oldı andan vâlih ü hayrân-hâl (2063-2065)

Âdem-Hz. Muhammed-Allah birliği içerisinde yine vech kavramı üzerinden aşk dile getirilir:

Kendinün vechine 'âşıkdur Hudâ
Vech-i Hak'dur vech-i pâk-i Mustafâ (164)

Yukarıdaki beyit ile aşağıdaki iki beyit birlikte okunabilir. Hz. Muhammed sevgisi de Allah'ın yüzüne olan aşk ile eşleştirilmiştir:

Ger Hudâ'nun 'âşıkısan yüzine
Ahmed'i sev gel ey Hakk'un sözine

Hûb cemâlin dilberün kılan taleb
Beklediler böyle 'aşkında edeb (729-730)

Tahkiyevî bir şekilde, Allah'a ait hattın, yani güzellik ve cemalin insanlarda aşk ve hayranlık yaratılacağı söylenir. Haşr gününde mahşer yerinde bir pazar kurulmuştur. O pazarda güzellik satılır. Yine bu güzellikten kasıt yüzdeki hatlardır:

Mustafâ bir gün buyurmuşdı i yâr
Haşr gününde ki bir bâzâr var

Onda hûbluk satılır hüsn ü cemâl
Anuniçün ki be-hükm-i lâ-yezâl

Hüsni anlarun hat-ı sübhânidür
Kim görenler 'âşık u hayrânıdur (160-162)

İkinci bir tahkiyevî anlatım Yusuf kıssası üzerinden yapılır. Güzellik, yüz ve aşk kavramları üzerinden kıssaya göndermelerde bulunulur. Züleyha Yusuf'un vechinde hatt-ı Hakk'ı görüp sırra ermiştir. Yani aşkı doğuran unsur Allah'ın tecellisi olan hatları âşığın maşukta temaşa edip algılamasıdır. İkisi arasındaki meyl, bu sır ve güzellik üzerinedir. Hatlar olmasa aşk da olmayacaktır:

Niçesi terk ide Hakk'un emrini
Niçesi nûş ide 'aşkun hamrını

Ola hayrân zârluk dün gün ide
Kendözünü ne için mecnûn ide

Anı 'âşık eyleyen Allâh'dur
'İlmi her esrârdan âgâhdur

Vech-i Yûsuf'da Züleyhâ hatt-ı Hak
Gördü örtü düşdi açıldı tabak

Hüsn-i hattını Hak'un gör ne kılur
Ki Yûsuf meyli Züleyhâ'ya olur

Olmasa vechi anun hatt-ı Hudâ
Nice meyl ideydi ol 'âşık ana (149-154)

Yine kıssada geçen Yusuf'un güzelliğini gören kadınların ellerini kesmesi olayına gönderme vardır. İnsan güzellik karşısında kendinden geçer. Bu karşılaşma ile bir cezbe hâli, vuku bulmuş ve kadınlar ellerini doğradıklarından haberdar dahi olmamışlardır. Güzellikten kastedilen, yine diğer beyitlerdeki gibi yüzdeki hatlardır:

Hatt-ı Hakk'a çün nazâre kıldılar
Ellerini pâre pâre kıldılar

'Âşık olan yüzine dildârınınun
Ne için terkini urur varınınun

Yârdan özge bilür kim yâr yoh
Gayr-ı âlemde dahi deyyâr yoh

Yohsa niçün ellerinden bî-haber
Oldı ol tograndığından bî-haber (155-158)

Temas edilen bir başka kıssa da Hz. İbrahim kıssasıdır. Allah'ı aklı ile arayarak bulması, onu gerçek aşkı bilen bir figür hâline getirmiştir. Arayarak bulmak ve bilmek ile aşk arasındaki münasebet bu açıdan ilgi çekicidir. Ayrıca Hz. İbrahim ateşe atılmasından hareketle aşk ateşinde yanan bir sadık olarak nitelenmiştir. Hurûflere göre Kâbe toprağından Âdem'in yüzü yaratılmıştır. Hz. İbrahim'in Kâbe'yi yapması da bir hakikate ermesi olarak yorumlanır:

'Aşk-bâzîsi Halîl'ün ey cüvân
Hak'dan iner Ka'be'nün sırrın beyân

Çün Halîl anladı kim kıldı Hudâ
Hakk-ı vechin Âdem'ün andan cüdâ (962-963)

'İzzetin anun Halîlu'llâh'a sor
K'ana yüz tutan bulur cennât u hûr

Siz Halîl'den öğrenün 'âşıklığı
'Aşk odına yanmagı sâdıklığı (872-873)

'Aşk-ı vahdâniyyet-i Rabb-i Celîl
Ançünân efruht der cân-ı Halîl (981)

Dün ü gün fikr ile vü hayrân idi
'Aşkıla 'âşık u ser-gerdân idi (983)

Aşağıdaki beyitler ise *Arş-nâme* tercümesindeki aşk tasavvurunun bir özeti gibidir. Allah'ın tecellisi olan yüzdeki 32 hat ve buna âşık olmak, âşıklıkla birlikte hayran olmak, kendinden geçmek, kendi varlığından geçmek gibi konulara değinilir. Bu beyitlerde önemli bir mısra da "Küllü şey' hâlikun illâ vech-i Hakk" mısraıdır. Hakk'ın vechinden başka her şey yok olacaktır anlamına gelmektedir. Burada Kasas Suresi 88 ve Rahman Suresi 26-27 ayetlerine telmih vardır. Fazlullah, *Muhabbetnâme-i İlâhî* adlı eserinde bu konuyu şöyle tevîl eder:

"Fazlullah'a göre burada söz konusu ola insanın yüzüdür, çünkü onun dışında hiçbir mahluk 32 ilahi kelimenin alemine sahip değildir. Aynı şekilde Âdemden başka hiç kimse esma-i küll'e, yani 32 ilahi kelimeye mazhar olmamıştır. İşte bu yüz, 32 ilahi kelimenin makamı olduğu için helâk olmayacaktır. İkinci olarak onun yüzünden başka her şeyin helak oluşu, her şeyin kün emriyle yaratılmış olmasından dolayıdır. Tek istisna 32 ilahî kelimedir. Yüz de kün emriyle yaratılmayan tek şey olan bu 32 ilahî kelimenin makamı olduğu için helak olmayacaktır. Üçüncü olarak ayette her şeyin helak olmasından murat her şeyin aslına, yani 32 kelimeye dönmesidir. Ayette yüzün istisna edilmesi onun zaten 32 ilahî kelimenin makamı olmasındandır." (Usluer, 2009, s. 290)

Ma'sûkının yüzine 'âşık nigâh
Kıldı hayrân eyledi hatt-ı İlâh

Hakk te'âlâ 'aşkbâzî eylemiş
Ottuz ikki hattı ile söylemiş

Ottuz ikki hattı ile Zü'l-celâl
'Aşkbâzî kılmış ol sâhib-kemâl

Hatt-ı vechi gördi 'âşık iy cüvân
Etegin çekdi âlâyışden hemân

Gördi ottuz ikki hatt-ı Kirdgâr
Ottuz ikki hatt-ı 'âşıkdur i yâr

Hatt-ı Hakk'un 'âşıkıdur hatt-ı Hakk
Küllü şey' hâlikun illâ vech-i Hakk

Sanuyı 'âşıklarun oldı tamâm
Oldı 'aşkında vü Hakk kâ'im-makâm

Hüsn-i Hakk'ı hüsn-i Hakk'a iy safâ
Viridi varlıktan geçüp buldı likâ (2409-2416)

Sonuç

Âmiloğlu'nun yaptığı tercüme Hurûflük ve aşk tasavvuruna dair birçok bilgi içermektedir. *Arş-nâme* tercümesinde hat ve vech kavramının aşk ile münasebeti bakımından iki anahtar kavram olduğunu söyleyebiliriz. Aşkın maddî zemini vechdir ve bu zeminin güzellik barındırıp aşka konu olması hatlar ile imkan kazanmıştır. Vechden hattı okumak aşkı doğurup âşığı ve maşuku var etmiştir. Hatlar sayı ve harflerle doğrudan ilişkilidir. Âdem ile Allah arasındaki aşk da, Havva ile Âdem arasındaki aşk da hep vech ve hat kavramları üzerinden geliştirilmiştir. Klâsik Türk edebiyatında hem divan hem de divan-ı ilâhiyat sahibi şairler aşk temasını terennüm etmiş ve yüz güzelliğine vurgu yapmıştır. Ancak yüzdeki güzellik unsurları yüzdeki organlardan hareketle soyutlamaya tabi tutulmuş ve ideal bir güzel ve güzellik ortaya çıkarılmıştır. Mutasavvıf şairler cemal, yüz güzelliği, vech gibi kavramları Hurûfler gibi bir tecelli mekânı olarak görmüşlerdir ancak sayılar ve harfler üzerinden bir soyutlamaya girişmemişlerdir. Yüzdeki tekil güzellikler Hurûfler için bir sayı toplamı oluşturduğundan önemlidir. Klâsik şiirdeki gibi teker teker güzelliğin konusu olmamışlardır. 32 harfin temel alınıp bir dünya görüşü oluşturulması soyut bir kavram ve dolayısıyla da edebî bir tema olan aşkı klâsik edebiyatın ana damarından koparmıştır. Bu anlamda Hurûflerin aşk tasavvuru ve güzellik unsurları klâsik Türk edebiyatının genel görünümüne göre bir farklılık dolayısı ile orijinallik taşıyor denilebilir.

Kaynakça

Ahmed Gazâli (2008). *Âşıkların Hâlleri*. Çeviren Turan Koç, M. Çetinkaya. Ankara.

Âmiloğlu (2014). *Arşname Tercümesi*. Hazırlayan Fatih Usluer. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Bell, Joseph Norment (2010). *İslâm'da Aşk Tasavvuru*. İstanbul: İnsan.

Dâvûd el-Kayserî (2009). *Ledünnî İlim ve Hakiki Sevgi*. Çeviren Mehmet Bayraktar. İstanbul: Kurtuba.

Ebû Bekir Râzî (2004). *Ruh Sağlığı*. Çeviren Hüseyin Karaman. İstanbul: İz.

Erünsal, İsmail E. (2003). *XV-XVI. Asır Bayrâmî –Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman El-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Fahreddîn er-Râzî (2009). "İtikâdu Fırakî'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn". Çeviren Faruk Sancar, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, IX-2, s. 235-274.

Fahreddîn-i Irâkî (2012). *Aşk Metafiziği*. Çeviren Ercan Alkan. İstanbul: Hayy Kitap.

Fârâbî (1990). *el-Medînetü'l-fâzıla*. Çeviren Ahmet Arslan. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Fazlullah Esterâbâdî (2012). *Câvidân-Nâme*. Hazırlayan Fatih Usluer. İstanbul: Kabalcı.

Gönel, Hüseyin (2010). 15.- 16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hâris b. Esed el-Muhâsibî (2000). *Aşk Risâleleri*. Çeviren Fatih Birgül. İstanbul: Sır.

Hucvirî (1982). *Keşfu'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*. Çeviren Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah.

İbn Arabî (2006). *Füsûsu'l-hikem*. Çeviren Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı.

İbn Arabî (1988). *İlâhî Aşk*. Çeviren Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınlar.

İbn Hazm (1997). *Güvercin Gerdanlığı* (4. baskı). Çeviren Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan.

İbn Sinâ (1954). *İbn Sinâ Risâleler 3-Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*. Neşreden ve Türkçeye Çeviren Ahmed Ateş. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

İbn Miskeveyh (1983). *Ahlâkı Olgunlaşımına*. Çeviren A. Şener. Ankara: Kültür Bakanlığı.

İbnu'l-Kayyim el Cevziyye (2001). *Âşıklar Kitabı*. Çeviren Savaş Kocabaş- Feyzullah Demirkan. İstanbul: Şule.

İhvân-ı Safâ (2014). *İhvân-ı Safâ Risâleleri C.III*. Çeviren Halil İbrahim Şimşek. İstanbul: Ayrıntı Yay.

İzzeddîn Kâşânî (2010). *Tasavvufun Ana Esasları*. Çeviren Hakkı Uygur. İstanbul: Kurtuba Yayınları.

Nacar, Ayşe (2011). *Divan Edebiyatında Aşk Redifli Gazeller ve Şerhleri*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kahramanmaraş.

Toksöz, Hatice(2007). "Osmanlı'nın Klâsik Döneminde Felsefe ve Değeri". *Değerler Eğitimi Dergisi*. (5) 13. s. 123-154.

Usluer, Fatih (2009). *Hurûflik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalcı.

Usluer, Fatih-Şenyödeyici, Özer – Arıkoğlu, İsmail (2014=). *Hurûflik Bilgisi Ferišteoğlu Abdülmecid Külliyyâtı*. Ankara: Gece Kitaplığı.

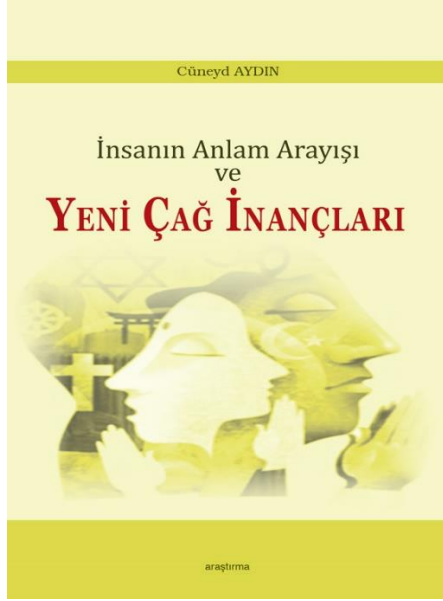
Yıldırım, Ahmet (2000). *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: TDV.

Yörükân, Yusuf Ziya (1998). *Şihabeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*. Çeviren A. Kamil Cihan. İstanbul: İnsan.

KİTAP TANITIMI

Tunay KARAKÖK*

ESER ADI: Cüneyd AYDIN, *İnsanın Anlam Arayışı ve Yeni Çağ İnançları*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2016, 283 s.

Hayatın anlamı nedir? Bu soru, yüzlerce yıldır insanın hem kendisine hem de kendisi gibi gördüklerine sorduğu en önemli sorulardan biri olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. İşte bu noktada insan, bu soruya bir cevap bulabilmek adına bazı yollara başvurmuştur. Bu yollardan dair tanesi de dini içerikli inançlardır. Tanıtımını yapmaya çalıştığımız bu kitabın adında yer alan “*Yeni Çağ İnançları*” kavramı da bu tür bir inanç sistemini ifade etmektedir.

Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Cüneyd AYDIN tarafından önce doktora tezi¹ olarak çalışılan eser, hayli yoğun bir mesainin, içeriğiyle de dini ve dünyevi düşünce sistemlerine, paradigmalara, dini ve felsefi sahalara vakıf bir altyapının ürünü olarak dikkat çekmektedir. Kanaatimize göre eser, Felsefe ve Din bilimleri alanına farklı bakış açıları ve özellikle çalışılacak tezler yönünden yenilikler getirebilecek bir çalışmadır.

* Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD, tkarakok@bartin.edu.tr.

¹ Cüneyd AYDIN, *İnsanın Anlam Arayışı ile Yeni Çağ İnanışları Arasındaki İlişki*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 2015, Danışman: Prof. Dr. Hüseyin PEKER, Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN, Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ.

Eser, giriş ve üç bölümden oluşmakta olup bölümlerin alt başlıkları, ana başlık ile muntazam bir şekilde kompoze edilmiştir. Nitelikli bir çalışma olarak gördüğümüz bu eseri tanıtırken, doğrudan ya da dolaylı olarak bu konu ile ilgili yapılan diğer çalışmalarla karşılaştırma yapmadan, direkt bu eser üzerinden giderek tespitlerimizi ortaya koymaya çalışacağız. Nitekim eser, diğer çalışmaları tutarlı bir şekilde kaynak olarak kullanmakta ve gerek metin içinde gerek dipnotlarda bu kaynaklara atıflar yapmaktadır.

Eserin giriş bölümü; “*araştırmanın konusu, amacı, önemi, problemleri, denenceleri, sayıtları ve sınırlılıkları*”nın ele alındığı yedi alt başlıktan oluşmaktadır. Yazar, bu bölümde, hayatın anlamı ile Yeni Çağ İnanışları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının tespit edilmesini araştırmanın konusu olarak belirtirken; araştırmanın amacı olarak da hem bu konuyu hem de araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerinin bu ilişkideki durumlarının tespitini vermektedir. Yeni Çağ İnanışlarının hayatı anlamlı kılmada kullanılan yollardan birisi olduğunu vurgulayarak araştırmanın önemini özetlemiş olan yazar, medeni durum, cinsiyet, öğrenim durumu, yaşanılan yer, yaş ve sosyo-ekonomik durum gibi unsurların Yeni Çağ İnanışları ile birlikte bireyin hayatı anlamlandırmasında öne çıkan problematik unsurlar olduğunu da yine aynı bölümde belirtmiş ve son olarak da araştırmanın sayıtları ve elde edilecek bulguların bu araştırmaya dâhil olan araştırmacılar ile sınırlı olduğu belirtilerek giriş bölümü sonlandırılmıştır.

Eserin Birinci Bölümüne baktığımızda; “***Araştırmanın Teorik Çerçevesi***” ana başlığı altında “Anlam” kelimesi ile “anlam arayışı” ifadesinin açıklanması ve hayata yüklenen amaçların ortaya konması olarak şekillendirilmiş ve aslında insan hem anlam yükleyen hem de dışarıdan bazı anlamları alan bir varlık olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim dini inançlar anlam yüklü olarak insana sunulur fikrini ön plana çıkarmış olan “*Anlam, Anlam Arayışı ve Hayata Yüklenen Amaç*” şeklindeki birinci alt başlık, felsefi, dini ve psikolojik unsurların insandaki anlam arayışının temelleri olarak verildiği “*İnsandaki Anlam Arayışının Temelleri*” şeklindeki ikinci alt başlık; umut, amaç ve sorumluluk, manevi yaşam, sevgi, üretmek ve maddi zenginliğin hayatı anlamlı kılan bazı faktörler olarak ön plana çıktığının vurgulandığı “*Hayatı Anlamlı Kılan Bazı Faktörler*” şeklindeki üçüncü alt başlık; varoluşsal boşluk olarak ta anlamlandırılan Anlamsızlık Duygusunun açıklandığı “*Anlamsızlık Duygusu*” şeklindeki dördüncü alt başlık; anlam ve değer arasındaki ilişkinin enine boyuna değerlendirmesinin yapıldığı “*Anlam v Değerler İlişkisi*” şeklindeki beşinci alt başlık; yeni dini hareketler olgusunun işlendiği “*Yeni Dini Hareketler*” şeklindeki altıncı alt başlık; tanımlama sorununa rağmen bir tanımı yapılmaya çalışılmış olan Yeni Çağ Hareketi’nin tarihçesinin, başlıca özelliklerinin, bazı temel inanışların ki *tanrı, insan, reenkarnasyon, karma, astroloji, panteizm, panenteizm, kurtuluş, günah-iyi-kötü, evrensel din, yeni dünya düzeni gibi inanışlar* ve ortaya çıkışını sağlayan psikolojik, sosyolojik ve dini vb. sebeplerin de işlendiği “*Yeni Çağ Hareketi*” şeklindeki yedinci alt başlık; 1990’lı yıllar ile birlikte görsel, işitsel ve yazınsal eserler ile Türkiye’de bu inanç sistemine ilgi duyan bir nüfusun oluşumunun sağlandığının örneklemeler ve detaylandırmalar ile “*Yeni Çağ Hareketinin Türkiye’deki Genel Durumu*”nun ele alındığı sekizinci alt başlık ile “Hayatın Anlamı v Anlam Arayışı İle Yeni Çağ İnanışları İlişkisi” üzerinde açıklamaların yer aldığı dokuzuncu alt başlık olmak üzere toplamda dokuz alt başlıktan oluştuğunu görmekteyiz.

Eserin, “*Yöntem ve Uygulama*” ana başlığı ile verilen ikinci bölümünde ise; araştırmanın genel tarama modeli ile yapıldığının belirtildiği “*Araştırmanın Modeli*”; Samsun, Trabzon, İstanbul ve Malatya özelinde Karadeniz, Doğu Anadolu ve Marmara bölgelerinin araştırmanın evreni, bu bölgelerden insanların toplamda 955 kişilik bir grubun ise örneklem grubu yapıldığının belirtildiği “*Araştırmanın Evren ve Örneklemi*”; Yeni Çağ inanışları ile hayatın anlamı ve amacı ölçeği ile kişisel bilgi anketi verilerinin birleştirilmesinin veri toplama araçları olarak belirtildiği “*Veri Toplama Araçları*”; yukarıda belirtilen illerden tesadüfen seçilmiş kişilere uygulama sureti ile uygulamanın yapıldığının belirtildiği “*Uygulama*” ile pearson product moment korelasyon katsayısı formülü, t-testi, tek yönlü varyans analizi ve çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey-HSD ile LSD testleri kullanılarak istatistiksel işlemlerin yapıldığının belirtildiği “*Veri Analizinde Kullanılan İstatistiksel İşlemler*” alt başlıkları yer almaktadır.

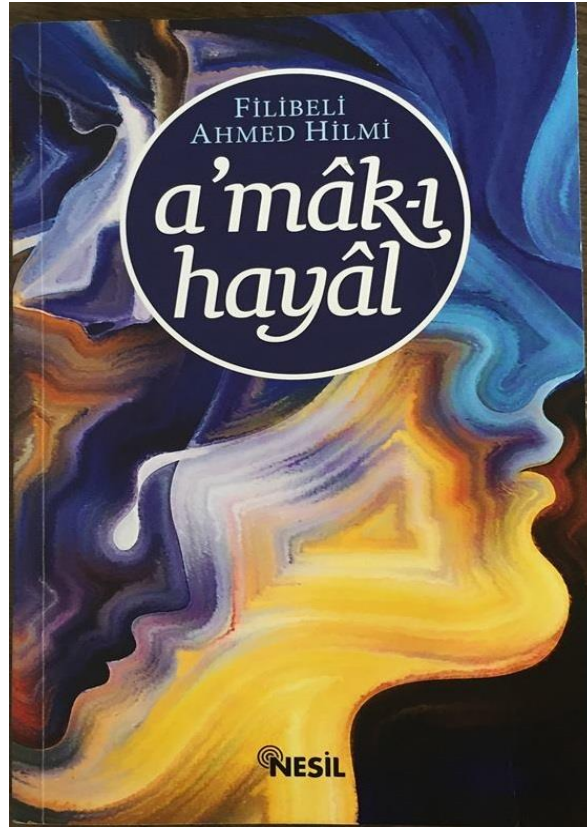
Elde edilen bulgu ve bu bulguların yorumlanmasına çalışıldığı ifade edilen “*Bulgular ve Yorumlar*” başlığı ile verilmiş olan eserin üçüncü bölümüne baktığımızda ise; karşımıza dört alt başlık ve bu dört alt başlığın da bulguların yorumlanmasının kolayca ve derinlemesine detaylı bir şekilde yapılabilmesi adına kendi içerisinde alt başlıklar halinde verildiğini ilk planda hemen fark etmekteyiz. Araştırma örnekleminin demografik özelliklerinin, hayatın anlamı ile demografik değişkenler arasındaki ilişkilere ait bulguların ve yorumların medeni durum, cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, yaşanan yer ve sosyo-ekonomik durumlara göre farklılık arz ettiğinin ve bu farklılıkların hangi boyutlarda ne şekilde ortaya çıktıklarının ortaya konulduğu bu bölümde, yazar; hayatın anlamlandırılmasının kişilere ve kişiliklere göre sonradan elde edilen değişkenleri de hesaba katarak değişkenliğinden yola çıkmak sureti ile Yeni Çağ inanışları ile demografik değişkenler arasındaki ilişkilere ait bulguları tespit etmeye ve elde edilen bu tespitler ışığında bulguların yorumlanması sonucu ortaya çıkan sonuçların bütün yalınlığı ve çok yönlülükleri ile ortaya konulmasına çalışmıştır. Tabii ki bu tespitleri yaparken de hayatın anlamı ve amacı ile Yeni Çağ İnanışları arasındaki ilişkilerin, demografik değişkenler arasındaki ilişkileri belirtirken vermiş olduğu medeni durum, cinsiyet, öğrenim durumu, yaş, yaşanan yer ve sosyo-ekonomik durumlar ile yakından ilgili olduğunu ve bu nedenle adı geçen ilişkilere ait bulgu elde ederken ve bu bulguları yorumlarken de bu durumların göz önünde tutulduğunu hatırdan çıkarmamamızı da yine eserinde ilgili bölümde belirtmekten de geri kalmamıştır.

Hayatın anlamı ile Yeni Çağ İnanışları arasında var olduğu düşünülen ilişkinin, hem Türkiye örneklemindeki niteliğinin ne olduğunu araştırma hem de bu konudaki çalışmaların Türkiye’de yeteri kadar olmadığı düşüncesinden bu çalışmanın ortaya çıktığının belirtildiği sonuç bölümünde ise yazar; Türkiye’de yaşayan insanların kendi hayatlarını anlamlandırmada yeni dini hareketlerden biri olan Yeni Çağ İnanışlarının etkili olup olmadığını, etkili ise bunun derecesinin ve sebeplerinin sorgulandığını belirterek, eserin, alan yazında var olduğu düşünülen boşluğu doldurması ve gelecekte bu konuda yapılacak olan araştırmalara ışık tutması bakımından önemli olacağını ifade etmektedir. İşte bu nedendir ki eser, konu hakkında bundan sonra yapılacak çalışmalara ve çalışma yapacaklara kaynaklık ve konu hakkında ortaya konmuş olan bulguları somutlaştırması bakımından sahasında dikkate alınması gereken bir eserdir.

KİTAP TANITIMI

Hatice AYBAY*

Eser Adı: Filibeli Ahmed Hilmi, *A'mâk-ı Hayâl*, Günümüz Türkçesine Çeviren: Âdem Ceyhan, Nesil Yayınları, İstanbul, Eylül 2015, 206 s.

A'MÂK-I HAYÂL'İN YENİ BİR YAYINI

II. Meşrutiyet gibi çalkantılı bir dönemin fikirleriyle, fikir adamı kimliğiyle, gazeteciliğiyle öne çıkan önemli simalarından Filibeli Ahmed Hilmi'nin kaleme aldığı *A'mâk-ı Hayâl*, yazarının dünya görüşünün yansıdığı, manevi bir yolculuğun hikâyesidir. "Felsefi bir roman" olarak nitelendirilen *A'mâk-ı Hayâl*, Prof. Dr. Âdem Ceyhan'ın sadeleştirilmesiyle Nesil Yayınlarından çıktı. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Ceyhan'ın yirmi yılı aşkın ilmî yayın faaliyetleri gözden geçirildiğinde, Eski ve Yeni Türk Edebiyatına dair metin neşirlerinin bunlar arasında önemli bir yer tuttuğu görülür. Onun

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalı doktora öğrencisi.

Klâsik Türk Edebiyatıyla ilgili metin yayınları daha ziyade mevlidler, hilye, hadis tercümeleri, Hz. Ali vecizelerinin çevirileri, Eflâtun'un öğütleri ve atasözleri konusundadır. Eski edebî metinlerde yer geldikçe kullanılan Türk ataözleri ve halk tabirlerinin aynı zamanda anonim Türk Halk edebiyatıyla alâkalı olduğu, bilinen bir gerçektir. Ceyhan, bugüne kadar Süleyman Nahîfî, Ahmed İzzet Paşa ve Sivaslı Ahmed Fehmi'nin mevlidlerini, 17. asır divan şairlerinden Cevrî'nin hilyesini, Usûlî, Azmî Pîr Mehmed, Bursalı İsmâil Belîğ ve Şirvanlı Hatiboğlu Habîbullâh'ın hadis tercümelerini, Muallim Nâcî, Harîmî, Vahdetî, Edâyî, Hocasade Abdülaziz, Ahmed Râşid, Mehmed Ali Fethi, Vardarlı Abdülhâdî, Şirvanlı Habîullah gibi şair veya yazarların Hz. Ali sözleri konusundaki çevirilerini, Mehmed Ali Fethî'nin Eflâtun'un öğütleri hakkındaki eserini, ayrıca derleyeni belli yahut belirsiz birkaç atasözü kitapçığını yayınlamıştır.

Daha çok Eski Türk Edebiyatıyla alâkalı kitap, bildiri ve makaleleriyle tanınan Ceyhan'ın yayınlarından bir kısmı da Yeni Türk Edebiyatıyla ilgilidir. Onun son yıllarda sadeleştirerek yayınladığı beş-altı kitap, 19. asrın ikinci yarısında veya hem anılan yüzyılın ikinci yarısında, hem de yirminci yüzyılın ilk yarısında yaşamış; dolayısıyla Batı etkisinde gelişen Yeni Türk Edebiyatı mensubu yazarların eserleridir: 2011 yılında Muallim Naci'nin *Emsâl-i Ali* isimli eserini kitap hâlinde bastırarak Ceyhan, 2013'te aynı edebî şahsiyetin *Ömer'in Çocukluğu* adlı çocukluk hatıralarını yayınladı. Yazarın yine aynı yılda Cenap Şehabettin'in *Tiryaki Sözleri* isimli kitabından seçmelerini sadeleştirerek yayınladığını görmekteyiz. Bu iki kitabın, Millî Eğitim Bakanlığı Yüz Temel Eser listesinde yer almasından dolayı piyasada çok sayıda baskısının bulunduğu ilgililerce bilinmektedir. Fakat Ceyhan'ın yayına hazırladığı sadeleştirilmiş baskılar gözden geçirilirse, bunların aynı metinlere ait öteki çalışmalarla arasındaki fark, sanırız, görülebilecektir. Söz konusu özdeyişleri ve çocukluk hatıralarını yayınlayan Ceyhan, hem eserler hakkında yeterli derecede bilgi vermiş; hem de dil yenileme çalışmaları sırasında olabildiğince dikkatli ve özenli davranmıştır. Bu iki kitaba eklenen dipnotlar da hayli emek ürünü olup çocuk yaştaki, genç veya yetişkin okuyucuların onlardan faydalanmasını kolaylaştıracak türden gerekli ve yararlı açıklamalardır. Ceyhan'ın bir bakımdan eski, bir yönden de Yeni Türk Edebiyatıyla ilgili sayılabilecek başka bir çalışması, *Kudemâdan Birkaç Şâir- Eskilerden Birkaç Şair* isimli ortak yayınıdır. Bilindiği gibi adı geçen eser, Rezaizade Mahmud Ekrem'in biyografi- tenkit karışığı bir eserdir. Ceyhan, öğrencisi Halil Sercan Koşık'le birlikte hazırladığı bu kitabın baş tarafında içeriği hakkında geniş bilgi vermiş; daha sonra hem yeni harflere çevrilmiş aslını, hem de günümüz Türkçesine aktardığı metnini okuyucunun faydalanmasına sunmuştur. Ceyhan'ın Yeni Türk Edebiyatıyla ilgili çalışmalarından biri de yazımızın asıl konusunu teşkil eden *A'mâk-ı Hayâl* yayınıdır.

“Birinci Kitab”ı 1326 (1910) senesinde, daha sonra bazı ilavelerle 1341 (1925) yılında Arap harfli olarak yayınlanan *A'mâk-ı Hayâl*, birçok kez Latin harflerine aktarılmış veya sadeleştirilerek günümüz okurlarına sunulmuştur. Ancak bu yayınların birçoğu, esere gösterilen ilginin bir neticesi olarak ticari kaygılarla davranışın ürünü olmuş ve sonuçta hatalarla dolu metinler ortaya çıkmıştır. Yayıncılardan bir kısmı da eseri sadeleştirmek yerine orijinal metne sözlük ya da bilinmediği düşünülen kelimeler için dipnotlar ilave ederek yayınlamayı tercih etmiştir. N. Ahmet Özalp'in, karşılaştırmalı özgün metnini yayına hazırladığı *A'mâk-ı Hayâl*'in “Giriş Yerine: Bir Kitabın Makûs Talihi: A'mâk-ı Hayâl'in Yayın Serüveni” başlıklı bölümünde bazı yayınlarda karşılaşılan bu tür yanlışlardan söz edilmektedir.

Arap harfli baskısından yeni Türk harflerine aktarılmış Türkçe bir edebî eserin, özellikle de roman, hikâye gibi bir metnin sözlük eşliğinde okunması günümüz okurlarını bunaltacaktır. Bu nedenle böyle metinler için en uygun görünen yol, bize göre, sadeleştirilmiş yayınlardır. Bu noktada Âdem Ceyhan'ın sadeleştirme çalışmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim Ceyhan "Türk Tarih ve Edebiyatı Araştırmalarında Usûl Üzerine" başlıklı yazısında "Zamanımız okuyucusu tarafından sözlüğe sık bakmayı gerektirmeden anlaşılması istenen tarihî metinlerin sadeleştirilerek neşri de canlı bir varlık olan dilin devamlı değişmesi dolayısıyla bir mecburiyet olarak kendisini hissettiriyor. Zira 19. asır sonlarında, hatta 20. asrın ilk yarısında meydana getirilmiş eserlerin, üniversitelerimizin tarih ve Türk dili ve edebiyatı bölümlerinden mezun gençlerimizin çoğu tarafından bile tam anlaşamadığı vakıasını hatırlatırsak, 'sadeleştirme' işine niçin mecbur kalındığı daha iyi anlaşılır"¹ derken, bu ihtiyacı vurgulamıştır.

İsterseniz, *A'mâk-ı Hayâl*'in Arap harfli aslının dili ve üslubu hakkında bir fikir vermek için, baş taraflarından bir parça nakledeyim:

"Ahvâl-i evveliyemle ahvâl-i ahîrem arasındaki tezâdü ifhâm edebilmek için kendi hakkımda birkaç söz söylemek icâb ediyor. Mütedeyyine ve pek iyi bir vâlidenin ihtimâm-ı tâmmiyle geçen çocukluğum bende sökülmez bir hiss-i dînî ve yıkılmaz bir düstûr-ı ahlâkî bırakmış idi. Muahharan mükemmel bir tahsil gördüm. Fevkalhad zekî olduğumdan bizde mütedâir mâlûmâtta akrânıma fâik idim.

Ekserî gençlerimiz gibi mektebden çıkar çıkmaz kitapları peygüle-i nisyâna atacak yerde tevsî-i mâlûmâta mektebden sonra başladım. Az çok bir fikir peydâ etmediğim hemen hiçbir şey kal[ma]dı. Bâhusûs emsâlim gibi ulûm-ı dîniyyeden istiğnâ etmeyerek hem cihet-i zâhiriye ve hem de aksâm-ı bâtınıyede behredâr oldum. İşte bu mâlûmât yığınının altında bir gün vicdânımı tahlîl etdiğim vakit, kemâl-i hayretle garib bir halîta kesildiğimi fark etdim. Ben küfür ile îmandan, ikrâr ile inkârdan, tasdik ile reybden mürekkebe bir şey olmuşdum. Kalben inkâr etdiğimi aklen tasdik eder, aklen redd etdiğimi kalben kabûl ederdim. Velhâsıl reybden denilen ejderhâ vücûdumu sarmış idi. Bir fikri ne kadar metîn esaslarla tahkîm etsem, ejderhâ-yı reybden, bir sarsışda yıkıyordu. Bâri inkâr-ı kat'î ile hiç olmazsa rahat bir noktada kalabiliyor mu idim? Ne gezer! İnkâr başka şey, reybden yine başka! Ejderhâ-yı reybden her fikr-i kat'înin düşmanı idi. İster ikrâr olsun, ister inkâr olsun, mevzû ve müsbet bir şey kabûl etmiyordu. İmdi elvâh-ı hayâtiyeyi fikrin in'ikâsât-ı vücûdiyesi diye kabûl edersek, müdhîş bir azabda, tâkat-fersâ bir dûzah içinde kaldığım anlaşılır. Herkes için pek tabî olan şeyler benim için başka bir şekil alıyordu. Bu ahvâl sâikasıyla aşkda da, maîşetde de bedbaht idim. Gâlibâ merdümgürüz olmuşdum." (Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *A'mâk-ı Hayâl*, Ahmed Sâkî Bey Matbaası, 1326, s. 4-5).

Bu parça, herhâlde eserin aslını ancak Türk Dili ve Edebiyatı, tarih, ilahiyat gibi sahalarda uzman olanların anlayabileceğini, üniversitelerimizin başka fakülte, bölüm veya bilim dallarından mezun olanların kolay kolay anlayamayacağını göstermeye yeter. Şimdi Ceyhan'ın dil içi çevirisi hakkında bir fikir verebilmek için, bu parçayı günümüz Türkçesine nasıl aktardığını görelim:

"Önceki hâllerimle son hâllerim arasındaki zıtlığı anlatabilmek için kendi hakkımda birkaç söz söylemek gerekiyor: Dindar, takva sahibi ve pek iyi bir annenin tam dikkatli bakımıyla geçen

¹ Âdem Ceyhan, "Türk Tarih ve Edebiyatı Araştırmalarında Usûl Üzerine", *Yeni Türkiye*, Sayı: 43, Yıl: 8, 2002, s. 435.

çocukluğum, bende sökölmez bir din duygusu ve yıkılmaz bir ahlâk düsturu bırakmıştı. Ondan sonra mükemmel bir öğrenim gördüm. Aşırı derecede zeki olduğumdan, bize dair bilgilerde yaşitlarımından üstündüm.

Pek çok gencimiz gibi mektepten çıkar çıkmaz kitapları unutma köşesine atacak yerde, bilgilerimi genişletmeğe okuldan sonra başladım. Az çok bir fikir elde etmediğim hemen hiçbir şey kalmadı. Hele benzerlerim gibi dinî ilimlerden çekinmeyerek hem görünen, dış yön, hem de iç yüze ait kısımlarda nasipli oldum. İşte bu bilgi yığınının altında bir gün vicdanımı tahlil ettiğim zaman, garip bir karışım kesildiğimi tam bir hayretle fark ettim: Ben küfürle imandan, kabul ile inkârden, doğrulama ile şüpheden meydana gelen, karışık bir şey olmuştum... Kalpten inkâr ettiğimi akılla doğrular, akılla reddettiğimi kalple kabul ederdim. Kısacası 'şüphe' denilen büyük yılan vücudumu sarmıştı. Bir fikri ne kadar sağlam esaslarla kuvvetlendirsem, şüphe ejderhası bir sarsışta yıkıyordu. Bari kesin inkâr ile hiç olmazsa rahat bir noktada kalabiliyor muydum? Ne gezer! İnkâr başka şey, şüphe yine başka! Şüphe ejderhası, her kesin düşüncenin düşmanıydı. İster inkâr etmeyip söylemek olsun, ister inkâr olsun, konulmuş ve ispat edilmiş olan bir şey kabul etmiyordu. Şimdi hayat levhalarını, fikrin varlığa ait yansımaları diye kabul edersek, müthiş bir azapta, dayanılmaz bir cehennem içinde kaldığım anlaşılır. Herkes için pek tabii olan şeyler, benim için başka bir şekil alıyordu. Bu hâller sebebiyle aşkta da, geçimde de şanssızdım. Galiba insandan kaçan, adamcıl olmuştum..." (s. 26-27).

Naşir, "Takdim" yazısında da bu neşri hazırlamaktaki amacının "bazı baskılara nazaran daha sağlıklı bir metin ortaya koymak" (s. 19) olduğunu ifade etmiştir. *Amâk-ı Hayâl*'i "Düşünen ve hisseden her bir insanın kafasını meşgul edici ciddi ve hayati soruların, konuların ele alındığı, bu hususta tasavvufî denebilecek bazı dikkate değer izah ve tekliflerin de ortaya konduğu" bir metin olarak değerlendiren araştırmacı, önemli gördüğü bu eseri, günümüz okurlarının daha iyi anlamasını sağlayacak bir neşirle onlara ulaştırmak istemiştir.

Âdem Ceyhan "Takdim" yazısında Filibeli Ahmed Hilmi Bey'in (1865?-1914) hayatı ve görüşleri hakkında kısa fakat açıklayıcı bilgiler verdikten sonra *A'mâk-ı Hayâl*'in yayın macerasını anlatmıştır. Kitabın bölümleri, olay örgüsü hakkında da bilgi veren Ceyhan, eserde uygun bulmadığı bazı tasvir ve ibareleri de eleştirmiştir. Kitabın birinci baskısı ile sonraki baskıları arasındaki birtakım farklılıklara dikkat çeken yazar, eseri sadeleştirirken izlediği yolu açıklamış; metnin aslını esas aldığını belirtmiştir:

"Biz, Birinci Kitab'ın günümüz Türkçesine çevirisi sırasında –arz ettiğimiz sebeplerden ötürü- yazarın sağlığında yapılmış olan ve Dokuzuncu Gün'de biten ilk baskıyı esas aldık. Bu sırada sonraki Arap harfli baskıyı da göz önünde bulundurduk. İkinci Kitap'ta ise yazarın vefatından on bir yıl sonra yapılmış 1341 seneli baskıdan faydalandık. Ayrıca, bu ikinci kitapta yer alan bazı kısımların Ahmed Hilmi Bey'in 1911 yılında İstanbul'da çıkarmaya başladığı günlük Hikmet gazetesinde tefrika edildiği bilinmektedir. Biz bu parçalar için, Hikmet gazetesinde tefrika edilen şekli asıl kabul ettik." (s. 10).

Metni neşreden ilim adamı, sadeleştirirken izlediği yolu şu sözlerle ortaya koymuştur: "...Ancak bunun kelimesi kelimesine bir dil içi çeviri olmadığını, asıl metne sıkı sıkıya bağlı kalmanın güzel ve Türkçe anlatıma uygun düşmeyeceği cümlelerde, zamanımızın ifade şeklinin tercih edildiğini belirtmek gerekir." (s.19).

Bilindiği üzere *A'mâk-ı Hayâl* iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, diğer metin neşirleriyle aynıdır. “Raci'nin Hatıraları” başlıklı birinci bölüm dokuz günden meydana gelmekte; “İkinci Bölüm” ise “Manisa Tımarhanesi, Râci'den Sami'ye mektup, Makam düşkününü deli, Çifte hafızlar, Deliliği akıllılığından daha makul bir deli” başlıklarını taşımaktadır. Kitabın mevcut baskılardan önemli bir farkı bu bölümde yer almaktadır. Çünkü bu bölümde “Yeni bir hayaller sistemi” başlığı altında “Âb-ı Hayat”, “Güzellik ve Hayal”, “Ebedî Hayalet”, “Emek ve Karşılık”, “Süslü Zincir” olmak üzere beş hayal yer almaktadır. Bu hayaller, görebildiğimiz kadarıyla öteki baskıların çoğunda mevcut değildir.

Metin sadeleştirilirken bütün kelimeler olduğu gibi günümüz Türkçesine aktarılmamıştır. Anlam ve kavram bakımından derinliği olan ve Türkçeleştirildiğinde mana zenginliği anlaşılacak birtakım sözler olduğu gibi bırakılmış; onların karşılığı dipnotla verilmiştir. Buradaki amaç okurun kelime ve kavram hazinesine katkı yapmak olmalıdır. Örneğin “âb-ı hayat”, “Sidretül-müntehâ” gibi terkipler aynen kullanılmış; taşıdığı anlam ve önem dipnotta belirtilmiştir. Naşir, uygun bulmadığı az sayıdaki bazı cümle veya kelimeleri, yayınevinin talebi ve kendisinin de tasvibiyle nakletmeyip (.....) işaretiyle göstermeyi tercih etmiştir.

Bölüm başlarında bulunan Arapça epigrafların Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Metnin içindeki şiirler ise olduğu gibi yeni harflere aktarılmış; bunların günümüz Türkçesine çevirileri ise düzyazı şeklinde dipnotla verilmiştir.

Âdem Ceyhan neşrinin daha iyi değerlendirilebilmesi için onu başka *A'mâk-ı Hayâl* neşirleri ile kıyaslanmanın doğru olacağını düşündük ve bunun için Şûle Yayınları ve Büyüyen Ay Yayınlarının baskılarını göz önünde bulundurduk. Sadeleştirilmiş metinden bir örneğe yer verelim: “Kaf ve Anka” başlıklı Altıncı Gün'de orijinali “..... On sekiz yaşında, Hind pâdişâhının oğlu imişim. Bir gün şehirde bir gulgule peydâ oldu. Herkes telâşda ve hattâ saray halkı heyecanda idi. Ulemâ-yı-benâmdan ve hükemâ-yı zevi'l-iz'ândan olan lalama bu telâşların, bu heyecanların sebebini sordum. Şöylece hikâye-i hâle başladı.” (s. 58) şeklinde olan metin, Şûle Yayınlarının -Esra Keskinkılıç'ın yayına hazırladığı- çevirisinde² şöyle yer almıştır (s. 89):

“.....on sekiz yaşında, Hint padişahının oğlu imişim. Bir gün şehirde bir gürültüdür koptu. Herkes büyük bir telaşa kapılmış; hatta saray halkı bile bu telaştan nasibini almış idi. Meşhur bir âlim, bilge bir filozof olan lalama bu paniğin, bu heyecanın sebebini sordum. Bana durumu şöyle izah etti:”

Âdem Ceyhan'ın neşrinde ise metin şu şekildedir (s. 87):

“.....ON SEKİZ YAŞINDA, Hint padişahının oğluymuşum. Bir gün şehirde bir gürültü duyuldu. Herkes telaşa düşmüş, hatta saray halkı heyecanlanmıştı. Meşhur âlimlerden ve anlayış sahibi bilgilerden olan lalama bu telaşların, bu heyecanların sebebini sordum. Durumu şöyle anlatmaya başladı:”

Benzer bir değişiklik de Büyüyen Ay Yayınlarından –N. Ahmet Özalp'in çalışmasıyla - çıkan *A'mâk-ı Hayâl*'de³ görülmektedir. Metnin orijinalinde başlıksız olan ikinci bölüm “Meydan-ı Mübareze” şeklinde başlıklandırılmış, dipnotta “Özgün metinde bu bölüm başlıksızdır; biz

² Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *A'mâk-ı Hayâl Hayalin Derinlikleri*, (çev. Esra Keskinkılıç), İstanbul: Şûle Yayınları, 2006.

³ Filibeli Ahmet Hilmi, *A'm âk-ı Hayâl Râci'nin Hâtıraları*, (haz. N. Ahmet Özalp), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013.

başlıklandırdık.” ibaresi yer almakla birlikte neden böyle bir isim konulduğuna dair bir açıklama yapılmamıştır.

Görülüyor ki metni sadeleştiren Esra Keskinliğiç, metni kendi yorumu doğrultusunda yer yer değiştirmiş, ifadenin daha güzel olduğunu düşündüğü yerde eklemeler, oynamalar yapmıştır. N. Ahmet Özalp her ne kadar özgün bir metin neşretse de bazı durumlarda benzer bir yol izlemiştir. Âdem Ceyhan'ın neşrinde ise orijinal metne sadık kalmaya özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Yazarın üslubunu ve metnin orijinalliğini koruyan bu yöntemin daha sağlıklı olduğu ortadadır.

Nesil Yayınları baskısının bir diğer farkı şiir açıklamalarında ortaya çıkmaktadır. Yedinci Gün'de yer alan “Bâtın tecellî eyler şuûnda / Zâhir taayyün eyler butûnda” beytinde “Bâtın” ve “Zâhir” kelimeleri, kelime anlamıyla aktarılırken, Âdem Ceyhan'ın açıklamasında Allah'ın isimleri olarak zikredilmiştir (s. 99).⁴ Açıklama şöyledir:

“Bâtın” (varlığı görünmeyen, zatının mahiyeti bilinmeyen Yaratıcı) hadiselerde ve işlerde görünmektedir. ‘Zâhir’ (varlığı her şeyde kendisini gösteren Allah), içyüzlerde meydana çıkar.”

1910-1914 yıllarında yazılmış bir metin olan *A'mâk-ı Hayâl*'de içinde o dönem okurlarının rahatlıkla anlayabileceği kişi ve mekân isimleri ve kavramlar yer almaktadır. Ancak bunlar günümüz okurları için yabancıdır. Metin neşrinde bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Âdem Ceyhan hususta oldukça titiz davranmış; okurlara yabancı gelebileceğini düşündüğü isim, terim ve tamlamaları dipnotta açıklamıştır. Romanda geçen “ulûm-ı garîbe” (garip ilimler), esîr, hasırlı, sülüs, Râcî, taksim, hâtif, Sırat, Nemrut, Zerdüş, arşın, Sidretü'l-müntehâ, Câbülsa, Karun, Ayn-ı Ali, alaybeyi, âb-ı hayât, Dalay Lama, hamiyet, idadi, remilci, Ezher, mecdiye, bedel” gibi isim ve tamlamalarla ilgili açıklayıcı bilgiler verilmiş; orijinal metinde geçen kısaltmaların açıklamaları yapılmıştır. Örneğin Yedinci Gün'de “Hz. Ali”den sonra gelen “K.V” kısaltması aynen alınmış ve açılımı dipnotta belirtilmiştir.

Sonuç olarak Nesil Yayınlarının Âdem Ceyhan'ın çalışmasıyla yayınlamış olduğu *A'mâk-ı Hayâl*, orijinal metne sadık kalınmaya özen gösterilerek, kitabın zengin sayılabilecek referans dünyasını ortaya koymaya dikkat edilerek hazırlanmış ve günümüz okurlarına sunulmuştur. Bu çalışma, sadeleştirme yoluyla sözlüğe ihtiyaç duyulmaksızın akıcı bir şekilde okunma imkânı sunarken dipnottaki açıklamalarla okurun kitabın içine nüfuz edebilmesine olanak sağlamıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet, hatta Millî Mücadele dönemi edebî eserlerinin günümüz okurlarına kazandırılması bu tür çalışmalarla mümkün olacaktır.

⁴ Büyüyen Ay Yayınlarında “Gizli yansır oluşlarda/Açık görünür gizlilerde” (s. 152) şeklinde açıklanırken Şüle Yayınlarında açıklama “Hadiselerde varlığın iç yüzü, aslı ortaya çıkar. Ortada olan da varlığın iç yüzü sayesinde ayırt edilir.” (s. 102) şeklindedir.

YAYIN İLKELERİ

• Yazılar A4 ebatlı kâğıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dâhil; Sayfa sayısı olarak 20 sayfayı, kelime sayısı olarak da 8000 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe ve İngilizce özetler 150 ila 200 kelime arasında olmalıdır. Başlık konuyu iyi ifade etmeli ve 10 kelimeyi geçmemelidir. Anahtar kelimeler 5 ila 7 arasında olmalıdır.

• Makale, sağ üst köşeden sisteme kullanıcı kaydı yapıp, sistem üzerinden gönderilmelidir. Makalenin;

--**Sayfa düzeni:** üst: 2,5 cm; sol: 2,5 cm; alt: 2,5 cm; sağ: 2,5 cm olmalıdır.

--**Yazı karakteri:** Cambria 11 punto.

--**Satır Aralığı (ana metin):** Birden çok (1,2).

--**Paragraf girintileri (ana metin):** Önce ve sonra 0 nk ve satır başı/ilk satır 0,75 cm,

-- **Paragraf aralığı (ana metin):** Önce 0 nk, sonra 3 nk.

--**Özet ve başlıkları:** Ana başlık: 12 punto; Türkçe-İngilizce özet ile İngilizce başlık: 10 punto; Girinti: Sol ve sağ 0,5 cm; İlk satır: 1,25 cm; Paragraf aralığı: Önce ve sonra 3 nk; Satır aralığı: Tek, olmalıdır.

• Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.

• Dipnot ve kaynakça gösteriminde “**MLA**” veya “**APA**” sistemi kullanılmalıdır.

KAYNAK GÖSTERİM KURALLARI

MLA

KİTAP

Atıf yapılan eserlerin ilk geçtiği dipnotta aşağıda “İlk Dipnot” olarak belirtilen şekil kullanılır. Müteakip atıflar şu şekildedir:

- Metinde yazarın tek eserine atıf yapılıyorsa:

İnalcık, s. 55.

- Metinde yazarın birden fazla eserine atıf yapılıyorsa:

İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 73.

Tek Yazar

İlk Dipnot:

Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, (2. basım), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 33-34.

Kaynakça:

İnalçık, Halil (2000), *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, (2. basım), İstanbul: Eren Yayıncılık.

İki ve Üç Yazar

İlk Dipnot:

Halil İnalçık, Selim Aslantaş ve Bülent Arı, *Adalet Kitabı* (2. basım), İstanbul: Kadim Yayınları, 2012, s. 68.

Kaynakça:

İnalçık, Halil, Aslantaş, Selim ve Arı, Bülent (2012), *Adalet Kitabı*, (2. basım), İstanbul: Kadim Yayınları.

Üçten Fazla Yazar

İlk Dipnot:

Halil İnalçık vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2007, s. 18.

Kaynakça:

İnalçık, Halil vd., (2007), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Derleme

İlk Dipnot:

Halil İnalçık (ed.), *Tanzimat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, s. 11.

Kaynakça:

İnalçık, Halil (ed.; 2011), *Tanzimat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Çeviri

İlk Dipnot:

Allan Nevins ve Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, (çev. Halil İnalçık), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2005, s. 11-12.

Kaynakça:

Nevins, Allan ve Commager, Henry Steele (2005), *ABD Tarihi*, (çev. Halil İnalçık), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Neşir

İlk Dipnot:

Derviş Ahmet Aşıkı, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (nşr. Hüseyin Nihal Atsız), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011, s. 15.

Kaynakça:

Aşıkı, Derviş Ahmet (2011), *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (nşr. Hüseyin Nihal Atsız), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yazma Eser

İlk dipnot:

Yûsuf Nâbî, *Zeyl-i Siyer-i Veysî*, Milli Kütüphane, No: 01 Mü 2263, 1890, vr. 248.

Kaynakça:

Nâbî, Yûsuf (1890), *Zeyl-i Siyer-i Veysî*, Milli Kütüphane, No: 01 Mü 2263, vr. 248.

MAKALE

Atıf yapılan eserlerin ilk geçtiği dipnotta aşağıda “İlk Dipnot” olarak belirtilen şekil kullanılır. Müteakip atıflar şu şekildedir:

- Metinde yazarın tek eserine atıf yapılıyorsa:

İnalcık, s. 3.

- Metinde yazarın birden fazla eserine atıf yapılıyorsa:

İnalcık, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Problemi”, s. 3.

Dergi içinde makale

İlk Dipnot:

Cüneyd Aydın, “Sünnetullah ve İnsanın İradesi Temelinde Kader”, *JOMELIPS*, Cilt: 1, Sayı: 27, Yıl: 2016, s. 6.

Kaynakça:

Aydın, Cüneyd (2016), “Sünnetullah ve İnsanın İradesi Temelinde Kader”, *JOMELIPS*, Cilt: 1, Sayı: 27, ss. 75-104.

Derleme içinde makale

İlk Dipnot:

Melek Fırat, “1919-1923 Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde, (ed. Baskın Oran), 6. basım, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 178.

Kaynakça:

Fırat, Melek (2002), “1919-1923 Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde, (ed. Baskın Oran), 6. basım, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 178-193.

Çeviri Makale

İlk Dipnot:

Renato José de Oliveira, “Platon’un Eğitim Felsefesi”, (çev. İrfan Görkaş), *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Yıl: 2012, s. 168.

Kaynakça:

Oliveira, Renato José (2012), “Platon’un Eğitim Felsefesi”, (çev. İrfan Görkaş), *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 1, ss. 168-173.

BİLDİRİ

İlk Dipnot:

Adem Sağır, "Sanal ile Gerçeklik Arasında Bir Kayboluş: Modern Zamanlarda Çocukluğun Sosyoloji", *Günümüzde Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarında Yaşanan Değişimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, Aralık 9-10 2010 içinde, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s. 83.

Kaynakça:

Sağır, Adem (2011), "Sanal İle Gerçeklik Arasında Bir Kayboluş: Modern Zamanlarda Çocukluğun Sosyolojisi", *Günümüzde Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarında Yaşanan Değişimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Aralık 9-10 2010, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma Merkezi Yayınları, ss. 81-97.

ANSİKLOPEDİ MADDESİ

İlk Dipnot:

Ahmet Güç, "Mabed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, s. 276.

Kaynakça:

Güç, Ahmet (1999), "Mabed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 276-280.

TEZ

İlk Dipnot:

Mustafa Yiğitoğlu, *Türkiye'de II. Vatikan Sonrası Müslüman Hıristiyan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 48-51.

Kaynakça:

Yiğitoğlu, Mustafa (2006), *Türkiye'de II. Vatikan Sonrası Müslüman Hıristiyan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İNTERNET SİTELERİ

İlk Dipnot:

Ekrem Özdemir, "İsmet Özel'e İhanet Etmek", *Mağara Dergisi*, erişim tarihi 27.03.2012, <http://www.magaradergisi.com/edebiyat/225-ismet-ozele-ihanet-etmek>.

Kaynakça:

Özdemir, Ekrem, "İsmet Özel'e İhanet Etmek", *Mağara Dergisi*, erişim tarihi 27.03.2012,, <http://www.magaradergisi.com/edebiyat/225-ismet-ozele-ihanet-etmek>.

Not: İnternet kaynaklarında verileri, içerikleri değişen sayfalar için "son güncelleme tarihi", sabit yazılar için "son erişim tarihi" kullanılacaktır.

APA

- Alıntılar ve atıflar için kaynak verme dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atıf sistemi kullanılarak uygulanmalıdır.

- Atıflar, parantez içinde yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası olarak verilir. Örnek:

Tek yazarlı: (Deniz, 2012, s. 40.), (Taş, 2007, s. 182–185).

İki yazarlı: iki yazarın soy isimleri gösterilir. (Doğan ve Yılmaz, 2002, s. 19).

Üç ve daha fazla yazarlı: “ilk yazarın soy ismi vd.” şeklinde belirtilmelidir. (Şahin vd., 2006, s. 79).

Metin içinde aynı konuda birden fazla kaynak gösterilmişse: Yazarların soy isimleri alfabetik sıralamayla gösterilmelidir. Örnek: (Deniz, 2012, s. 53; Korkmaz, 2000, s. 31; Uysal, 2010, s. 24).

Aynı yazarın aynı yıla ait farklı çalışmaları: Yayın yılı sonuna konulacak “a, b, c,” harfleriyle gösterilmelidir. Örnek: (Yılmaz, 2002a, s. 29; 2002b, s. 18.).

Eski el yazması eserlerde: Eser adı, kayıt ve varak numarası (Dîvân-ı Lebîb, 382, 15b-16a) belirtilmelidir.

Eski basma eserlerde: Eser adı, basıldığı yıl ve sayfa numarası (Dîvân-ı Leylâ, 1260, s. 18) şeklinde verilmelidir.

Aynı soyadlı yazarlar: Yayını daha eski tarihli olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen hem metin içinde hem de kaynakçada önce belirtilir ve metin içinde isim de yazılır (Çetin Semerci, 2007; Nuriye Semerci, 2006).

- Kullanılan kaynakta belli bir sayfaya gönderme yapılmayıp eser hakkında genel bir değerlendirme yapılıyorsa sayfa numarası vermeye gerek yoktur.

- Başka bir metinden aynen yapılan ve kelime sayısı 40’tan az olan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 40 kelimedenden fazla olan aynen alıntılar yeni bir paragrafta, 10 punto ve normal metnin sağ ve sol tarafında tarafından birer cm daha içeriden yazılmalıdır.

- **Alıntının kaynağı ikinci bir yayına dayanıyorsa:** (Güneş, 2007, s. 140’dan aktaran Ünal, 2012, s. 140) şeklinde atıf verilir ve kaynakçada hem Ünal, 2012’nin hem de Güneş, 2007’nin künyesi yazılır.

- Atıfta bulunulan bütün eserler, “KAYNAKLAR” bölümünde alfabetik olarak verilmelidir. Eser bilgisi, ikinci ve sonraki satırlara taşarsa bu satırlar, 1,25 cm daha içeriden yazılmalıdır.

NOT: Yazarlar, dipnot sistemi olarak ister MLA ister APA’yı kullanmış olsun, kaynaklar bölümünü yazarken yukarıda MLA dipnot ve kaynakça yazım kurallarında örnekleri verilen kaynakça yazım kurallarını örnek almalıdırlar.